

BEGREBET FOLK

I BIBELSK-KRISTEN FORSTÅELSE

Fri, skriftlig afhandling aflagt for magisterkonferensen i europæisk etnologi efter studieordningen af 1985 (eksamensordning af 1987) 31. maj 2007

af *Thomas Steffen Suenson*

Vejleder: *Professor, dr.phil. Thomas Højrup*

Da sagde HERREN til Kain: "Hvor er din Broder Abel?" Han svarede: "Det ved jeg ikke; skal jeg vogte min Broder?" (1 Mos. 4,9). Kain er typen på det selvbevidste menneske, der handler og tager konsekvensen af sine handlinger. Kalkmaleri i Linderød kirke, Lunds stift

Indholdsfortegnelse:

1. BEGRUNDELSE OG TESE	3
<i>Tese: Mennesket er bundet af to grundvilkår, frit ved et valg</i>	4
<i>Selvbevidsthed som forudsætning for folk</i>	6
<i>Folkepraksis</i>	7
2. HEURISTIK OG METODE	9
<i>Fænomenologisk anskuelse</i>	11
3. FORLÆGGET: FOLKET I DEN BIBELSK-KRISTNE FORTÆLLING	14
<i>Grundhistorien</i>	17
<i>Konklusion: Folket i den bibelsk-kristne fortælling</i>	28
4. EFTERFØLGELSEN: Påvirkningen, systematisk og historisk	31
<i>Det bibelsk-kristne folkebegreb, retorisk formidlet</i>	31
<i>Reformationen som bestemmende baggrund</i>	32
<i>Gudstjenesten: Liturgien</i>	41
<i>Gudstjenesten: Teksterne</i>	47
<i>Gudstjenesten: Prædiken</i>	48
<i>Salmerne i gudstjeneste, hjem og skole</i>	66
<i>Katekismus: Kristelig børnelærdom, herunder konfirmationsforberedelse</i>	72
<i>Skolens katekese og bibelhistorie</i>	75
<i>Folkelitteratur</i>	83
5. VIRKNINGSHISTORIEN	88
6. FOLKET I BIBELSK-KRISTEN TYDNING: Andre forfattere	103
<i>Diskussion</i>	132
7. ER FOLKEBEGREBETS KRISTNE RØDDER AF BETYDNING FOR FOLKELIVSFORSKNINGEN?	135
<i>Diskussion: Hvor bliver folket af?</i>	136
LITTERATUR OG KILDER	154

1. BEGRUNDELSE OG TESE

Denne afhandling er om begrebet "folk" i dets bibelsk-kristne forståelsesramme. Jeg har tidligere vist (i "The National Necessity", specialeafhandling 2005, upubliceret), hvordan en gruppe mennesker i et sjællandsk landsogn stiftede et historisk samfund og et museum for at manifestere deres tilknytning til folk og fædreland, og jeg gjorde gældende, at forståelsesrammen for disse to begreber var denne gruppes kristne ethos.

Jeg vil gerne spore, hvorledes de begreber, der knytter sig til folket i den bibelske fortælling, kan bruges til at forme forestillingerne om, hvad et folk er.

Formodningen er, at begrebet er udtryk for en mulighedsbetingelse eller eksistensmåde. At være et folk (at være medlem af et folk) er udtryk for et vilkår bestående af nødvendighed og frihed - af en afgrænsning og et felt. Disse har navne, som er hentet fra den bibelsk-kristne fortælling.

Jeg vil søge indholdet af begrebet folk i dansk-folkelig sammenhæng ved at vise, hvordan den kristne, overvejende bibelske fortælling om folket kan have dannet de forestillinger, der forbindes med begrebet.

Jeg vil søge eksempler på, at dette fælles tankegods gennem århundrederne siden kristendommens indførelse har haft en dannelses- eller påvirkningshistorie i folket ved at granske de steder, hvor den kan tænkes at have ytret sig - i gudstjenesten, i kirkerne og i den tilknyttede litteratur - katekismer, postiller og prædikensamlinger, salme- og sangtraditionen og kristent orienteret trivallitteratur, sammenholdt med de bibelske toper. Da disse kilder til dannelseshistorien ikke er tilvejebragt eksplicit med det formål, som jeg undersøger, vil jeg inddrage teoretiske overvejelser, herunder teologiske, især formhistorisk-redaktionshistoriske.

Jeg vil fremdrage punkter i Danmarks historie, hvor jeg mener at finde den praktiske virkning af den påvirkning, som den bibelsk-kristne forståelse af at være et folk har bibragt ved den formidling, der er sket.

Tese: Mennesket er bundet af to grundvilkår, frit ved et valg

To grundvilkår indrammer menneskets ontologi.

Timeligheden - at være bundet til tiden - er det ene menneskelige grundvilkår. Vores liv på jorden indrammes af to tidspunkter: Det ene står at læse på dåbsattesten, det andet på dødsattesten. Fødsel og død kan beskrives ganske nøje ved hjælp af tiden, stedet og navnet.

Det andet menneskelige grundvilkår er dets afstamning. Der står to mennesker ved siden af vuggen: Moder og fader. Ved at vedkende sig barnet og give det deres navne, anbringer de det i en slægtsrække. Man kan lyve sig en afstamning til, men man kan ikke lyve sig til *ingen* afstamning. Det samme gælder fødestedet: Man kan komme fra Herfølge og lyve sig til at være født i Prostějov, men man kan ikke påstå, at man ingenstedsfra kommer.

Ontologien er for menneskets vedkommende mulig at bestemme med ur og kort¹.

Menneskets situation er altså grundlæggende: I live; til tiden; på stedet; i familie og slægt med, og formidlet af modersmålet deltagende i slægtens sprog og historie og som sådan del af en nation (af latin, nascor: Jeg fødes) eller folk (af fylkes: samles; de to betegnelser er forskellige udtryksmåder af samme aspekt). Det er nødvendigvis sådan, og som sådan er der ikke tale om en mulighedsbetingelse, men om en nødvendighedsbetingelse, et absolut vilkår. En *stand*, i Luthersk forståelse nemlig der, hvor man er *blevet stillet*.

Det følger heraf, at menneskets begreb er historisk, ikke ideelt. I den forstand er begrebet folk en nødvendighed. Folket er natur i den forstand, at det foreligger i forvejen. Det er også kultur i den forstand, at det hele tiden frembringes påny ved menneskelig aktivitet; men ikke vilkårligt - tværtimod, hele tiden i forhold til den foreliggende form - i eller uden for den, men aldrig uden den.

¹ . - og så alligevel ikke; men komplikationen er en følge af en menneskelig tilbøjelighed til at insistere på en eksistential tolkning ved siden af den ontologiske. Det synes at gælde uanset religiøs tilbøjelighed. Der findes på dansk en ateistisk "salme" af I.P. Jacobsen, som meget godt udtrykker forholdet: *Saa standsed' og der den Blodets Strøm, / Som før var vandt at rinde. / Saa dirred ogsaa de Nerver til Ro, / Og Sandserne alle blev blinde. / Og Hjertet og Hjernen virker ej mer, / Du er kun Støv nu og livløst Ler. / Lad længes, lad grædes med Evighedssavn, / Der er kun en Stofhob, en Daad og et Navn. / For alle gode Tanker de kan slet ikke dø, / Før endnu bedre Tanker er spired af deres Frø.* Man kunne måske forvente, at en biolog af ateistisk observans ville stille sig tilfreds med stofhoben, men godheden, åndeligheden og genopstandelsen flytter med lige som nissen i eventyret

Dette gælder nu for alle mennesker. Men i den kristne forståelse er nødvendigheden kontrasteret af en anden dimension: Friheden, Guds virkelighed, ikke som erstatning for den timelige, men samtidig med den. Guds virkelighed er ikke en flugtvej, men en eksistensmulighed, som sameksisterer med den jordiske virkelighed i hele dens udstrækning og alle dens aspekter; "Enhver er Gud en død skyldig" er folkevisdommens udtryk for forholdet. Vil man have denne mulighed, kan man få den; vil man ikke, kan man lade den ligge - det er friheden i forholdet. Om frihedens virkninger findes der en hel litteratur, særligt i den lutherske tradition².

Guds virkelighed er en mulighed, som er til rådighed for den enkelte ubetinget af den genetiske nødvendighed; men allerede når den kristne står op af dåbsbadet, befinder han sig som en del af Guds folk. Individ og folk determinerer hinanden i kristendommen³.

"Guds folk" og "folket i verden" forholder sig til hinanden, men er ikke hinanden. "Helgen her og helgen hisset er i samme menighed⁴" er en understregning af forskellen mellem "her" (i verden og tiden) og "hisset" (i evigheden, uden for tiden), ikke en identifikation. For den kristne er verden nu og her, samtidig med, at den er nedarvet, altså historisk, mens Guds rige, den kommende herlighed, Det ny Jerusalem er en virkelighed af en anden orden: Ikke-timelig, altså ikke bundet til tiden. Det er grundlaget for den verdslighed eller sækularisering, som er mulig i den kristne livstolkning (sækulær betyder netop: som hører til tiden). "Giv kejserens, hvad kejserens er⁵" - på den ene side; på den anden: I himlen skal der ikke tages eller gives til ægte⁶; det er udtryk for den afgørende forskel mellem de to virkeligheder, og for, at de er indskrevet i en historie, hvor den ultimative bestemmelses punkt er "før og efter", nemlig før og efter Kristi genkomst, parousia, eller "dommedag", hvis væsentligste virkning er, at historien, som vi kender den, ophører.

Enhver selvrefleksion eller livstydning vil skulle forholde sig til dette udgangspunkt, og det er i denne sammenhæng, at kristendommen skal forstås som konstituerende for folkebegrebet, idet kristendommen tilføjer den rent genetiske bestemmelse af folket en ny,

² Se herom f.eks. Chr. Langballe: Det kristne frihedsbudskab, Tidehverv nr. 4, 81. årgang

³ Matt. 18, 20: "Thi hvor to eller tre er forsamlede om mit navn, dér er jeg midt iblandt dem".

⁴ Den Danske Salmebog nr 660

⁵ Mark 14, 19-21: "De rakte ham en denar. Og han spurgte dem: »Hvis billede og indskrift er det?« »Kejserens,« svarede de. Da sagde han til dem: »Så giv kejseren, hvad kejserens er, og Gud, hvad Guds er!«

⁶ Matt 22,30: "I opstandelsen hverken gifter man sig eller giftes bort, men er som engle i himlen."

eller ekstra, eksistentiel dimension - det ligger i begrebet om Guds folk, at man kan vælge det.

Det er denne undersøgelses anliggende at vise, at denne aktive forholden sig overføres ved efterlignelse til det timelige og bliver til selvbevidsthed og praksis, kulturelt og samfundsmæssigt. Grundstrukturen i forestillingen om det myndige folk og den myndige person findes i den bibelsk-kristne fortælling.

Selvbevidsthed som forudsætning for folk

Det bibelsk-kristne folkebegreb indeholder en viden om sig selv - uden denne er folket ikke et folk. Ånden er kraften i Guds ord, som skaber, hvad det nævner - det er den bibelske forklaring, som giver sig udslag i den stadigt gentagne formel i Det gamle Testamente: I er mit folk, jeg er jeres Gud⁷. I-jeg; mit-jeres; folk-Gud.

Med den bibelske fortælling er der ikke givet folkeslagene en særlig selvbevidsthed, men en ramme at have den i. En støbform. Som det vil søges vist nedenfor, kan forståelsesrammen tilegnes ved identifikation med fortællingen.

Denne bestemmelse kan man beskrive modelmæssigt ved hjælp af forholdet mellem begreberne ethnos, laós og demos⁸.

Det følger af tankegangen ovenfor, at hvis ethnos - den afstammingspecifikke, historiske folkefælleshed - ikke findes som en erkendelse af et folkefællesskab i bibelsk-kristen forstand, er betingelserne for at udvikle et fællesskab i demos-forstand - en myndig folkelighed - ikke i samme forstand til stede. Det eksemplificeres for eksempel i det islamiske 'umma-begreb⁹ som en anden eksistensmulighed end den kristent bestemte. Her er der ingen afgrænsning; alle muslimer er medlem af det samme samfund, hvis

⁷ For eksempel ved udgangen af Ægypten, 2 Mos 19, 3-6: "men Moses steg op til Gud. Da råbte Herren til ham fra bjerget: "Dette skal du sige til Jakobs hus og kundgøre for Israels børn: I har set, hvad jeg gjorde ved ægypterne, og hvorledes jeg bar eder på ørnevinger og bragte eder hid til mig. Hvis I nu vil lyde min røst og holde min pagt, så skal I være min ejendom blandt folkene, thi mig hører hele jorden til, og I skal blive mig et kongerige af præster og et helligt folk! Det er de ord, du skal tale til Israels børn!"

⁸ Disse betegnelser er valgt, fordi de er bekvemme - alle ved, at de hver især betyder 'folk' og at de, når man bruger dem sammen, udtrykker forskellige aspekter af begrebet. Jeg vil ikke i denne sammenhæng lægge vægt på ordenes leksikografiske historie. De optræder her i den definition, som jeg giver dem

⁹ Det universelle samfund, " 'umma wahida" (al-Qur'an sura 2 ayah 213)

virkeliggørelse er opfyldelsen af den guddommelige bestemmelse, og hvor der ingen principiel forskel er på historisk tid og evighed. Der er ingen ethnos-dimension, eller rettere, ethnos-dimensionen er noget, man låner sig til fra vestlig tankegang. Der er derimod en laós-dimension, en undersåtlighed, hvis indhold er udtrykt i selve betegnelsen islam (nemlig 'underkastelse'; muslim: 'som er underkastet'). Demos-dimensionen er der næppe plads til, for den er i sit vesteuropæiske væsen, dannet af den kristne tanke, et udtryk for, at folket er overladt til sig selv i sit forhold til en eventuel kejser.

Forståelsesindholdet af demos kan man koncentrere til udtrykket "Vi er nødt til at finde ud af det sammen:" I denne parafrase kommer "vi" logisk forud for de øvrige bestanddele i sætningen, idet "vi-sammen" efterfølgende er bestemt af en relation, nemlig til 'kejseren' (magten); derfor er ethnos stærkere - mere fundamentalt - end demos i forhold til demokrati, og derfor hed det folke-styre, da denne styreform skulle navngives her i landet.

Folkepraksis

Med den selvbevidsthed om at være et folk, som den bibelsk-kristne beretning åbner mulighed for, tilføres der folket et paradigme at leve og handle efter. Det gør det muligt under de givne historiske forudsætninger at skabe en praksis på grundlag af de beretninger, som man spejler sig i og forstår sig ved; en praksis, som går til værks for at genfortælle dem i tiden og på stedet som handling, fortalt, forstået og fortolket.

Handlingen er i den forstand ikke forudbestemt, teleologisk bestemt, men mulighedsbestemt. Vand vil rende nedad, men hvis der ikke er noget vand, render det heller ingen steder, uanset jordsmonnets hældning.

Er det da muligheden af at opnå noget ved at handle, som skaber folk, demos, ud af populationer. Eller er det sammenfaldet af mulighed og en eksisterende selvbevidsthed - en 'væren ethnos' - , som i kombination udfolder demos-muligheden?

Det er den sidste mulighed, som er nøglen til en dynamisk forståelse af folkebegrebet; dynamisk i den forstand, at den ved at rumme de to betydninger af folkebegrebet 'ethnos' og 'demos'. Den modstående (statiske) relation, ethnos-laós, udtrykker det forhold, at mulighederne for at handle og skabe praksis ikke er til stede. Men relationen ethnos-laós er labil i den forstand, at en ændring af mulighedsbetingelserne kan udløse den anden

kombination, ethnos-demos, når mønsteret for denne er tilstede i form af den bibelsk-kristne grundfortælling.

2. HEURISTIK OG METODE

Det heuristiske princip ved en undersøgelse som skitseret ovenfor må være at vise, at den bibelske fortælling indeholder begrebet af det selvbevidste, myndige folk; at denne fortælling har været tilgængelig og er blevet tilegnet, og at begivenheder har fundet sted og er blevet erindret og berettet på en måde, som sandsynliggør virkningen af fortællingen om det selvbevidste, myndige folk som paradigme at leve og handle efter.

Metodisk kræver en sådan fremgangsmåde at forholde sig historisk og hermeneutisk.

Historisk må undersøgelsen tage udgangspunkt i en stedlig afgræsning - Danmark - og en tidlig afgræsning. I denne afhandlings sammenhæng ligger vægten på perioden fra omkring år 1500, altså tiden efter reformationen. Kristendommens indførelse i Danmark dateres traditionelt fra året 826, hvor munkepræsten Ansgar udpeges til apostel for Norden. Den luthersk-evangeliske reformation i 1536 formaliserede og forstærkede ganske vist bibelens stilling i den kirkelige fortælling ved at fjerne Marialegender og helgenvitaer som fromhedslitteratur, men kirkens underliggende beretning var også før dette grundlæggende bibelsk. Den kristne periode i Danmark er regnet fra Ansgar til i dag 1181 år, heraf de første 228 år i den universelle kirke, de næste 482 i den romersk katolske og de seneste 471 i den evangelisk lutherske kirke. Jeg indfører ikke nogen systematisk øvre grænse for den studerede periode, men i praksis begrænser jeg mig til perioden indtil "Den blå Betænkning" (1961), det sidste officielle dokument, hvori den kristne bekendelse indgår i den offentlige skoles pensum. Fra skoleloven af 1972 er kristendomskundskab et rent kundskabsmeddelende fag i folkeskolen. Folkekirkens tilsyn med undervisningen ophører allerede i 1949. Den studerede periode er altså principielt ca. 450 år, men delperioderne er repræsenteret afhængigt af det tilgængelige materiale.

Hermeneutisk må metoden være, fordi de studerede fænomener ikke på anden måde kan bringes på en fælles formel. Det, der knytter det fremlagte stof sammen, er mit øje og min læsning, og troligheden af fremlæggelsen beror på, i hvilken grad jeg kan knytte eksisterende normallæsninger¹⁰ til mit udvalg eller skabe forståelse for at foreslå andre læsninger ved at kombinere og argumentere.

¹⁰ "normal" her i Thomas Kuhn'sk forstand, jfr. Thomas S. Kuhn: *Videnskabens revolutioner*, 1973 afsnit III (originaludgave 1962, her i dansk udgave 1995)

Det følger heraf, at "hermeneutisk metode" skal forstås som fænomenologisk i sit afsæt for bestandigt kritisk at bedømme grundlaget for den søgte indsigt.

Endelig vil jeg betragte min metode som retorisk i konsekvens af ovenstående to betragtemåder, idet retorikken er den metode, som 'in medias res' gør det muligt at bedømme, hvorledes mening opstår, såvel hos den, der ønsker at påvirke, som hos den, der ønsker at forstå. Retorikken er i den forstand den praktiske side af hermeneutikken¹¹.

Retorisk formidling beskrives oftest ud fra den formidlendes synspunkt, fordi retorikkens hovedkarakter er formålsbestemtheden; men som analysemetode kan den også bringes i anvendelse til at anskue formidlingen ud fra modtagerens synspunkt. Derved siger den tillige noget om formidlerens bedømmelse af modtagerens forudopfattelse og dermed, indirekte, om det tankegods, som er fælles for formidler og modtager.

Retorikken er imidlertid ikke blot en pragmatisk måde at analysere tekster og udsagn, den er også en stillingtagen til selve grundsynspunktet for erkendelse. Søger vi sandheden, eller søger vi forståelse?

Pragmatisk er retorikken velegnet til at beskæftige sig med perioden fra reformationen til vore dage, fordi de første 350 år af perioden kommunikerede i retorisk skema. Det er i reglen nemt at afgøre, hvad vedkommende vil - om der er tale om *modus iudicale* (dømmende), *modus demonstrativum* (fortællende, påpegende) eller *modus deliberativum* (beslutningsfremkaldende) - , og at se kommunikatørens valg inden for retorikkens forarbejdningsfaser: *Inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* og *actio*, udformet i stykkets hoveddele *exordium*, *corpus* og *peroratio*. I forhold til selve påvirkningsmekanismen i budskabet er det retorikkens centrale begreb *enthymemet*, hvor afsender og modtager mødes om den stiltiende forudsætning, den "stumme" præmis i argumentet¹².

¹¹ Jørgen Fafner: *Retorik, klassisk og moderne*, 1977. Jan Lindhardt, *Retorik*, 1987 (1. udg. 1975), James C. McCroskey: *An Introduction to Rhetorical Communication*, 1978 (1. udg. 1968)

¹² Det er misvisende, når *enthymemet* kaldes 'toleddet syllogisme' eller 'ufuldstændig syllogisme'. Ved at udnytte fællesforudsætningen udtrykker *enthymemet* den retoriske kommunikations bestandigt efterprøvende natur. Den klassiske syllogismes deduktive bevis findes naturligvis i retorikken, ligesom retorikken bruger *paradeigmata* (*exempla*) til induktiv bevisførelse, men den 'stærke' argumentationsform er *enthymemet*. Den britiske sprogfilosof Stephen Toulmin (*The Uses of Argument*, 1964) har beskrevet forholdet mellem argumentationstyperne formelt med begreberne *Claim*, *Warrant*, *Data*, hvor *Warrant* enten er det stumme led i *enthymemet* eller en selvstændig argumentation med samme resultat: fælles accept

I spørgsmålet om, hvorvidt målet for undersøgelse og diskussion er 'sandhed' eller 'forståelse' ligger der en fundamental skillelinje i europæisk filosofi og eksistenstolkning, som igen kalder på den fænomenologiske synsvinkel.

Fænomenologisk anskuelse

For at diskutere begrebet folk er det nødvendigt at have et teoretisk ståsted, som kan rumme både eksistens og ontologi. Edmund Husserls reduktionistiske radikalitet er en mulighed at undersøge med henblik på for at håndtere den tankemæssige bestemmelse af begrebet "folk"¹³.

Husserls fundamentale greb er at reducere til subjektet og derefter at rekonstruere alle følgende relationer. Hvis det kan lade sig gøre for individet, kan det så også tænkes for folket? Kan 'folk' tænkes forud for den naturlige erfaringsevidens, som Husserl afviser som grundlag for en apodiktisk dom, og er folk dermed en variant af cogito-formelens transcendentale jeg-subjektivitet - et "cogitamus"? Den tankerække om den manglende ret til at tale i den kommunikative flertalsform (1. meditation¹⁴), som Husserl gennemfører, synes at udelukke denne tankegang; men det er værd at vende, om ikke hans insisteren på "mig" kan gennemføres med "os" på samme plads i sætningen, som en variant.

Hvis man synes, der er lidt langt fra Husserl til forholdet mellem folk og bibel, så tænke man sig blot billedet af Moses på Horebs bjerg, stående i skyen over for Gud. Er han sig selv - alene i den eksistentielt-ontologiske kritiske situation, eller står han der som en del af folket? Den perceptuelle bevidsthed, som er konstant nærværende for Husserls "mig," også hvis han leger med muligheden for at afholde sig fra enhver erfaringstro, er jo også nærværende for folket, manifesteret i den bevidsthed, som kommer til udtryk i talen, samtalen.

Edmund Husserl påtager sig at gå tilbage til "primæe res", nemlig de ting, der har at gøre med de eksistentielle forudsætninger for erkendelse og dermed bringer eksistens og ontologi på samme formel. Tilknytningen til denne undersøgelse er, at det ligger (som en underforståelse) i folkelivsforskningen, at subjekt og objekt for forskningen er to sider af

¹³ Edmund Husserl: *Méditations cartésiennes*, 1931, tysk udgave 1950, dansk oversættelse "Cartesianske meditationer" 1999

¹⁴ op.cit. p.34

samme sag, både 'noëm' og (subjektet for) 'noëse' i Brentanos forstand, som anvendt af Husserl. Underforståelserne er dét tavse led i enthymemernes kæde, som i denne undersøgelses sammenhæng hæfter "folk" og "bibelsk-kristen" sammen. Det er også derfor, det er berettiget at betragte Husserls metode som grundlæggende retorisk, fordi han hævder intentionaliteten i ethvert 'sind' eller 'jeg', nemlig at bevidstheden, det menneskelige, adskiller sig fra det ubevidste ved at have et mål eller objekt for sin bevidsthed - billedligt: en vektor, der forbinder noëm og noëse. Bevidsthed er altid "om" noget, og dette "om" er også den retoriske metodes egentlige særkende i forhold til den formelle logik i kraft af, at det ikke står alene, men refererer til et fællesskab i bevidsthed. Uanset sags-evidens er retorisk kommunikation altid en forhandling, på samme måde som Husserls cogiterende ego fjerner alt, som ikke er til forhandling, for at blive tilbage (her i kontrast til Descartes' aprioriske 'ordo geometricus') med det endelige ureducerbare: 'Det er mig' - netop ikke: '*Jeg er*', men: '*Det er mig*' - underforstået: '*mig, der ...*'. Fra denne fuldkomne forenkling kan det kun gå fremad, men i kontrolleret form, mod stadig mere komplicerede former, lige som den retoriske kommunikation stedse søger at gå fremad fra det, der er enighed om.

Konkret, i denne sammenhæng, er anvendeligheden af den Husserlske position dels, at den minder om, hvor der skal stilles spørgsmålstejn, dels, at den måske tillader at bestemme karakteren af begrebet folk, som ellers nemt bliver fanget i modsætningen mellem essentialisme og konstruktivisme.

Også inden folket bliver genstand for sin egen historie i form af folkeminder, folkelivsforskning og etnologi eksisterer det i sin egen ret, men med opkomsten af teorier om folket sker der en form for begrebsliggørelse, nemlig nationalismeteorierne, der relativiserer og perspektiverer ordet og dets synonymer indtil et punkt, hvor den polære dikotomi mellem "essentialisme" og "konstruktivisme" er, hvad der er tilbage. Begge poler er her udtryk for en reduktionistisk tankegang, der ikke kan udfolde det eksistentielle element, som jeg har berørt overfor i min tese. Som jeg forsøger at argumentere nedenfor i afsnit 7: At omorienteringen fra en folkevidenskab (som ytrer sig i kulturelementer) til en kulturvidenskab (der kan eller ikke kan ses i forhold til sociale grupper, som benævnes eller tidligere har været benævnt "folk"), er en konsekvens af udformningen af nationalismeteorierne i en forståelsesramme, som ikke indbefatter den bibelsk-kristne tolkning.

Husserls dialektiske øvelse i “Méditations cartésiennes” er en dialog med René Descartes’ resultater. Descartes udmønter cogito-formlen; Husserl demonstrerer en videregående brug af den: Fænomenologien i den hermeneutiske metodekreds. I den sammenhæng, som der her er tale om, finder jeg andre radikale tankesæt mindre operationelle; jeg tænker her på Karl Poppers og Gaston Bachelards, som i samme generation som Husserl frembyder tilgange til problematikken¹⁵.

Ud over at fremdrage og undersøge tegn på det selvbevidste og handlende folk i den bibelsk-kristne fortællings kilder, formidlingen deraf og den mulige virkning i Danmark vil jeg gennemgå og diskutere værker, som beskæftiger sig med samme problemkreds. Afslutningsvis vil jeg diskutere betydningen for folkelivsforskningen af påvisningen af folkebegrebets bibelsk-kristne rødder.

¹⁵ Jeg har behandlet såvel Karl Popper som Gaston Bachelard i en delopgave til magisterkonferensen i europæisk etnologi i januar 2007

3. FORLÆGGET: FOLKET I DEN BIBELSK-KRISTNE FORTÆLLING

“Husk min tjener Moses’ lov, som jeg gav ham på Horeb, lovbudene og retsreglerne for hele Israel. Se, jeg sender profeten Elias til jer, før Herrens dag kommer, den store og frygtelige. Han skal vende fædres hjerte til deres sønner og sønners hjerte til deres fædre, så jeg ikke skal komme og slå landet med forbandelse.”¹⁶

I dette afsnit beskriver jeg nogle af de mulige steder, toper, i bibelen, som kan tænkes at fungere som forlæg for en forståelse af sig selv som folk. I kapitel 4 vil jeg fremdrage de medier, som kan tænkes med sandsynlighed at have medvirket til at formidle denne forståelse. I kapitel 5 reflekterer jeg over, hvor man kan slutte sig til en virkning af forståelsen.

Begrebet “folk” er centralt i bibelen. Der kan argumenteres for, at biblen og dens kerygma - budskab - kan reduceres til tre ord: Herren, folket, pagten; de tre begreber, som indkredses i citatet ovenfor, de afsluttende ord af det Gamle Testamente af profeten Malachias.

Begrebet kerygma er nøglen til forståelsen af karakteren af bibelen som skrift og dermed som hensigtsbestemt, altså i grunden retorisk¹⁷ kommunikation.

En definition af “kerygma” lyder således¹⁸:

Kerygma heißt: Proklamation einer Gottestat, die zum Glauben ruft. Der kerygmatische Charakter wurde zuerst an den Evangelien entdeckt. “Die erste Einsicht, zu der die formgeschichtliche Betrachtung gelangt, ist diese: es hat nie ein ‘rein’ geschichtliches Zeugnis von Jesus gegeben; was von Jesus an Worten und Taten berichtet wurde, war immer schon ein für Predigt und Mahnung bestimmtes Zeugnis des Glaubens, formuliert, um Ungläubige zu gewinnen und Gläubige zu festigen.”

Später stellte sich heraus, daß auch die alttestamentlichen Geschichtswerke kerygmatisch ausgerichtet sind. v. Rad¹⁹ erkannte, daß Jahvist und Elohist²⁰ dem

¹⁶ Malakias’ Bog, 3, 22-24, 1992-oversættelsen

¹⁷ ‘retorisk’ her i videste forstand, idet man ikke skal forestille sig de bibelske skrifter kompatible med den klassiske tradition fra Gorgias over Aristoteles og Cicero

¹⁸ Af Dibelius i “Formgeschichte”, ref. K. Koch “Was ist Formgeschichte” p.94 n26. Se endvidere Pannenberg, Wolfhart: *Kerygma und Geschichte*, in Rolf Rendtorff und Klaus Koch: Studien zur Theologie der alttestamentlichen Ueberlieferung, 1961

Schema eines alten, im Kult beheimateten Credo folgen und nichts anderes wollen, als es interpretieren und anschaulich machen. Demnach sind die biblischen Überlieferungen durch Glauben und Bekennen geformt und alles andere als 'objektive' Darstellungen im Sinne moderner historischer Wissenschaft. ... Der Exeget und Historiker muß sich vielmehr dem Geschäft des wirklichen Verstehens zunächst unterziehen, sich dem israelitischen oder urchristlichen Glauben und Bekennen gewissermaßen stellen, ehe er auf allfällige Fakten zurückschließen kann. ...

(Udtrykket "Geschäft des *wirklichen* Verstehens" betyder i denne sammenhæng nærmest det modsatte af det historisk-kildekritisk slagord "was eigentlich geschehen" og er dermed en hermeneutisk metodisk udfordring til kildekritikkens metodeunivers.)

Det ligger i kerygma-begrebet, at den historisk-kritiske metode i studiet af bibelen ikke bringer udøveren i nærheden af det, som er bibelens egentlige ærinde og funktion: At formidle - "proklamere", med Kochs udtryk - en handling af Gud, som kalder til at tro²¹. At bibelen som værk forholder sig til et historisk materiale er evident; selve fortællingen er strengt historiografisk indrettet; men det er forkert at opfatte bibelen som et primitivt og fejlbehæftet værk, der forsøger at fortælle det, som nye arkæologiske og tekstfund har kunnet fremdrage. I stedet bør bibelen læses som en tekst, der er færdigskrevet og en udgivelse, der er færdigredigeret med et bestemt formål.

Det er denne erkendelse, der ligger bag den form- og redaktionshistoriske metode, som er udviklet siden begyndelsen af det 20. århundrede, og som med forankring i kerygma-begrebet inddrager en række aspekter, herunder også historisk-kritiske og litteraturkritiske, i bestemmelsen af skriftens anliggende. Den formhistoriske metode som den er udviklet af Hermann Gunkel, M. Dibelius og Koch²² betoner den genremæssige form som nødvendig for forståelsen på linje med indholdet. Det minder om litteraturkritikkens indhold/kontekstformel, men er i praksis en stærkere betoning af sammenhængen.

¹⁹ Gerhard von Rad, 1901-71, tysk gammeltestamentlig teolog i den formkritiske og traditionshistoriske retning

²⁰ to af de fire kilder, som den kildekritiske bibelforskning anser for bidragydere til Mosebøgerne

²¹ I denne forståelse er kerygmaet udtryk for et retorisk forhold: En formålsbestemt formidling af en 'claim', underbygget af 'fact' og støttet af 'warrant'

²² K. Koch: Was ist Formgeschichte? Neue Wege der Bibelexegese. 2. udg. 1967, Neukirchen-Vluyn

Væsentligt ved denne metode, som anskuer bibelteksterne i genreperspektiv, er, at den hævder, at det ikke giver mening at "skille teksterne ad" én for én med henblik på at identificere individuelle kilder og rangordne dem aldersmæssigt - en øvelse, som kildekritikken bragte vidt²³, men som ikke bragte forståelsen meget videre. Skal man være lidt grov, har denne metode især ført til at bruge megen energi på at diskutere, hvorvidt den ene eller den anden patriark kan tænkes at have ejet den potte, hvis skår man har fundet i et bestemt jordlag under en by i Det hellige Land.

For at forstå bibelen som en god bog om at tro på Gud i stedet for en dårlig bog om historie må man se på, hvilke påvirkningsmetoder de enkelte bibelske genrer arbejder med. I det arbejde indgår kildekritik som en underdisciplin lige som litteraturkritikken, hvis metodiske bidrag til den bibelske form- og redaktionshistorie skal forstås som netop et bidrag:

"Allerdings ist der Geltungsbereich der Literarkritik im Vergleich zur Praxis früherer Zeiten gewaltig zusammengeschrumpft .. ein Zweig der Formgeschichte.

For at belyse, hvorledes den bibelske betydning af 'folk' har konstitueret indholdet af begrebet folk på dansk og i dansk tankegang²⁴, er det nødvendigt at holdes sig hovedlinjerne i bibelens fortælling om pagten, folket og Herren for øje. Det er i de konkrete beretninger, at bestemmelsen af de konstitutive elementer - Gud, pagt, folk - er indlejret. I konversationerne mellem Gud og patriark, Moses og Gud, Moses og folk, folk og profet osv. demonstreres mulighedsfeltet for, hvad et folk (et medlem af et folk) kan forestille sig, og det samme gælder for det, der foreskrives gennem handlingerne og deres konsekvens, som de beskrives i bibelen - for eksempel, at protest og lydighedsnægtelse i forbindelse med vægringen ved at gå ind i det forjættede land og senere mod kampen mod amalekitterne²⁵ medfører 40 år ekstra i ørkenen. Det er dette, der konstituerer begrebet frihed i bibelsk-kristen forstand: At mennesket kan gøre, hvad det vil, og at det bærer konsekvenserne.

²³ F.eks. tilskrivningen af de fem mosebøger til fire kilder, "jahvisten", "elohisten", "deuteronomisten" og "præstekilden"

²⁴ Jeg minder igen om hovedpointen om frihed og nødvendighed: At det er kristendommen, der gør os til et folk; men det er nedstamningen, der gør os til danske - den fysiske følge af forældre og børn gennem generationer, som udveksler tanker, følelser og erindring, for det meste på samme sprog, dansk (men i hvert fald med dansk som referenceramme, jfr. J Byskov: *Modersmålet* 1913 (5. udg 1947) p.35)

²⁵ 4 Mos 14-15

En betydelig del af det 20. århundredes teologi har drejet sig om, hvorvidt bibelen kan og skal forstås som bibel*EN*, altså ét værk, eller som to værker (nemlig GT og NT) i ét bind²⁶. For denne afhandlings formål bliver bibelen betragtet som en enhed i historisk forstand, idet vægten ligger på virkningshistorien, ikke på tilblivelseshistorien .

Grundhistorien

Det gamle Testaments beretning er om et bestemt folk, nemlig Israel, og dets overenskomst eller pagt med dets gud, Jahveh, benævnt Herren. Pagten går ud på, at folket skal tilhøre og anerkende Herren, til gengæld skal han gøre det stort og stærkt, til sidst under en mægtig fyrste, den Salvede, der skal herske over verden.

Da den Salvede manifesterer sig i skikkelse af Jesus af Nazareth, erstattes den gamle pagt af en ny pagt, som gælder for alle, ikke blot for Herrens gamle ejendomsfolk, Israel. Den hidtidige - gamle - pagt bortfalder ikke, men den kan ikke forstås uden den nye.

DEN SÆRLIGE GT-HISTORIE

De to egenskaber, som især karakteriserer GT, er, at det er historisk og episk.

Bortset fra to skrifter²⁷ er indholdet i GT orienteret i forhold til en kalendarisk rækkefølge; er altså historisk.

Hovedstrukturen i GT er i episk form, berettende. Der fortælles en historie, og derigennem gives der besked om forholdet mellem Herren og folket. Til det episke forløb knytter sig forskrifter (love), poesi, som gengiver menneskelige følelser over for beretningen, og profetier, som knytter sig til de omtalte historiske begivenheder og kommenterer dem på samme måde som et græsk kor.

Meget af det episke forløb i GT er aktivt og dialogisk: Der handles, og der tales; samtales, vel at mærke; det drejer sig ikke om monologer, i hvert fald ikke om uimodsagte

²⁶ Se herom f.eks. Jesper Høgenhaven: *Problems and Prospects of Old Testament Theology*, Sheffield 1988 (især om Ebelings, Kraus' og Childs positioner) , og Katrine Winkel Holm: *Det gamle Testamente som teologisk problem*, København 1997. Det var Martin Luthers position, at man ikke i kristen forstand kan sondre mellem GT og NT, idet der er både lov og evangelium åbenbaret i begge pagter.

²⁷ Prædikerens Bog er poetisk og ahistorisk. Jobs Bog er episk, men ahistorisk, idet den ikke knytter sig til nogen af de øvrige kendte personer eller begivenheder i NT

monologer. Samtalens deltagere er de to hovedaktører, nemlig Herren og folket, Israel, og samtalens genstand er pagten, overenskomsten.

Forholdet mellem Herren og folket er i sig selv et historisk forløb. I forhistorien til pagten, som slttes ved Sinaj bjerg efter udgangen af Ægypten²⁸, taler Herren til og med patriarker, enkeltpersoner. Men det folk, som pagten indgås med, er aktivt, udadrettet for ikke ligefrem at sige: Krævende. Fra pagten og fremefter har folket tiltagende en personlighed.

Hovedhandlingen kan opdeles i: Forhistorien fra skabelsen; patriarkernes tid; opholdet i Ægypten; udgangen af Ægypten og de 40 år i ørkenen, og bosættelsen i Kanaans land. Israels statshistorie, dets dommere og konger. Rigernes undergang, templets ødelæggelse og den babyloniske udlændighed. Tilbagekomsten fra Babylon.

BIBELENS OPBYGNING OG TEMAER

Bibelens indhold er i hovedtrækkene disponeret som følger nedenfor²⁹. Som skema for inddelingen er valgt en klassisk bibelhistorieversion i almindelig brug i det 19. århundrede for at vise den overleverede systematik. Bibelhistorie i dette omfang og på dette niveau var ved siden af katekismen (troslæren) indholdet i børneskoleundervisningen tilbage til reformationen.

Ind i systematikken har jeg føjet tekststeder som eksempler på bibelsk-kristne toper, som bidrager til udviklingen af begrebet folk.

Det forklaringsprincip, jeg følger, tager sigte på at afdække tekstens betydning ved tilegnelsen af teksten, ikke ved frembringelsen af teksten (som det er tilfældet i disciplinen Bibelsk Teologi). Læsningen er hermeneutisk i den forstand, at det er "Sitz im Leben" (fortællemæssige funktion), der er indgangen, frem for "was eigentlich geschehen". I den sammenhæng, som undersøges her - det bibelske begreb "folk" som forbillede for en national selvforståelse - er det virkningen af tekstens "Geschichte", ikke dens "Historie" (de tyske betegnelser for beretning hhv. faghistorie), som er afgørende. Det betyder: Tales der på en sådan måde, at de, der hører beretningen, forstår sig tiltalt som et folk? Det er

²⁸ 2 Mos 19-34

²⁹ Inddelingen følger Ludv. Chr. Müllers i "Den bibelske Historie", København 1851 (3. udg. 1873) og meddeles her for at aflaste læserens egen erindring af bibelhistorien. Müllers bibelhistorie er, som det fremgår af dens indledningsafsnit om "Det gamle Testaments Bøger", helt fri for historisk-kritisk synsvinkel og giver dermed et godt billede af den traditionelle opfattelse af omfanget af en rimelig bibelhistorie, jfr. senere i afsnit 4

prøven for at sandsynliggøre, at første led i denne undersøgelse kan bekræftes og give plads for andet led: At det faktisk er foregået, og tredje: At det har haft en virkning.

Når jeg taler om at "tilføje tekststeder som eksempler på bibelsk-kristne toper" og "afdække tekstens betydning" skal det på dette sted forstås: Som eksempel, påpegelse af mulighed og som skitse til udførelse. I det brede perspektiv, jeg har valgt, er det ikke muligt at gå i detaljer. I så fald måtte man koncentrere sig om at gennemarbejde få eksempler på niveau med Det danske Bibelselskabs kommentarserie³⁰ eller f.eks. Klaus Kochs kommentar til profeterne³¹. Når disse kommentarer ikke blot citeres her, er det fordi de i bibelteologisk forstand beskæftiger sig med formidlingen set ud fra afsendersynspunktet, med Klaus Kochs ord:

*Absicht .. ist in das Denken der Profeten Israels einzuführen. ... Jene ... sind nicht nur charismatisch begabte Empfänger von Visionen und Auditionen gewesen, nicht nur Dichter Es genügt noch nicht einmal, sie als Prediger aufzufassen, die, von tiefem Glauben erfüllt, ein Kerygma als Wort Gottes hinausrufen, das auf den Glauben des Hörers wartet. Die Profeten .. sind zugleich eigenständige Denker gewesen, die alles, ihnen intuitiv gewiß geworden war, hinterher rational einordnen in einer Weisheit, die ich nachlaufende Erkenntnis nenne. Die Profeten als Denker zu erfassen, das geistige Eigenprofil dieser großen Gestalten...*³²

- det er omridset af disse bibelteologers opgave, som udføres i detaljen og i en situation, hvor udgangspunktet for denne ikke er i klassisk fase med bred konsensus i fagkredsen, men stadig diskuteres, og derfor ville det i denne undersøgelses kontekst være en anden analyse, der skulle ske, med mindre vægt på diskussionen af tekstgrundlaget og større vægt på aktantperspektivet set ud fra modtagerens synspunkt.

DET GAMLE TESTAMENTE

Tekstens forhold til den oprindelige kilde diskuteres ikke her. Udgangspunktet er, at teksten "står fast", den er kanon; spørgsmålet er ikke, hvad der er ment med en tekst, og om der findes bedre tekstversioner, men hvordan den er blevet hørt og har virket.

Skabelsen 1. Mos.1, 26-27

³⁰ Eks., Jesper Høgenhaven: *Anden til Femte Mosebog, fortolket*, 1995

³¹ Klaus Koch: *Die Profeten (I), Assyrische Zeit*, 1978 og *Die Profeten (II), Babylonische Zeit*, 1980

³² op.cit. (1978) p9

Gud sagde: "Lad os skabe mennesker i vort billede, så de ligner os! De skal herske over havets fisk, himlens fugle, kvæget, alle de vilde dyr og alle krybdyr, der kryber på jorden." Gud skabte mennesket i sit billede; i Guds billede skabte han det, som mand og kvinde skabte han dem. Og Gud velsignede dem og sagde til dem: "Bliv frugtbare og talrige, opfyld jorden, og underlæg jer den; ..."

Det er det første sted i bibelen, hvor mennesket nævnes, og med det samme forberedes pagtstemaet: Gud giver mennesket sit eget væsen, sin velsignelse og rådighed over resten af skabelsen, men der er endnu ikke tale om nogen modydelse og altså ingen fuldbyrdet pagt, og der er heller ikke noget folk: Der tales om "mennesker".

Syndefaldet (1. Mos. 3

Kain og Abel 1. Mos. 4)

1 Mos. 5: Dette er Adams slægtsbog. .. Da Adam havde levet 130 år, fik han en søn der lignede ham og var et billede af ham. Ham kaldte han Set.

Efter at Adam havde fået Set, levede han i 800 år og fik sønner og døtre.

Adam levede i alt 930 år, så døde han.

Da Set havde levet 105 år, fik han Enosh.

Efter at Set havde fået Enosh, levede han i 807 år og fik sønner og døtre.

Set levede i alt 912 år, så døde han.

Da Kenan havde levet 70 år, fik han Mahalal'el. (tekst efter 1992-oversættelsen)

og efter at Kenan havde avlet Mahalal'el, levede han 840 år og avlede sønner og døtre; således blev Kenans fulde levetid 910 år, og derpå døde han.

Da Mahalal'el havde levet 65 år, avlede han Jered;

og efter at Mahalal'el havde avlet Jered, levede han 830 år og avlede sønner og døtre; således blev Mahalal'els fulde levetid 895 år, og derpå døde han. (1931-oversættelsen)

Og Jared var hundrede år og to og tresindstyve år gammel, og avlede Enoch.

Og Jared levede, efterat han havde avlet Enoch, otte hundrede aar og avlede sønner og døtre.

Og Jareds ganske alder blev ni hundrede år og to og tresindstyve år, og han døde.

Og Enoch var fem og tresindstyve år gammel, og avlede Methuselah

Og Enoch vandrede med Gud, efterat han havde avlet Methuselah, tre hundrede år, og avlede sønner og døtre.

Og Enochs ganske alder blev tre hundrede år og frem og tresindstyve år.

Og Enoch vandrede med Gud, og han var ikke mere til, thi Gud tog ham. ...

(1740-*autorisationen af den Resen-Svanningske oversættelse og revision af 1647, 25. oplag 1866*)³³

De slægtstavler, der optræder flere steder i bibelen, viderebringer to hovedpointer: I forhold til beretningen, at der er tale om historie, bundet til personer og tidspunkter, og i forhold til mennesket, at det er historisk, bundet til tid og slægt uanset forholdet til Herren. Sagt med andre ord, der er principielt ikke tale om fiktion eller poesi, og der er tale om rigtige mennesker, ikke om typer eller figurer. Den Enoch, der omtales, er den ene af tre personer i bibelen, som ikke dør en naturlig død, men optages direkte i himlen. Pointen med Enoch er, at han "vandrer med Gud," han er en af dem, som Gud underholder sig med - et særligt menneske, men et menneske, og dog i stand til at kommunikere med verdens skaber, som er blevet til før alle ting - den anden er profeten Elias (2 Kong 17, 11), den tredje Jesus. - Slægtstavlen i 1. Mosebog gentages for Jesus (med de nødvendige tilføjelser) i Matt. 1,1.

Syndfloden (1. Mos. 6-9)

Da menneskene begyndte at blive talrige på jorden og fik døtre, så gudssønnerne, at menneskedøtre var smukke. Blandt dem tog de sig alle de koner, de havde lyst til. Da sagde Herren: "Min livsånde skal ikke forblive i mennesket for evigt. De er dødelige, deres levetid skal være 120 år." ... Herren så, at menneskenes ondskab var stor på jorden, og at alt, hvad de ville og planlagde dagen lang kun var ondt. Da fortrød Herren, at han havde skabt menneskene på jorden. Han var bedrøvet og sagde: "Menneskene, som jeg skabte, vil jeg udlette fra jordens overflade .. for jeg fortryder, at jeg skabte dem." ... ³⁴Men Noa fandt nåde for Herrens øjne.

Dette er Noas slægtshistorie. Noa var en retfærdig mand, udadleg blandt sine samtidige, og han vandrede med Gud. Noa fik tre sønner, Sem, Kam og Jafet. Jorden var fordærvet og fyldt med vold for øjnene af Gud. Gud så, at jorden var fordærvet, fordi alle mennesker på jorden handlede fordærveligt. Da sagde Gud til Noa: "Jeg har besluttet at gøre ende på alle mennesker, for de er skyld i, at jorden er fuld af vold. Nu vil jeg ødelægge dem sammen med jorden. Lav en ark af gofer-træ; du skal indrette den med rum, og du skal tjære den indvendig og udvendig. Således skal du bygge arken: Den skal være tre hundrede alen lang, halvtreds alen bred og tredive alen høj. Du skal lægge et tag på arken, og tagrygningen skal du hæve en alen. Du skal sætte en dør i arkens side, og du skal indrette den med et nederste, et mellemste og et øverste dæk.

³³ De tre udgavers tekstudtryk er vist for at demonstrere den sproglige kontinuitet i bibeludgaverne

³⁴ Herfra og citatet ud 1992-oversættelsen brugt

Jeg bringer nu vandfloden over jorden for at ødelægge alle under himlen, der har livsånde. Alle på jorden skal omkomme. Men med dig vil jeg oprette min pagt. Du skal gå ind i arken sammen med dine sønner, din kone og dine svigerdøtre. Af alle levende væsener skal du bringe ét par ind i arken, for at de kan overleve sammen med dig; de skal være han og hun. Af alle slags fugle, al slags kvæg og af alle slags krybdyr på jorden skal ét par gå ind til dig for at overleve. Du skal tage noget af alt, der kan spises, og samle det hos dig; det skal du og de have til føde.” Noa gjorde, ganske som Gud havde befaleet ham.

Beretningen er her, at Gud bringer forholdet til sin skabning videre: Han forklarer Noa sine bevæggrunde til syndfloden - Noa har altså den nødvendige indsigt til at forstå, jfr. 1 Mos 1, 27 “Gud skabte mennesket i sit billede” - og giver detaljerede anvisninger på, hvordan Noa og hans familie kan undgå syndfloden, og hvordan de kan bringe den øvrige skabning med over i den nye verden. Som vi har set i 1 Mos. 1-2 kunne Gud være startet forfra, og alligevel ikke: Han har skabt mennesket i sit billede og givet det løfter, er forpligtet. Det er dialogens Gud, der taler her. I modsætning til sin stamfader Adam og de senere profeter er Noa ikke citeret for noget; men han handler. Ud over at udføre, hvad Gud sætter ham til, agerer han selvstændigt og myndigt, “i Guds billede”. Det er en antropologi, der understøtter et “empowerment”-menneskesyn.

Babelstårnet 1. Mos. 11, 1-9

Hele jorden havde samme sprog og samme tungemål. Da de brød op mod øst, stødte de på en dal i landet Sinear, hvor de slog sig ned. De sagde til hinanden: “Kom, lad os stryge teglsten og brænde dem hårde!” De brugte tegl som sten og asfalt som mørtel. Så sagde de: “Lad os bygge en by med et tårn, som når op til himlen, og skabe os et navn, for at vi ikke skal blive spredt ud over hele jorden.” Herren steg ned for at se byen og tårnet, som menneskene byggede. Så sagde Herren: “Se, de er ét folk med samme sprog. Når de begynder at handle sådan, vil intet af det, de planlægger, være umuligt for dem. Lad os stige derved og forvirre deres sprog, så de ikke forstår hinanden.” Så spredte Herren dem derfra ud over hele jorden, så de måtte holde op med at bygge byen. Derfor hedder den Babel, for dér forvirrede Herren sproget på hele jorden, og derfra spredte Herren menneskene ud over hele jorden.

I dette stykke er enheden “hele jorden”, som begynder at bygge, ikke prototypen på det bibelsk-kristne folkebegreb, men på dets modbillede, ulydigheden mod Gud.

Menneskenes bestemmelse er at være bundet til jorden. Tårnet er en overskridelse;

men idet Gud sanktionerer den, åbner han for en anden, en sand måde at være folk på - nemlig bundet til sprog, som defineres i forhold til afstamning og sted.

Abraham (1 Mos. 12, 1-15)

Herren sagde til Abram: "Forlad dit land og din slægt og din fars hus, og drag til det land, jeg vil vise dig. Jeg vil gøre dig til et stort folk og velsigne dig. Jeg vil gøre dit navn stort, og du skal være en velsignelse.

*Jeg vil velsigne dem, der velsigner dig,
og den, der forbander dig, vil jeg forbande.*

I dig skal alle jordens slægter velsignes."

Så drog Abram af sted, sådan som Herren havde befalet ham, og Lot drog med ham. Abram var femoghalvfjerds år, da han forlod Kanan. Abram tog sin kone Saraj og sin brorsøn Lot og al den rigdom, de havde samlet, og alle de folk, de havde skaffet sig i Kanan, og begav sig på vej mod Kana'an, og de kom til Kana'an. Abram drog gennem landet og kom til Sikems helligsted, til Orakel-egen. Dengang boede kana'anæerne i landet. Herren viste sig for Abram og sagde: "Jeg vil give dine efterkommere dette land." Der byggede Abram et alter for Herren, som havde vist sig for ham.

Her blandes den historisk-episke topik med et poetisk element: Herren bryder ud i sang, da han velsigner Abram. Det hæver stedet op til et højdepunkt, der gentages flere steder, hvor Abram selv (1 Mos. 18,18; 1 Mos. 22, 18) og Abrams (Abrahams) søn Isak (1 Mos. 26, 4) og sønnesøn Jakob (nemlig Israel, 1 Mos. 28,134) får fornyet løftet; endelig indleder Johannes' Åbenbaring (Åb 1,7) med at henvise til stedet, så at bibelens første bog og sidste bog indeholder og gentager løftet. - Dette er en stærk betoning af topens vigtighed. Dens indhold er pagten (gensidigheden), nemlig derved, at såvel Herren som Abram forpligter sig. Dette er første trin i bibelens historie om bekræftelsen af et forhold mellem Gud og folk, som ikke er ensidigt bestemt og envejs vilkårligt, men et forhold, som er et fællesskab om et mål, Herren og hans folk Israel, søger sammen. De vandrer sammen, som patriarkerne vandrede med Gud - Enoch og Noa er allerede nævnt; og nu med et mål for øje, at Guds skabning, Abrams efterkommere, skal fylde jorden og herske over den som slægt, dvs. folkeslag, folk.

Senere kom Herrens ord til Abram i et syn: »Frygt ikke, Abram, jeg er dit skjold! Din løn skal blive meget stor.« Abram svarede: »Gud Herre, hvad kan du give mig, når jeg må gå barnløs bort, og Eliezer skal være min arving.« Abram sagde: »Du har ikke givet mig afkom, så min hustræl skal arve mig.« Da lød Herrens ord til ham: »Nej, han skal ikke arve dig, dit eget kød og blod skal arve dig.« Så tog han ham udenfor og sagde: »Se på

himlen, og tæl stjernerne, hvis du kan.» Og han sagde: »Så mange skal dine efterkommere blive.« Abram troede Herren, og han regnede ham det til retfærdighed. Abraham begynder at diskutere med Gud - et træk, som gentages igen og igen i GT, hvor respekten for Herren ikke på noget tidspunkt kammer over i autoritetstro. - Senere i samme kapitel varsler Herren folkets udlændighed i Ægypten og de 40 år i ørkenen.

Da Abram var nioghalvfems år, viste Herren sig for ham og sagde til ham: »Jeg er Gud den Almægtige! Du skal vandre for mit ansigt og være udadledig. Jeg vil stifte en pagt mellem dig og mig, og jeg vil gøre dig uhyre talrig.« Abram kastede sig ned, og Gud talte til ham: »Jeg indgår en pagt med dig, og du skal blive fader til en mængde folkeslag. Du skal ikke længere hedde Abram. Dit navn skal være Abraham, for jeg gør dig til fader til en mængde folkeslag. Jeg gør dig uhyre frugtbar; jeg gør dig til folkeslag, og konger skal nedstamme fra dig. Jeg opretter min pagt med dig og dine efterkommere i slægt efter slægt, en evig pagt: Jeg vil være din og dine efterkommeres Gud. Det land, hvor du nu bor som fremmed, hele Kana'an, vil jeg give dig og dine efterkommere til evig ejendom, og jeg vil være deres Gud.« Og Gud sagde til Abraham: »Du og dine efterkommere skal holde pagten i slægt efter slægt. Dette er min pagt med dig og dine efterkommere, som I skal holde: Alle af mandkøn hos jer skal omskæres.

Dette er selve pagtsstiftelsen med det, som Abraham skal gøre og det, som Herren skal gøre. Endvidere lover han Abraham en søn med hustruen Sara, som hidtil har været ufrugtbar:

Da faldt Abraham på sit ansigt og lo, idet han tænkte: Kan en hundredårig få børn, og kan Sara med sine halvfemsindstyve år føde en søn?

Som ovenfor: På trods af udvortes tegn på respekt - Abraham kaster sig ned - betænker Abraham sig ikke ved at more sig over Herrens forudsigelse. Igen en understregning af det Gud-lignende element i menneskeligheden. I 1 Mos 18, som handler om Herrens dom over de ugudelige byer Sodoma og Gomorra, lykkes det Abraham ved forhandling at få lempet betingelserne således, at hvis der findes et antal retfærdige (uskyldige) i byen, så skal den blive skånet - og ved forhandlingsteknik lykkes det at komme fra 50 ned til 10 retfærdige.

Abrahams Sønner (1 Mos. 16-20. 21. 22.)

Isaks giftermål (1 Mos. 23-24)

Esau og Jakob (1 Mos. 25, 27-28)

Jakob i Bethel og hos Laban (1 Mos 28-30)

Israel og Esau (1 Mos. 32-35)

Josef i Kanaan (1 Mos. 35-36-37)

Josef i Ægypten (1 Mos. 39-50)

Moses (2 Mos. 1-15)

Moseloven³⁵

Moses' afsked med Israel (5 Mos. 3-34)

Josva

Dommerne

Dommerne - Michas gudebillede

Dommerne - Ehud

Dommerne - Debora. Jael

Dommerne - Gideon (Dom 6, 36-40)

"Da sagde Gideon til Gud: "Hvis du vil frelse Israel ved min Hånd, som du har lovet, så lægger jeg nu dette Fåreskind på Tærskelpladsen, og falder der så Dug alene på Skindet, medens Jordan ellers bliver ved at være tør, da ved jeg, at du vil frelse Israel ved min Hånd, som du har lovet." Og det skete således. Da han næste Morgen vred Skindet, pressede han Dug af det, en hel Skåfuld Vand. Men Gideon sagde til Gud: "Vredes ikke på mig, når jeg endnu denne ene Gang taler til dig, lad mig blot denne Gang endnu prøve med Skindet: Lad Skindet alene være tørt, medens der falder Dug på Jordan rundt om!", men der faldt Dug på Jordan rundt om."

Gideon er en bondesøn i den egn, som bliver plaget af midjanitternes overfald, efter at israelitterne (igen) er faldet fra Herrens pagt. Herrens engel fortæller Gideon, at han er udvalgt til at frelse folket, men der skal mere til: Syn for sagn, og to gange. Topen er også her frimodigheden og ligeværdigheden i pagten mellem Gud og folket.

Dommerne - Abimelek

Dommerne - Jeftah

Dommerne - Samson

Ruth

Samuel 1 Sam. 1-12

Kong Saul 1 Sam. 13 - 2 Sam. 2

(Saul og David diskuteres nedenfor, s.106f)

Kong David 2 Sam. 2 - 2 Kong. 2 og 1 Krøn. 13-30

³⁵ Her behandler Ludv. Chr. Müller lovbudene systematisk

Kong Salomo 2 Sam. 6, 7 - 1 Kong. 2-12 - 1 Krøn. 22. 28 - 2 Krøn. 10

“250 år efter Moses og tusinde år før Christi fødsel”

Israels og Judas skilsmisse 1 Kong. 12 - 2 Krøn. 10. 11

Israels Rige 1 Kong. 12 - 2 Kong. 17 og 2 Krøn. 11-13.15.16.18.25.28.30

(Jeroboam - Achab - Achasia - Elias' himmelfart - Elisa og Naman - Joram - Jehu - Jonas - Hoseas - Rehabeam)

Juda Rige 1 Kong. 14.15.22 - 2 Kong. 3.8.9.11.16.18-25 - 2 Krøn. 11-36, Esaias 7, 36-39, Jerem. 26-28, 32, 34-44

(Abia - Asa - Josafat - Joram - Achasia - Joas - Amasia - Usias - Jotham - Achas - Hiskia/Esekias - Manasse - Josias - Joachas - Jojakim - Zedekias - Jeremias - Gedalja)

Den babyloniske Landflygtighed Dan. 1-6, Herodot 1. bog 178-192

“Det var omtrent halvsjette hundrede aar før Christi fødsel at kong Koresh indtog Babel og gav de bortførte fra Juda lov at vende tilbage”

(Daniel - Sadrak, Mesek og Abed-Nego - Koresh / Cyrus - Beltsasar)

Hjemkomsten fra Babel Esras bog, Haggajs profeti og Nehemias' bog

(Samaritanerne - Serubabel og Josva - Esra - Esra og Nehemias)

Dronning Esther

Jøderne under Grækerne Josefus' jødiske historie 11. og 12. bog

Makkabæerne 1 Makk. og 2 Makk. 3, 6 og 7, Josefus jød.hist. 12 og 13

Jøderne under romerne, Josefus' jød.hist. 14f

DET NYE TESTAMENTE

I modsætning til Det gamle Testamente er selve beretningen i Det nye Testamente kort og enkel: Fra Messias fødes til han begynder på sin gerning er der ikke meget at berette, bortset fra episoden med Jesus som tolvårig i templet. Fra den første fremtræden som voksen - dåben i Jordanfloden ved fætteren Johannes Døber - går der tre år til korsfæstelsen, genopstandelsen og himmelfarten og dermed afslutningen på historien. Teksten består væsentligst af talesekvenser: Lignelser og prædikener, og korte beretninger om Jesu undergerninger.

I fortælleteknisk forstand er de to hoveddele af bibelen hinandens modstykker: Hvor Det gamle Testamente er rig og omstændelig i sit episke indhold, er Det nye Testamente kort og knapt. Forholdet afspejles i Ludv. Chr. Müllers bibelhistorie, hvor indholdsfortegnelsen

er summarisk og uden forsøg på at tidsordne begivenhederne (hvad der er også er svært, givet forskellene mellem versionerne hos Mattæus, Markus, Lukas og Johannes):

De fire Evangelier³⁶:

Zacharias og Elisabeth. Bebudelsen. Johannes' fødsel. Jesu fødsel. Simeon og Anna. De vise fra Østerland. Johannes' prædiken. Jesu dåb. Fristelsen. Jesus og Johannes. Bryllup i Kana. Templet renses. Nikodemus. Den samaritanske kvinde. Den kongelige embedsmand. Jesus i synagogen i Nazareth. Den store fiskedræt. Jesus stiller stormen. Den værkbrudne. Jairus' datter. Apostelvalget. Bjergprædiken. Høvedsmanden i Kapernaum. Enkens søn. Apostlene udsendes. Døberen Johannes' død. Jesus og synderinden. Underet ved Bethesda dam. Bispisning af de 5000 mand. Jesus går på søen. Jesus i synagogen i Kapernaum. Disciplene plukker aks. Jesus helbreder på sabbaten. Den blinde og stumme. Lignelsen om sædemanden. Klinten blandt hveden. Sennepskornet. Skatten i Ageren. Den rige bonde. Den forstandige husfoged. Det ufrugtbare figentræ. Den kanaanæiske kvinde. Jesus bispiser 4000 mand. "Hvem siger folk, jeg er". Forklarelsen på bjerget. Den månesyge. Jesus taler om forargelsen. Den gældbundne tjener. Tordensønnerne. Jesus lærer i templet. Kvinden, greben i hor. Jesus lærer i templet. Den blindfødte. Den gode hyrde. De halvfjerdsindstyve disciple. Den barmhjertige samaritan. Jesus helbreder på sabbaten. Den store nadver. Den fortabte søn. Den utro forvalter. Den rige og den fattige. De ti spedalske. Dommeren og enken. Farisæeren og tolderen. Jesus velsigner de små børn. Arbejderne i vingården. Martha og Maria. Lazarus' opstandelse. Kajfas profeterer om Jesu død. Jesus går i Zachæus' hus. De ti miner. Maria salver Jesu fødder. Jesu indtog i Jerusalem. Jesus forbander figentræet. Kongesønnens bryllup. Skattens mønt. "Hvad tykkes eder om Christus". Jesus taler om de skriftkloge. Jesus taler om dommedag. De kloge og de tåbelige jomfruer. De betroede talenter. Jesus taler om sin død. Påskemåltidet beredes. Fodvaskningen. Nadverens indstiftelse. Jesu sidste samtale med apostlene. Jesus i Gethsemane. Jesus tages til fange. Jesus for Kajfas. Jesus for Pilatus. Jesus hos Pilatus og Herodes. Jesus tornekrone. Jesus dømmes og føres til Golgata. Korsfæstelsen. Gravlæggelsen. Opstandelsen. Vandringen til Emaus. Thomas. Den vidunderlige fiskedræt.

Den apostoliske menighed. Apostlenes gerninger. Apostelbrevene. Johannes Åbenbaring.

³⁶ Ludv. Chr. Müllers inddeling - også her meddelt til støtte for hukommelsen

Den øjensynlige forskel på de to bøger er imidlertid mere tilsyneladende end virkelig. Hele Det nye Testamente refererer til tæt til bøgerne i Det gamle Testamente, så det nyttestamentlige kerygma bygger oven på det gammeltestamentlige.

Topisk er der gentagelser af gammeltestamentligt stof, for eksempel i beretningen om disciplen Thomas (Joh 20, 24-28):

"Men Thomas, hvilket betyder Tvilling, en af de tolv, var ikke hos dem, da Jesus kom. De andre Disciple sagde da til ham: "Vi have set Herren." Men han sagde til dem: "Uden jeg får set Naglegabet i hans Hænder og stikker min Finger i Naglegabet og stikker min Hånd i hans Side, vil jeg ingenlunde tro." Og otte Dage efter vare hans Disciple atter inde, og Thomas med dem. Jesus kommer, da Dørene vare lukkede, og han stod midt iblandt dem og sagde: "Fred være med eder!". Derefter siger han til Thomas: "Ræk din Finger hid, og se mine Hænder, og ræk din Hånd hid, og stik den i min Side, og vær ikke vantro, men troende!" Thomas svarede og sagde til ham: "Min Herre og min Gud!"

Det er en parafrase af Gideon-situationen, hvor der kræves svar og bevis af Herren.

Konklusion: Folket i den bibelsk-kristne fortælling

Ovenstående er det vist, hvordan Det gamle Testaments fortælling konstituerer begrebet folk, omtaler det som sådan og tildeler det egenskaber som subjekt. Hermed er første del af argumentationen tilvejebragt.

Om Det nye Testamente kan det konkluderes, at "folket" optræder i sin gammeltestamentlige bestemmelse; ja, at det oven i købet gøres til en pointe, at "tro ikke, at jeg er kommet for at nedbryde loven eller profeterne. Jeg er ikke kommet for at nedbryde, men for at opfylde. Sandelig siger jeg jer: Før himmel og jord forgår, skal ikke det mindste bogstav eller en eneste tøddel forgå af loven, før alt er sket³⁷."

³⁷ Matt 5, 17-18 (jfr. Luk 16,17). Mht mindste bogstav og tøddel - originalteksten siger: "αμην γαρ λεγω υμιν εως αν παρελθη ο ουρανος και η γη ιωτα εν η μια κεραια ου μη παρελθη απο του νομου εως αν παντα γενηται" -nemlig 'iwta en H mia keraia,' hvor keraia er de allermindste betydningsbærende enheder i hebraisk skrift. Sammenhængen mellem GT og Jesu lære betones således her så stærkt, som det overhovedet kan lade sig gøre.

Når i denne sammenhæng loven og profeterne nævnes, men ikke de historiske skrifter, er det fordi den retoriske funktion af loven og profeterne jo er henholdsvis genus iudicale (juridisk, bagudrettet: "på baggrund heraf fældes den dom, at ..) og genus deliberativum (fremadrettet: hvis (ikke) sådan og sådan, så vil resultatet blive ...), hvor historieteksterne med deres genus demonstrativum-karakter ("sådan er/var det") her er underforstået som den baggrund, loven og profeterne er indlejret i

Når dette er sagt, så er der dog en forskel mellem GT og NT derved, at i GT taler Herren i hvert fald i de historiske skrifter og profetierne til folket i dets helhed³⁸; men i NT taler Herren til det enkelte medlem af folket. Det skyldes, at kerygma i GT kredser om loven - kravene til folket ifølge pagten - , men i NT er kerygma om nåden, dvs hvad Gud gør for at frelse mennesker fra den synd, de begår i forhold til loven. Juraen i forholdet er en kollektiv ting. Alle er lige for loven; benådning derimod individuel. Frelsen kræver personlig tro.

Denne forskel i retorisk bestemthed (som jo er målet for tekstens persuasio, peithô) sætter sig igennem ikke mindst i homiletikken (prædikenlæren), hvor den individuelle tiltale sætter folket bagom mennesket (prædiken behandles i mere detalje i det følgende afsnit)³⁹.

Michael Neiiendam skriver: *“Det er præstens gerning at prædike på Søn- og Helligdage samt ved de Lejligheder, som de kirkelige handlinger giver anledning til. Præsten har sine tekster og sin katekismus, han skal belære menigheden om ret evangelisk tænkemåde, han skal slå de hårde stenhjerner ned med loven og oprejse de fattige og knuste hjerter med evangeliet⁴⁰. ... Præsten skal i sin udlægning af evangeliet kalde til omvendelse og helliggørelse, og vise menigheden, at Gud er den, der giver evne og vilje til anger, tro og forbedring. ... I undervisningen skal præsten gøre klart, at vi i tro skal rette og bedre os, men også vise, hvorledes vi efter skriftens ord får troen og troens kraft til gode gerninger.”*

“Der er to hovedspor lagt ud for den evangeliske kirke og dens liv i menighed og hjem”, konkluderer Michael Neiiendam; nemlig Guds gerning til frelse, og Guds gerning til menneskers modtagelse af denne frelse.

Overført på denne undersøgelses anliggende betyder det, at i den evangeliske forkyndelse bliver sammenhængen mellem den ontologiske forståelse af sig selv som ‘folk’ tæt knyttet sammen med den eksistentielle forståelse af sig selv som et menneske, der i tiltalen af Gud kan bestemme sig til at høre og tro og blive frelst, udtrykt i den kollektive lovs tiltale og den individuelle syndsforladelses benådning.

³⁸ Videnslitteraturen som f.eks. Ordsprogene og Prædikerens taler direkte til den enkelte og er eksempler på Luthers pointe, at GT også indeholder evangeliet (ligesom NT indeholder loven)

³⁹ Mich. Neiiendam: “Evangeliets Forkyndelse og Ungdommens Undervisning” (1943). - “At lægge troens faste grundvold i tilhørernes hjerter og kalde til personlig oplevet tro” var således biskop og reformator Niels Hemmingsens formål med dennes prædikenlærebøger “Pastor” og “Postilla”. Niels Hemmingsens talekunst var retorisk tilrettelagt og drevet af en gennemført systematik, men - ifølge Neiiendam - i sin actio meget mindre appellerende end Palladius og Hans Tausen. Det udtrykker dilemmaet mellem den tekstbaserede lærthed og den hjertelige overbevisning, som ligger som en understrøm i hele den luthersk-evangeliske bevægelses historie

⁴⁰ min fremhævelse

Indvendinger mod disse konklusioner er tænkelige. Det er evident, og det følger af den form- og redaktionshistoriske synsmåde, at bibelen er blevet til med et andet formål end det, der kan indskrives i en kulturhistorisk-antropologisk-sociologisk kreds. Giver det da nogen mening at anvende den bibelsk-kristne forståelses begrebsapparat i denne kreds?

Denne indvending vil jeg undersøge i kapitel 7, det bibelsk-kristne folkebegrebs betydning for folkelivsforskningen.

4. EFTERFØLGELSEN: Påvirkningen, systematisk og historisk

I DET FOREGÅENDE er det traserede budskab gennemgået med vægten på det indhold, som det overbringer.

I det følgende er opgaven at sandsynliggøre, at budskabet er blevet bragt videre, så det har kunnet danne mønster for en selvbevidsthed til et dansk folk.

I denne afhandlings sammenhæng ligger vægten på perioden fra omkring år 1500, altså tiden efter reformationen. Det er ikke min opfattelse, at den ændrede opfattelse af antropologien, som reformationsteologien afspejler og gennemfører⁴¹, betyder noget afgørende brud med den kristne selvforståelse som folk, som i forvejen var dannet ud fra det bibelske forbillede⁴². Bibelen er grundkilden til kristendommen i Danmark.

Det bibelsk-kristne folkebegreb, retorisk formidlet

Som tekstbaseret budskab efter sit væsen er det nærliggende at betragte den bibelsk-kristne fortælling i denne formidling som en retorisk begivenhed. Det er langt fra den eneste mulighed; det ligger således lige for at gribe til bogstavfundamentalistiske eller reduktionistisk-historiserende læsninger.

Formidlingen af den bibelsk-kristne fortælling er sket gennem flere medier. Retorisk formidling beskrives oftest ud fra overbringerens synspunkt, men jeg vil i denne sammenhæng lægge vægt på at anskue den ud fra modtagerens. Lykkes det at uddrage, at tilegne sig den meningsfylde, som de bibelske tekster indeholder, af de udsættelser, der er sket? Som vi har set ovenfor, er "folk" ingen tilfældig kategori, men en af de tre grundlæggende i Det gamle Testamente, idet den sammen med Gud konstituerer selve pagten⁴³.

⁴¹ Den katolske middelalders synspunkt var, at menneske/*livets* højeste mål er sjælenes frelse - den sande evige lykke hos Gud, dvs. i modsætning til Luthers kalds- og standstankegang, hvor frelsen er noget hinsides, mens det dennesidige liv skal leves i dets historiske bestemthed. Se herom K.E. Bugge: *Theologi og Pædagogik, historisk belyst*, 1961, p31.

⁴² Til Det gamle Testament kommer endvidere de "Apokryfiske Bøger", som ikke findes med i de senere danske bibeludgaver

⁴³ Selve betegnelsen testamente, "testamentum" som vi har fra den latinske bibel (Vulgata Clementina-udgaven), er uheldig, fordi den betoner overleveringen, ikke indholdet. På græsk (LXX) og hebraisk er navnet utvetydigt, og i de fleste tekstsammenhænge er den latinske gengivelse også pactum (<= ἡ διαθήκη, diathēkē <= ברית, b'rit)

Reformationen som bestemmende baggrund

Det ligger i selve den lutherske reformations idé, at ethvert kristenmenneske, og det vil på reformationens tid her i landet sige: enhver - står lige over for Gud uden mellemkommende specialister. Enhver står så også lige over for Guds ord, bibelen, med en personlig forpligtelse til at høre det.

Det betød så meget mere i reformationssituationen, som at frelsen - den individuelle udfrielse fra fortabelse i skyldsforholdet til Gud - i evangelisk-kristen forstand kommer af tro. Det er ikke muligt at gøre sig emsig med gode gerninger med det formål at blive frelst, og det var en stor forskel til tidligere. Formaningen lyder nu: "Sandelig, sandelig siger jeg jer: Den, der holder fast ved mit ord, skal aldrig i evighed se døden."⁴⁴ De troende har ganske vist ikke direkte taleadgang til Gud, men til Guds ord, åbenbaret i bibelen⁴⁵. Al guddommelig autoritet udledes herfra, og alle kirkelige vedtagelser og pavelige tilføjelser skal enten fjernes eller - højst - forstås som fortolkningsbidrag.

Det forklarer, hvorfor der allerede i den tidligste fase af reformationen i Danmark, hvor der var tale om lokale bevægelser og hvor den katolske landskirke er intakt, bliver udgivet en strøm af litteratur, som skal hjælpe de troende til det nye kristenliv.

Det ser altså ud til, at reformationen i kraft af sine evangeliske synspunkter formuleret af Luther og kredsen om ham - som stod de danske evangeliske meget nær, herunder hertug Christian, senere Christian III - var et kommunikationsmiljø, som kunne videreføre og intensivere den bibelsk-kristne forståelse, som allerede levede i folket i kraft af de foregående århundreders praksis.

I 1527 vedtog herredagen i Odense et retsgrundlag⁴⁶ for, at evangeliske menigheder og prædikanter kunne virke i Danmark, og i de følgende år blev der udgivet en række salmebøger, missaler (messeordninger, gudstjenesteritualer), katekismer og andre skrifter.

⁴⁴ Joh 8,51

⁴⁵ Teologien bagved dette tema er beskrevet i Martin Luthers "Om den trælbundne Vilje"

⁴⁶ se Martin Schwarz Lausten og Inger Bom (udg.): *En håndbog for sognepræster etc.*, Skrifter fra Reformationstiden bd.1 København 1970

Luthers første dåbsritual udkom i 1528 i Viborg fordansket af Hans Tausen, og i 1529 i dansk udgave i Malmø. Samme sted og år udkom Luthers vielsesritual, som Hans Tausen også udgav sammen med forskrift for skriftemål og nadver i 1529 i Viborg. I 1530 udkom et skrift af den indflydelsesrige Luther-medarbejder Johannes Bugenhagen om uddeling af nadveren til syge og døende, og i 1535 i Malmø en samlet håndbog i ritualerne for evangeliske præster. Endvidere en tilsvarende udgivelse i København. Disse eksempler viser dels, at bevægelsen var stærk, dels hvor vigtigt det var for menighederne, at de havde det, der skulle bruges til den nye praksis.

I 1537 udkom Kirkeordinansen i forbindelse med den politiske og kirkelige nyordning, som betød afslutningen på Grevens Fejde-borgerkrigen, bekræftelsen af Christian III's kongemagt og gennemførelse af den luthersk-evangeliske reformation⁴⁷. Den politiske situation betød, at kirkens ledelse (biskopperne) forsvandt med én gang og at dens lære omdefineredes fuldstændig. På lokalt plan skete der ingen ændringer. Sognepræsterne forblev i deres embeder, men skulle have instruks om nyordningen i alle detaljer⁴⁸.

At det er hver enkelt kristens ansvar at "høre Guds ord og bevare det", betyder i den evangelisk-lutherske reformation ikke, at den enkelte er overladt til sig selv.

Præstegerningen som et offerpræsteembede afløses af et lærerembede, så menigheden har hjælp til at høre og forstå Guds ord. Den nye kirkelovgivning havde som sit vigtigste formål at sørge herfor.

Bispernes evangeliske afløsere skulle ifølge kirkeordinansen stå for at organisere det store omstillingsarbejde og kontrollere, at det skete som påtænkt. Sognepræsterne var nøglepersoner i kraft af deres tætte daglige kontakt med menighederne. De skulle lære at holde gudstjeneste, herunder at prædike på den rette måde, modtage skriftemål (syndsbekendelse) og administrere syndsforladelse, undervise i troen (katekese), udføre ritualer som barnedåb, brudevielse og begravelse og stå i spidsen for den lokale børneskole. Endvidere skulle de privat føre et liv, som var egnet til at tjene som forbillede, herunder stifte familie.

⁴⁷ Selve datoen for reformationen i Danmark sættes til 30. oktober 1536, folkemødet i København, hvor bisperne blev fængslet

⁴⁸ Mht reformation, kirkeordinans og den tidlige evangelisk-lutherske kirke i Danmark bygger jeg væsentligst på Martin Schwarz Laustens fremstillinger

Peder Palladius var Sjællands første lutherske biskop (med titel af "superintendent," men den gamle betegnelse overlevede). I et brev til sognepræsterne skriver han:

"Det er ikke barneleg at påtage sig at være sjælesørger. Det gælder himmeriges rige eller helvedes afgrund. Tænk alvorligt over dette, kære brødre. Gud give jer Helligåndens nåde, så I får den rette tindsigt i Guds ord og troen, så I kan forestå jeres embede." ... "For sådan siger Gud gennem Ezekiel til hver sognepræst og sjælesørger: Hvis du udviser forsømmelighed over for mine børn så vil jeg kræve deres blod af dine hænder. Denne straf og fordømmelse vil visselig overgå alle de sognepræster, som er forsømmelige i deres embede, hvad enten det drejer sig om prædikenen, skriftemålet eller andre af de handlinger, som hører til ders kald, medmindre de retter og forbedrer sig." ... "Mange lader deres sognefolk gå rundt som fæ og dumme kreaturer. Jeg har selv oplevet mange gange i mit embede, også her for nylig, at nogle sognefolk her på Sjælland hverken kendte de 10 Guds bud, trosbekendelsen eller Fadervor, hvilket ethvert kristent menneske bør kende, for at hans sjæls salighed ikke skal gå fortabt. Når jeg har spurgt en mand eller kvinde om et Fadervor, så har de svaret med et Ave Maria. Her skal deres sognepræst skamme sig."

Inspektioner, kaldet visitatser, blev en vigtig del af biskoppens arbejde. Peder Palladius skrev en udførlig vejledning til, hvordan det skulle foregå, sikkert på baggrund af hans egen første visitatsrundrejse i Sjællands Stift i årene 1538-43. Den blev ikke trykt i hans egen tid, men har sandsynligvis eksisteret i afskrevne eksemplarer hos de syv bispekolleger i Danmark. Det var i hvert fald tilfældet for Jørgen Paludan i Odense, hans ungdomsven. Broderen, biskop Niels Palladius i Lund, vides at have haft et tilsvarende skrift særligt for bymenigheder. Peder Palladius' Visitatsbog er et programmatisk skrift om, hvordan der skal forholdes med alle kirkelige og trosmæssige sager i sognene.

Af betydning for denne afhandlings anliggende er de afsnit, som drejer sig om prædiken, katekismus og ikke mindst menighedens rettigheder og myndighed i forhold til sognepræsten og kirkens ledelse, fordi menigheden her er indsat som folk.

Visitatsinstitutionen fortsatte (og var gældende indtil 1909), så der findes løbende indberetninger, som belyser sagernes tilstand med hensyn til den bibelsk-kristne belæring, således biskop i Fyns stift 1588-1605 Jacob Madsens, biskop i Sjællands Stift 1638-52 Jesper Brochmands, biskop i Ribe stift 1743-63 H.A. Brorsons, biskop i Sjællands Stift 1783-1808 N.E. Balles og biskop i Sjællands Stift 1833-54 J.P. Mynsters for blot at nævne noget af den righoldige litteratur, der findes om sognenes tilstand.

PALLADIUS' VISITATSBOG⁴⁹

I gode kristne, som bygger og bor i dette sogn! Jeg meddeler jer herved venligst, at vor nådigste herre, Hans kongelige Majestæt, har sendt mig her ud på Sjællands land for at undersøge i hvert eneste sogn, om den kristne almue får den rette føde til sjælens salighed, som man skal have det. Jeg skal også se, om kirkens ordning holdes ved magt i overensstemmelse med Hans Nådes Ordinans ... Her⁵⁰ oplæser provsten mit befalingsbrev. Lige derefter beder jeg kirkeværgerne og fattigfolks værger komme op til mig ved den forreste stol, og jeg beder folket sætte sig ned. Jeg sætter mig selv på en stol med ansigtet mod dem.

Der er tre ting her inde i kirken, som I skal tage vare på. Hvis de ikke var her inde, så måtte I blive udenfor. Det første er jeres prædikestol, det andet er jeres døbefont, det tredje er jeres højalter. Disse tre ting skal være i enhver sognekirke. Sådan har det været fra arilds tid, og det er der helt særlige grunde til. Prædikestolen skal være opført på kirkens sydside, hævet over alle andre stole til hæder og ære for Guds ord. Den skal befinde sig ved et vindue, så sognepræsten kan nyde godt af det om vinteren, og især når hans øjne bliver svage og dårlige. Fonten er forneden i kirken og alteret foroven og prædikestolen er midt imellem de to, så når jeres sognepræst prædiker vor herre Jesus Kristus for jer rent og klart til jeres salighed, så beviser han sine ord med de to højværdige sakramenter. Derfor peger han med den ene hånd ned til døbefonten og med den anden op til alteret. De to står på begge sider af prædikestolen, ligesom de to keruber stod på begge sider af pagtens ark⁵¹. For de to sakramenter er de to segl, som hænger forneden på det brev, som blev givet fra himlen gennem Moses og gennem vor herre Jesus Kristus, hvorpå der er skrevet de 10 bud, trosbekendelsen og Fadervor. Det er det rette afladsbrev, som vi kan dø på og have med os i graven i stedet for pavens afladsbrev, som hørte Djævelen til. Den første artikel i det brev er de 10 bud, den anden er vor trosbekendelse, den tredje Fadervor med alle de skriftsteder fra Det gamle Testamente og Det nye Testamente, som hører til dem. De to segl, som hænger nedenfor, er dåbens og nadverens sakramente.

⁴⁹ Peder Palladius: En visitatsbog. Udgivet på nudansk med indledning og noter af Martin Schwarz Lausten 2003

⁵⁰ Visitatsbogen har talrige regi-randbemærkninger med hensyn til arrangementet ved visitatserne såsom placeringen af deltagerne, rækkefølgen af handlingerne osv.; alt gennemtænkt med hensyn til det kommunikatoriske indhold

⁵¹ 2 Mos 25,18-20

Døbefonten står bagest i kirken. I sidder eller står alle sammen med bagdelen til fonten, fordi I skal huske på, at det er tilstrækkeligt, at I hver for sig er døbt én gang i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn, så at I aldrig skal døbes igen.

Alteret står forrest i kirken foran jeres øjne. I ser op mod det, for at I kan huske altid at gå til nadver og lade jer berette så længe, I lever på jorden. Det ene, som er dåben, er altså foretaget en gang for alle ved hvert kristent menneske og skal aldrig gentages.

Men det andet skal gøres gennem hele livet, sådan at det tilmed skal være det sidste, I spiser, når I skal dø fra denne verden, hvis I da ikke har foragtet det i levende live.

Tænk på det menneske, som har foragtet dette højtverdige sakramente i sine velmagtsdage, han får det næppe i sin sidste tid, men får snarere en uhyggelig død eller dør uden at have skriftet. Da må man virkelig, så vidt vi mennesker kan dømme, grue for dette menneskes salighed, selvom vi ganske vist lader Gud råde for alle ting. Derfor bør man ikke foragte det i levende live.

Husk derfor nu, at disse tre, prædikestolen, døbefonten og alteret, er de tre tegn, som Skt. Johannes anbringer i sit sendebrev, nemlig ånd, vand og blod⁵², ved hvilke et menneske kan kende og vide, om det er det evige livs barn eller ej. Ånden, det er din sognepræsts ånd og røst, når han lærer dig Jesus Kristus rent og klart. Vandet er det, som du og dit barn er døbt i. Blodet, det er Jesu Kristi legeme og blod, som skal spises og drikkes til stadfæstelse på vore synders forladelse. Altså: Ånd på prædikestolen, vand i fonten og blod på alteret. ... Ved disse tre tegn, siger Skt. Johannes, kan ethvert menneske afgøre, om han er det evige livs barn eller den evige døds barn. ... Derfor har den Helligånd sat os disse tre tegn til mål og mærke, for at vi gennem dem skal forstå, hvor nær vi er ved Gud og han ved os, eller hvor nær vi er ved Djævelen og han ved os. Dette skal nu disse tre udsmykninger eller redskaber - prædikestolen, døbefonten og alteret - minde os om.

...

Peder Palladius' visitatsbog fylder 126 tryksider i kvartformat i moderne bogtryk, men formår på den forholdsvis begrænsede plads at forklare såvel det trosmæssige som det organisatoriske ved den nye kirkeordning - faktisk ville ovenstående uddrag kunne stå alene med formålet, hvis det gjaldt.

Palladius' retoriske greb er at fravælge topoi, som kan fremhæve den vanskelige del af kommunikationen - nemlig f.eks. at der er tale om et magtbud, og at infrastruktur og finansiering ikke er på plads - for topoi, som med en demonstrativ-deliberativ persuasio

⁵² 1 Joh 5,7-8

viser den forsamling, han sidder overfor (læg mærke til: ikke i prædikenpositur, men som ligemand eller måske rettere primus inter pares) en mere strålende nutid og fremtid i evangeliets klare lys med det personlige ansvar for frelsen som det fælles emotive element i entymemet ("warrant" i Toulmin-McCroskeys forstand⁵³).

Af særlig betydning for denne afhandlings anliggende er den gen-sakralisering af kirken med inddragelse af den gamle pagt, som Palladius gennemfører. I mange af passagerne i visitatsbogen (såvel som i talrige andre skrifter) nedriver Palladius den tros-arkitektur, som kirkerne forud havde indeholdt i nogle hundrede år med et mere eller mindre afsondret højalter, som ikke var menighedens anliggende, men klerus'; derimod talrige sidealtre og votivbilleder, hvor den folkelige tilbedelse foregik. Det nye er, at alt inventar ud over en prædikestol, et alterbord, døbefonten og det nødvendige til at sidde principielt skal ud af kirkerne som evangeliske gudshuse. Tilsvarende omdefineres præstens rolle fra offerpræst, "sacerdos" - en indviet forvalter af mysterierne, formidler mellem Gud og menighed - , til "parochus⁵⁴": Nemlig "som hører til sognet". Men herved bliver det ikke. Som det fremgår af ovenstående citat af visitatsbogen, ophøjer Palladius den evangelisk-lutherske sognekirke til noget, der er lig med eller endda overgår Salomons tempel i Jerusalem - vi er helt inde i det allerhelligste, og på sonedækket af Pagtens Ark er selveste "det brev, som blev givet til fra himlen gennem Moses og gennem vor herre Jesus Kristus," altså såvel det gamle som det nye testamente. Dåben og nadveren flankerer helligdommen som "segl" eller panter på det, som pagten forkynder, nemlig syndernes forladelse til det evige liv, givet gennem dåbens bad og fastholdt ved deltagelse i Herrens nadver.

Med denne og tilsvarende argumentation - som slås fast overalt i Palladius' korrespondance med præsterne - anbringes Det gamle Testamente centralt i bevidstheden hos dem, der hører forkyndelsen. I luthersk teologi er lov og evangelium til stede i både den gamle og den nye pagt, og dermed er den fortælling, som viderebringer folkebegrebet, tæt på menigheden.

I visitatsbogens mønster for henvendelse til menighederne sætter Peder Palladius en forståelsesramme op for den bibelsk-kristne deltagelse i retoriske termer. Han bevæger

⁵³ James C. McCroskey: *An Introduction to Rhetorical Communication*, 1978 (1. udgave 1968), p.36

⁵⁴ Når Palladius skriver til sognepræsterne på latin, er det den betegnelse, han bruger. Etymologien er ML fra GR 'paroikios', nabo, bysbarn (para:ved+oikos:hus, hjem)

sig mellem lavt, middel og højt stilleje og udnytter sproget emotivt, referentielt, konativt og phatisk⁵⁵, samtidig med, at udtryk og formål, "den intentionelle mundtlighed" - bene dicendi - hele tiden er til stede.

Philipp Melanchthon, Palladius' samtidige og hans lærer på universitetet i Wittenberg, anvendte som Luther selv den retoriske metode i opposition til den skolastiske teolog; brugte altså den dialektiske, sprog- og virkelighedsnære argumentationsform over for den spekulative filosofi, som havde domineret den senmiddelalderlige og tidlige renæssanceteologi i universitetsregi. Melanchthon udgave dels en lærebog i retorik, dels en anvendt retorik som hjælp til præsters forberedelse i forkyndelsen, "Loci Communes". Det har været en medvirkende årsag til, at en så elitær og universitetsbaseret bevægelse som den, Luther satte igang, kunne få et så stort folkeligt følgeskab på få år.

Som et led i reformationens stats- og kirkeretlige ændringer i Danmark og de magtstrukturelle omvæltninger, der betingede og fulgte udviklingen, blev der iværksat en gennemgribende ændring af uddannelsessystemet fra top til bund. Hovedprincippet var her som i øvrigt, at kirken blev en integreret del af samfundet, ikke en stat for sig selv.

I toppen af uddannelsesvæsenet blev Københavns Universitet genoprettet; det havde været lukket under krigen. Universitetets teologiske studium blev en præsteuddannelse; tidligere havde sognepræster været uddannet ved domkapitlerne i de enkelte stifter. For fremtiden skulle præster, som fik sognekald, være uddannet i grundspregene hebraisk og græsk, så de selv kunne læse den hellige skrift, og i de teologiske fag - dogmatik, eksegesis og kirkehistorie. I den anden ende af uddannelsesvæsenet blev det foreskrevet, at alle købstæder skulle indrettes med skoler. Detaljerede læseplaner blev indføjet i selve kirkeordinansen. Opsynet med skolerne lå i kirkeregiet, og degneskolerne havde en gejstlig, nemlig degnen, som lærer.

Københavns Universitet fik hurtigt tilført lærerkræfter af høj standard - blandt andre Peder Palladius, som jo imidlertid fik rigeligt andet at se til. Jacob Madsen Aarhus er eksempel på de universitetslærere, som bragte det videnskabeligt baserede teologistudium op på et højt niveau.

⁵⁵ Phatisk: 'Hyggesnakkende, kontaktskabende', ikke et klassisk retorisk begreb, Fafner op.cit. har det fra Bronislaw Malinowski, som indfører det for at betegne formålsbestemt tale, som ikke viderebringer andet budskab end at være der. I den forstand ligger det nær ved poesibegrebet

Jacob Madsen Aarhus var født i Århus 1538 og studerede i København, inden han kom tilbage til Århus som rektor for katedralskolen i 1566, altså som 28-årig. Tiden var til hurtige karrierer. Han rejste til Wittenberg i 1566, fik magistergraden der i 1567 og rejste videre for at uddanne sig i Leipzig og Heidelberg. I 1574 blev han lærer i latin ved Københavns Universitet. 1575 blev han professor i græsk og fra 1580 professor i teologi. Han døde 48 år gammel i 1580.

Jacob Madsen er internationalt kendt for at være en af grundlæggerne af fonetikken, men han efterlod sig også nogle teologiske skrifter, som viser, hvilket fagligt niveau Københavns Universitets forskning og undervisning i teologi havde nået allerede i 2. reformationsgeneration.

Leif Grane har fremdraget et af hans skrifter, som blev udgivet posthumt i Basel 1589⁵⁶. Det er en bibelkommentar til Prædikerens Bog (Ecclesiastes), oprindeligt en forelæsningsrække. Til grund for fortolkningen har Jacob Madsen lagt den hebraiske grundtekst, som han selv har oversat til latin. At han har gjort det fra bunden fremgår af, at hans oversættelse afviger fra den gængse latinske Vulgata-version (V. Clementina). Udgangspunktet er naturligvis den bibelkommenterende interesse, altså teologien, men Jacob Madsen inddrager sprogvidenskabelige overvejelser overalt, hvor det er relevant. Han holder sig ikke tilbage fra at anlægge flere fortolkninger i situationer, hvor teksten ikke tillader sikker afgørelse; han forklarer en stor afvigelse mellem sin egen og Vulgatas oversættelse i et bestemt tilfælde med, at Vulgata-oversætteren sandsynligvis har arbejdet med anden, nu ukendt tekst; han diskuterer sin egen oversættelse og gør opmærksom på, hvor han oversætter friere, end der egentlig er belæg for. Han noterer, når et bestemt hebraisk ord, som kun forekommer fire gange i GT, vokaliseres på to forskellige måder i den tekst, han har til rådighed, og konkluderer, at 'vore (dvs Københavns Universitets) eksemplarer er ikke tilstrækkeligt rensat for fejl.' Leif Grane skriver:

“Med sådanne og andre bemærkninger har han forsøgt at få sine tilhørere væk fra at tage noget for givet. Han viser sin bevidsthed om, at al fortolkning er forgæves uden filologisk omhu, men også sin viden om, at oversættelse ikke er en mekanisk proces, fordi mening og ord ofte kun kan blive forenet, sådan som de bør, hvis oversætteren .. oversætter frit. Madsen synes her at være på linie med Luther, men han nyder åbenbart

⁵⁶ Leif Grane: Der er langt fra Jacob Madsen Aarhus til Svend Holm-Nielsen” i Kirkehistoriske Studier III. række nr.5, 1997

godt af, at studiet af hebraisk på hans tid var langt mere organiseret og metodisk, end det havde været en generation tidligere.”

Jacob Madsens Prædikerens kommentar inddrager også et bredt udvalg af ikke-bibelsk klassisk litteratur, som viser hans horisont, og som viser, hvad en forsker og hans universitet rådede over på dette tidspunkt, og det er med til at fæste indtrykket af, at et egentligt tekstkritisk arbejde, altså videnskabeligt i moderne forstand, foregik allerede i det 16. århundredes 2. halvdel, med de virkninger for vægten af de lokalt uddannede præsters forkyndelse, som det må have haft. Den autoritet i persuasio, som en retorisk kommunikatør må besidde, er for prædikanten til stede ikke mindst i kraft af den vægt, som han besidder i tilhørernes opfattelse, og, som biskop Jakob Madsens visitatsnotater fra Gudbjerg kirke i Gudme herred, Fyns stift, viser, så var en lærd præst tidligt påskønnet i en landsbymenighed på Fyn, selv om han talte for længe, temmelig uhørligt og til dels gennem næsen⁵⁷:

1589, den 24de Marts kl. 4 eftm. Hr. Erik Bang fra Bogense. 45 år. Lærd i Latin, Græsk, Hebraisk. Indholdet har han, men stemmen og det andet, som skulde være til stede, passer slet ikke dertil. Røsten går ud af næsen. Gør intet indtryk, holder altid vejret. - År 1591, den 10de april. 1ste søndag efter påske, den 11te april. Havde den sædvanlige tale på dansk til folket efter at gudstjenesten var endt. De gav ham det bedste skudsmål . Kun ønskede de dette, at han ikke som sædvanlig vilde trække sin prædiken ud i timevis. Han lovede at forbedre sig. Endvidere at eksplicitere også af katekismen, således som det var ham foreskrevet. Skal have et timeglas. Han udlagde evangeliet, delte det i 2 dele: 1) om ordets tjeneste og om den kirkelige myndighed, hvilket han atter delte i 4 afsnit: 1) hvilken slags fred 2) hvorledes Christus er udsendt af Faderen. 3) hvorledes han åndede på disciplene 4) præsternes myndighed. 2den del: Om Thomas' bekendelse.

Visitatserne i 1595, 1598 og 1599 har samme resultat - Hr. Erik taler for længe, men ellers er man glade for ham. Det fremgår af Jakob Madsens noter, at hr. Eriks gudstjenester jævnthen tager en tre timers tid.

Reformationen var en vældig nyordning af åndelig art, og dens betydning for alt senere bevidsthedsliv her i landet kan kun sammenlignes med én anden ting, nemlig selve indførelsen af kristendommen. Uanset den periodisering af det åndelige liv, som senere er

⁵⁷ Jens Rasmussen og Anne Riising (udg.): *Biskop Jakob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, p.187

blevet gængs - luthersk ortodoksi, pietisme, rationalisme, kirkekampen, de gudelige forsamlinger, grundtvigiansk og Indre Mission, Tidehverv - så står det hele i forhold til reformationens, og under det hele ligger en folkelig dagligpraksis som baggrund for modtagelsen af det bibelsk-kristne budskab med hvad det indebærer for forståelsen af andre forhold, herunder det folkelige.

FORMIDLINGENS STEDER

Formidlingen foregår i selve gudstjenesten (liturgiens led) og teksterne (tekstlæsning, dokumenteret med perikoperne, davidssalmer), i gudstjenestens prædiken (postiller (prædikenmønstre og -foreskrifter) og prædikensamlinger, dvs. udgivne manuskripter), og igennem salmer.

Endvidere i den kirkelige didaktik: Katekese, herunder konfirmationsforberedelse, og bibelhistorie i folkeskole og søndagsskole, på folkehøjskoler, landbrugs- og husmandsskoler.

Endvidere i fromhedsbøger (som traktater, julehæfter, kristen kunstillitteratur og triviallitteratur) og billeder (kalkmalerier, kirkeinventar, udsmykning af hjemmene, stik, olietryk).

Endvidere ved kirkestævner, i gudelige forsamlinger, læsekredse, missionsmøder og foredrag.

Gudstjenesten: Liturgien

Reglerne for afholdelse af gudstjeneste blev fastlagt i Kirkeordinansen af 1539. Om gudstjenesten er følgende bestemt, som i det store og hele stadig er i brug:

Huorledis Messen skal siges i almindelighed for folket/ dij alle andre altermesser afflægges aldels/ oc all eneste een holdes mene for dennem/ som seg wille lade berette/ fordi messen er dog intet andet/ end Herrens naderes brug/ til att trøste de skrøblige samwittigheder/ oc at forkynde Herrens død.

SAa skal der nu holdes een høgmesse om søndagen/ for dennem som wille lade seg berette/ vdi de wonlige messekleder/ offuer ett brid altere/ med wonlige kalck oc disk/ oc tende liws. Canicherne/ oc sønderlig de/ hues domkircke icke er nogen sognekircke/

mwe holde paa latine een søndages messe/ om der ere de seg lade berette/ den tiende messe wille wij de skulle platt offuergiffue/ oc saa mwe de forkynde Herrens død...

Det vil på nudansk sige:

Den almindelige gudstjeneste⁵⁸: Alle andre altermesser skal helt ophøre, og der skal kun holdes en enkelt, for dem, der vil til nadver. Messen er nemlig intet andet, end brugen af Herrens nadver, til at trøste de skrøbelige samvittigheder og forkynde Herrens død.

Så skal der nu holdes én højmesse om søndagen for dem, der vil modtage nadveren. Der skal bruges almindelige messeklæder, et alter med dug, med almindelig bæger og fad og tændte lys.

Kannikkerne, og især de hvis domkirke ikke er nogen sognekirke, skal holde én søndagsmesse på latin, dog kun hvis der er nogen, der vil til alters.

Den ordløse offermesse, som kaldes Canon, ønsker vi, at man opgiver, og så må de i stedet forkynde Herrens død.

Her skal man se til, at Fadervor og indstiftelsesordene, der lyder ved nadveren, bliver læst på dansk, så vel i domkirker som i andre kirker, som det bliver dem foreskrevet.

Præsten, der holder gudstjenesten, skal knæle ved alteret, og for sig selv læse en syndsbeholdelse.

Så skal han også bede for ordets fremgang, for kongen, og riget, imens folk synger.

Siden skal han holde nadver efter den vedtagne skik, men så den ikke bliver besmittet med ord, der kan minde om offer eller gerning, som det er sket i pavens kirke med misdyrkelse og bespottelse.

Først, skal de synges eller læses en indgangsbøn, som kaldes indgangssalme (introitus), men ikke nogen der ikke er taget fra Den Hellige Skrift. Ligesom også de, der falder på søndage, og på Kristi højtids dage, er taget fra Salmerne, eller i dens sted nogle danske salmer, og især i landsbyerne.

⁵⁸ Kirkeordinansen af 1539 citeret efter lutherdansk.dk-udgaven sammenholdt med *Peder Palladius' Danske Skrifter* 1-5, udgivet af Lis Jacobsen, Kbh. 1911-26, som publiceret af Arkiv for dansk Litteratur, ADL.dk

"Herre, forbarm dig." (kyrie eleison) med forskellige melodier, der passer til årstiden, ligesom det indtil nu har været holdt, med englendes lovsang, "Ære være Gud i det højeste" (gloria in excelsis Deo). Præsten skal begynde den på latin eller danske, og siden skal menigheden følge efter.

Så vender han sig mod folk, og siger: "Herren være med jer", og vender sig så om igen og læser bønnen, men det hele skal være på dansk, og kun én, med mindre situationen kræver én til, og folk skal svare: amen.

Når det er nu gjort, så vender han sig atter igen til folk og læser epistelen på dansk.

To børn skal så synge "Halleluja", som er en evig røst i den hellige kirke. Det skal være med omkvædet, men uden lang koropvisning.

Dernæst skal man synge en dansk sang, hvor man plejer at synge en vekselsalme. Den skal være taget fra Skriften, eller også kan man bruge en vekselsang kun med to vers.

Alle sekvenssange skal udelades på nær de tre på Kristi hovedhøjtider, fra jul til kyndelmisse, "Grates nunc omnes", i den danske udgave "Nu lader os alle takke Gud vor Herre etc."

Fra påske og til pinsedag synges "Victime paschali laudes", i den danske "Krist stod op af døde." Og pinsedag synges "Veni sancte spiritus", i den danske oversættelse "Nu bede vi den Helligånd etc."

Så vender præsten sig til folk igen, og læser evangeliet på dansk, med denne begyndelse: "De følgende ord, osv."

Dernæst vender han sig atter til alteret og begynder trosbekendelsen.

Derefter synges på dansk "Vi tror alle sammen på én Gud, osv."

Herefter skal så altid den almindelige prædiken holdes. Hvis der så bagefter er nogen, der vil til nadver, så forbereder han så meget brød og vin, som svarer til det antal personer, der skal have nadveren. Disse folk skal gå op til alteret, mændene ved den højre, og kvinderne ved den venstre side.

Når præsten har gjort klar, vender han sig mod dem, der skal til nadver, og holder en formaning om nadveren.

Når den er færdig, vender han sig til alteret, og skal med høj røst på dansk synge: Lad os alle bede: Fadervor, osv. Og koret svarer: amen.

Og straks derefter begynder han på nadvertestamentets ord, men overalt på dansk, og lige efter at ordene er sagt, kan han på ret vis opløfte brød og vin, og lade ringe med en klokke, mens det sker, som man plejer og hvis han synes.

For i disse ting skal den kristne frihed holdes ved magt, dog sådan at folk først undervises om det, så meget som der er behov for. Man skal intet forandre her uden biskoppens samtykke og befaling.

Når præsten uddeler brødet og vinen, skal han intet sige til dem, som modtager nadveren, da der er sagt tilstrækkeligt til alle, da det blev indviet.

Og præsterne skal omhyggelig lægge vægt på, at de ved hvor mange, der skal til nadver, så det ikke bliver nødvendigt at indvi to gange.

Og mens folk får nadveren, begynder degnen på sangen "Jesus Kristus er vor salighed", eller noget andet lignende.

Og straks folk er færdig med nadveren, skal sangen ophøre.

Når det er nu gjort, så vender præsten sig til folk, og siger: "Herren være med jer", og vender sig så om igen og læser en takkebøn, og folk skal svare: amen.

Siden skal han atter vende sig til folk, og først sige: "Herren være med jer".

Derefter skal han velsigne folk med den velsignelse, som skrevet står i 4 Mos 6: "Herren velsigne dig og bevare dig, Herren lade sit ansigt lyse over dig og være dig nådig, Herren løfte sit ansigt mod dig og give dig fred."

Så skal kirken svare: amen.

Og degnen skal begynde én kort salme på dansk, og dermed er det slut.

Imens tager præsten messeklæderne af og lægger alt på plads. Knæler så igen ved alteret, og takke Gud stille for sig selv.

Men når der ikke er nadver, da skal brød og vin ikke indvies, så vi ikke atter falder tilbage i misbrug af nadveren, ved at bruge det imod Guds befaling. Præsten kan dog fremsige nadverritualet i en messeskjorte alene uden messehagel, foran en pult og ikke for alteret, og så springe indstiftelsesordene over, og efter en sang eller to læse en bøn eller to, og til sidste velsigne folk, som man plejer.

På de store Kristi højtider, som jul, påske, pinsedag, trinitatis søndag, skal der synges i stedet for indgangssalmen (introitus) på latin, "Ære være Gud i det højeste" (gloria in excelsis), med sekvens-salmer af den rette slags, og så den latinske indledningsbøn, som præsten skal begynde: "Herren være med jer" (Dominus vobiscum), "Opløft jeres hjerter" (sursum corda) etc. Dernæst Helligsangen (sanctus), og så Fadervor (pater noster), med nadverens ord, men altid på dansk, til sidst "O, du Guds lam" (agnus dei).

Men her må præsten dog selv bestemme det hele.

I skematisk form var gudstjenesteordningen i 1500-tallet som følger⁵⁹:

Danske salme, i byerne evt. latinsk introitus (indgangsbøn)

Danske Kyrie-salmer efter kirkeåret (Kyrie: Herre forbarm dig)

Salmen "Aleneste Gud i Himmerig", evt. latinsk Gloria i byerne

Hilsen / salutation: Herren være med Eder, kollekt (fællesbøn), epistel (apostelbrev)

Danske halleluja-salmer, i byerne latinsk alleluia

På højtidsdage latinsk sekvens med dertil hørende dansk salme. Uden for højtiderne salmen "Nu bede vi den helligånd"

Evangelielæsning

Salmen "Vi tro, vi alle tro på Gud" (Luther 1524, dansk 1528, C.H. Biering 1793), på store højtider evt. latinsk Credo (trosbekendelsen, Nicænum)

Prædiken med salme før og efter

Salme eller latinsk sekvens som indledning (offertorium) til nadveren

På højtidsdage præfation (opløft eders hjerter) og sanctus (hellig, hellig, hellig er Herren) på latin

⁵⁹ S Sørensen: *Kirkens Liturgi*, 1969

Fadervor

Formaning

Indstiftelsesordene

Hymne

Dansk salme under uddelingen, evt. på højtidsdage Agnus Dei (O du Guds lam) på latin

Salutation

Fællesbøn (kollekt)

*Slutningssalme*⁶⁰

Kirkeordinansens forskrift og den beskrevne systematiske inddeling støtter en retorisk tolkning af gudstjenestens liturgi som meddelelse, hvor målet for persuasio (GR peithô) er at tildele teksten den centrale betydning⁶¹, jvfr. Peder Palladius' argument (demonstratio) i Visitatsbogen citeret ovenfor. Set ud fra menighedens synsvinkel er der i forløbet af liturgien en opadgående bevægelse, som kulminerer i kombinationen evangelielæsning - trosbekendelse - prædiken med det afsluttende led som højdepunkt i bogstavelig forstand, idet præsten kommer til syne på prædikestolen hævet over menigheden, og begynder sin prædiken. Der er en samtidig bevægelse fra logos⁶² i den indledende fællesbøn, kollekten - "Herre, jeg er kommet ind i dit hus for at høre, hvad du vil tale til mig.." - over ethos (epistelen, dvs. apostelbrevsteksten, som ofte drejer sig om formaninger til at gøre eller ikke gøre noget bestemt) til pathos (evangelieteksten og den påfølgende udlægning, hvor registeret går fra angst til jubel).

Det retoriske resultat er bekræftelsen af bibelens ords vigtighed, og - relevant for denne afhandling - bibelens ords gyldighed som livs- og verdenstolkning.

Gudstjenesten: Teksterne

⁶⁰ Kirkeordinansens gudstjenesteordning stod ved magt indtil 1685, hvor *Danmarks og Norges Kirkeritual* blev autoriseret. Det var i kraft til 1953. 1685-ritualet kodificerede, hvad der allerede synes at have været skik længe, at "højmesse betragtedes først og fremmest som en prædikengudstjeneste og nadveren som et tillæg man, ligesom dåben, efter behov kunne tage med eller lade være" (S. Sørensen, op.cit). Latinske led gled efterhånden ud, og flere menighedssalmer føjedes til.

⁶¹ Der er for så vidt ikke tale om en ny opfindelse, som den oldkirkelige ordning for "katekumenernes liturgi" bygger op til evangelielæsningen som højdepunktet, hvorefter denne del af gudstjenesten afsluttes hurtigt. Indretningen genfindes intakt i vore dages orientalsk-ortodokse gudstjeneste (græsk, slavisk, arabisk m.fl)

⁶² i retorisk forstand, altså i betydningen: Fornuftsmæssigt, ikke i bibelsk forstand, hvor Logos = Kristus. Logos, ethos, pathos er den klassiske retoriske progression i talerens følelsesmæssige appel

Den evangelielæsning, som sker i kirkens gudstjeneste, er stort set den samme som i oldkirkens dage⁶³. Evangelieperikoperne - de udsnit, som læses op - er hørt af alle kirkegængere fra de første gudstjenester i landet; fra reformationen hver gang på dansk⁶⁴. Disse tekster har lige fra reformationen været tilgængelige i trykt form, dels i talrige bibeludgaver, dels i salmebøgernes tekstafsnit.

Jeg har gennemgået alle evangelieperikoperne og deres gammeltestamentlige henvisninger⁶⁵ for at fastslå korrespondancen mellem det gammeltestamentlige og det nyttestamentlige formidlingsfelt. Som tidligere anført er der en tæt sammenhæng, hvor den ene afdeling af bibelen befordre sit kerygma ved hjælp af den anden. Mængdemæssigt er der alene til Mosebøgerne 55 henvisninger i 65 søn- og helligdagstekster.

Korrespondancefeltet skal ses udfoldet i prædikenlitteraturens og de øvrige påvirkningskilders, og det må hele tiden holdes for øje, at påvirkningen inden for denne undersøgelses interesse ikke er forkyndelsens anliggende. Men den stadige reference til de toper, som repeterer den bibelsk-kristne folkeopfattelse, har ligget som en understrøm, en påmindelse på regelmæssig, hvadenten daglig eller ugentlig, basis i en stor del af den periode, der er tale om.

Gudstjenesten: Prædiken

Homiletik er "evangeliets forkyndelse" i bred forstand, hvor prædiken er den praktiske udformning og fremførelse af forkyndelsen i talt og skrevet form. Om dette har kirkeordinansen følgende at sige:

*"Evangeliets prædiken tjener os til at få Guds Ånd og den evige salighed.
Prædikanterne står således især her i Kristi sted, som han selv siger i Lukas 10, 16:
"Den, der hører jer, hører mig". Derfor skal de ikke være lige glade med, hvordan*

⁶³ Det gælder for 1. tekstrække (2. tekstrække blev indført i Danmark i 1885). I nærværende afhandling er der alene taget hensyn til evangelieperikoperne, mens de tilhørende epistler er ladt ude af betragtning af praktiske hensyn, ligesom hverdagslæsninger af gammeltestamentlige tekster heller ikke er inddraget

⁶⁴ indtil da har de været parafraseret på dansk i den homilie (tekstudlægning eller prædiken), som også fandtes i den førreformatoriske gudstjeneste. Selve tekstlæsningen har som liturgisk led været på latin, i hvert fald i højmiddelalderen

⁶⁵ Jeg afstår fra fristelsen til at bringe perikoper og henvisninger i fuld tekst her, idet der er tale om 51 siders tekst i dette udstyr. Men det kan anbefales at gøre det selv, idet tekstfylden af evangelieperikoperne tilføres en meget større bredde og dybde. Se f.eks. teksten til 1. søndag i fasten (fristelsen i ørkenen), Matt 4,1-11, med krydshenvisningerne til 2 Mos 34,28; 5 Mos 9,18; 1 Kong 19, 5 Mos 8,3; Visd 16,26 og Sl 91,11

ordene falder, men de skal med omhu på en forståelig måde fremføre deres tale som et Guds ord. De skal tale som fra Gud og for Guds åsyn ved Jesus Kristus, så de på ingen måde gør vold på teksten, hverken ved at tilføje eller trække noget fra.

Først skal da den, som prædiker, opmuntre folk til at påkalde Guds hjælp. Dernæst skal han oplæse teksten som skal fortolkes og siden udlægge den. Og han skal ikke forlænge sin prædiken over én time.

Han skal heller ikke stå og sige, hvad han selv er optaget af, men hvad der hører sagen til, ligesom han skal formane med klare og enkle ord.

For alt i verden skal han afholde sig fra al slags skænden og forhånelse, så han ikke omtaler nogen med navn. Han skal alene straffe synden i almindelighed, især ting, han har hørt eller ved med sikkerhed. Uaktuelle sager skal han derimod ikke komme ind på. Han skal heller ikke hadefuldt fare løs på papisterne, medmindre det er nødvendigt til advarsel og for eksemplets skyld.

Når prædikenen er til ende, skal prædikanten atter opfordre folket til at bede for det åndelige og verdslige livs behov, samt alt det, der trænger til forbøn, og allermest da for vor nådige herre og konge, at Gud ved ham vil beskærme og give det hellige evangelium sin rette fremgang, så vi af hans nåde med fred må fremme Guds ære.

Så skal menigheden bede fadervor. Når det er sket, skal skolelæreren begynde en dansk sang, især en om fred, og sammen med menigheden synge den til ende. Eller hvis der er nogen særlig nød på færde, da synges en salme, at Gud nådig vil afvende den fra os. Eller man kan bruge en bøn i form af en vekselsang og derefter en bøn om samme sag. Menigheden skal dertil svare: amen.

Så følger formaningen før nadveren, som tidligere er omtalt. Her skal man nu give agt på at de sædvanlige litanier skal synges i det mindste én gang om ugen efter prædikenen, på den dag sognepræsten vil.

Om søndagen skal der i byerne altid prædikes over det sædvanlige søndagsevangelium af hjælpepræsten ved morgengudstjenesten og til højmesse af sognepræsten.

Om eftermiddagen gennemgås børnelærdommen altid, så vel for de unge som for de gamle. Først budene, dernæst trosbekendelsen, siden Fadervor, og til sidst sakramenterne, hvordan de er indstiftede, og hvordan de skal bruges. Dog således, at der altid afsluttes ét afsnit hver gang. Og til sidst skal der altid følge en klar og enslydende forklaring, sådan som den står i Luthers Lille Katekismus.

Her skal man heller ikke brillere med sin visdom og skarpsindighed, men alting skal foregå til menighedens opbyggelse. Underviserne skal altid bruge de samme udtryk, så det er lettere at forstå på grund af den enslydende lære.

Før et af katekismens hovedstykker gennemgås i enkeltheder, skal samme afsnit fremsiges i sin helhed, dog så langsomt at både unge og gamle kan følge med for sig selv. Derefter skal der gås i enkeltheder, og der sluttes så med den tale, der hører til. Og når denne børnelærdom er gennemgået på denne måde i alle sine afsnit, skal man begynde forfra igen.

Højst to gange om ugen skal der prædikes i byerne, nemlig om onsdagen og fredagen. Hvis der er særlig behov, kan man dog tage to dage til.

Der skal ikke prædikes over andre tekster end dem, der er enkle og nyttige, som f. eks. søndagsepistlerne eller lignende. Med dem kan man formane folk til en sand bod, sand gudsfrygt, ret tillid til Gud og sande gode gerninger. For troen kan ikke være ret uden bod, og boden heller ikke uden troen, og Kristus vil have begge dele prædiket, Lukas 24, 47⁶⁶.

Vi har dog intet imod, at der tillige i de byer, hvor der er mange mennesker, også daglig prædikes over andre tekster, som, når det ellers udlægges, kan være til opbyggelse.

I landsbyerne skal der ligeledes altid om søndagen prædikes over det sædvanlige evangelium en halv time, og den følgende halve time skal bruges til forklaring, af børnelærdommen. Og hvis nogle af dem, der nu er sognepræster på landet, ikke ret kan prædike det, der hører Gud til, så må de ordret oplæse fra danske postiller, både evangeliets udlægning og forklaringen til børnelærdommen. Dog må de med tiden vænne sig til at prædike og tale selv, så de ikke benytter det, som man en tid bærer over med i kærlighed, som årsag til dovenskab.

⁶⁶ "Og han begyndte fra Moses og fra alle Profeterne og udlagde dem i alle Skrifterne det, som handlede om ham"

Hver søndag skal landsbypræsterne forklare et afsnit i børnelærdommen, og når de omtaler et enkelt stykke, skal de også, som før sagt om købstadpræsterne, altid først fremsige hele det pågældende afsnit. Hvis de f. eks. er kommet til de ti bud og skal forklare ét af dem, skal de alligevel oplæse alle de andre bud, selv om der kun ved forklaringen udlægges det ene. På samme måde gør man ved trosbekendelsen og fadervor.

Og de skal oplæse de samme stykker så langsomt, at almindelige mennesker kan gentage dem for sig selv.

Hver del af børnelærdommen skal de altid sammenfatte med en tydelig og kort udlægning, således som det står i Luthers Lille Katekismus. De skal ikke gøre det på nogen anden måde. Og de skal altid begynde og slutte hvert af de seks stykker, som børnelærdommen indeholder, på samme genkendelige måde, og det skal de blive ved med. Derfor skal samme børnelærdom også begyndes forfra igen, så snart én gennemgang er foretaget.

Efter prædikenen skal prædikanterne drage omsorg for, at der altid holdes bøn både for vort styre, for de almindelige behov og det rene Guds ords fri fremgang, så enhver af hele sit hjerte og sind beder et Fadervor til Gud.

Til sidst skal der synges en dansk sang, eller de sædvanlige litanier med en kollekt, hvis situationen kræver det.

Forud for de tre største Kristi højtider: juleaften, påskeaften og pinseaften, skal der til aftensang prædikes et kvarter. Men det vil vi kun, skal finde sted i købstæderne. På de tre højtider skal man på alle tre helligdage også prædike om eftermiddagen.

På de andre højtider, som er nytårsdag, helligtrekongersdag, kyndelmissedag [2. februar], Mariæ bebudelsesdag, Kristi himmelfartsdag, Mariæ besøgelsesdag, Sankthansdag, Mikkelsdag [29. september] og allehelgensdag, skal der kun prædikes om dagen og ikke på aftenen forud, uden man gerne vil.

Flere højtider holder vi ikke end disse, samt søndagene.”

Disse for en lovtekst ganske detaljerede forskrifter for, hvordan, hvornår, hvorlænge osv. der skal prædikes indeholder ud over det iøjenfaldende praktiske også en homiletisk-teologisk holdning⁶⁷.

Det objektive - at syndernes forladelse er en ufortjent gave fra Gud for Kristi skyld - , må ikke isoleres fra den subjektive side, nemlig at mennesket modtager Guds ord til frelse. Den vished, Gud giver mennesket med hensyn til dets saligheds sag, er kun vished, når mennesket selv accepterer tilsagnet om, at Gud regner mennesket for at være værdig til gaven - at mennesket er retfærdigt. Det er det, der menes med formlen "frelse ved tro," og det er nyformuleringen af indholdet af "den nye pagt". Denne pointe måtte stå i centrum for homiletikken, forkyndelsen af, hvordan menighedens medlemmer modtager evangeliet rigtigt, dvs. gennem personlig anger over synden (omvendelse), og gennem de gode gerninger, som følger af troens nye liv efter Herrens ord. Gud giver både evne og vilje til anger, tro og forbedring, men mennesket skal ville modtage gaven. Det understreger myndighedsindholdet i at være del af menigheden og dermed denne undersøgelses pointe.

Historien om, hvordan den homiletisk-teologiske holdning i Danmark udmøntes i praksis begynder med Palladius og hans visitatsbog: Præsten skal formane, opmuntre, advare, true - i korthed, gøre alt, hvad der står i hans magt for at forklare vigtigheden og gøre den enkelte i stand til, værdig til og villig til at modtage syndernes forladelse. I Peder Palladius' udtryksmåde, henvendt til præsterne:

"Jeg skal kræve din almues blod af dine hænder. Hvad ondt og ilde levned i menigheden, der skyldes præstens forsømmelse, skal han selv bøde for. Hvis præsten forsømmer nogen sjæls salighed, da skal han dybere i helvede end de, som han har forsømt. De skal ligge og råbe på ham til evig tid og sige: Du har været os en djævel og ikke en sognepræst," osv.

Og i hjemmet var det husbonds og madmors ansvar at sørge for den samme oplæring, efter de evner enhver havde; ifølge kirkeordinansen og visitatsbogen var også dette en prædikenopgave.

⁶⁷ Det følgende bygger i det væsentlige på Neiiendam (1943) og Knud Eyvin Bugge: Theologi og Pædagogik historisk belyst (1961)

Det med evnerne var det springende punkt. Hvor de personlige evner ikke var store nok hos sognepræsten, var det tilladt at bruge andres nedskrevne prædikener. Luther selv havde udgivet en Huspostille (1528, oversat af Peder Tidemand til dansk i 1564), og der udkom mange lignende af disse postiller, samlinger af prædikener, ofte suppleret af forklaringer og opbyggelige tekster.

I det følgende omtales nogle prædikanter for som punktvis nedslag at dokumentere prædikeninstitutionens og dens litteraturs dialektiske behandling af ny- og gammeltestamentligt stof over tid. Dette forhold demonstrerer i denne undersøgelses sammenhæng den gammeltestamentlige livstolkning, herunder folkebegrebets stadige høje tilstedeværelse i den almene bevidsthed.

HANS TAUSEN

En af den danske reformationens fædre, Hans Tausen, udgav en postille allerede i 1536. Tausen fremhæver i fortalen til sit værk, at Guds ord bør holdes i ære og flittigt forkyndes for menigheden. Så vil Gud skabe "et fromt og lydigt folk, udmærket ved endrægtighed." Hans bog er udtrykkeligt beregnet til de ringe udrustede sognepræsters brug. Hans stil er en evangelisk, stærk personlig forkyndelse, en nærgående henvendelse med den direkte adresse: Det er dig, sagen i dette øjeblik gælder. Det skal dog ikke få én til at tro, at han var en kraftprædikant, som brugte stærke udtryk til at kompensere, hvor han ikke havde den bibelske fundering i orden, for det havde han⁶⁸.

Et eksempel på Hans Tausens livsnærhed og stærke peithô er prædiken til 2. Søndag i Fasten. Perikopen er Brylluppet i Kana i evangelisten Johannes' version:

2 S efter Helligtrekonger

Dette hellige evangelium skriver evangelisten Johannes:

"Den tredje dag var der bryllup i Kana i Galilæa, og dér var Jesu mor med; også Jesus og hans disciple var indbudt til brylluppet. Men vinen slap op, og Jesu mor sagde til ham: »De har ikke mere vin.« Jesus sagde til hende: »Hvad vil du mig, kvinde? Min time er endnu ikke kommet.« Hans mor sagde til tjenerne: »Gør, hvad som helst han siger til jer.«

⁶⁸ Han oversatte selv søn- og helligdagsperikoperne til brug for gudstjenesten, såvel epistler som evangelier, fra den græske grundtekst i Erasmus Rotterdams-udgaven og havde forøvrigt tidligere oversat Mosebøgerne fra grundsproget. Udover grundteksten har han haft den latinske Vulgata Clementina-bibeludgave, de latinske missaler (messebøger med tekster til gudstjenesten) og Luthers alterbog fra 1524 til rådighed. Se herom Bjørn Kornerup: Kirkehistorisk indledning og kommentar til Hans Tausens Postille, 1934

Der var dér seks vandkar af sten; de stod der efter jødernes regler for renselse og rummede hver to til tre spande. Jesus sagde til dem: »Fyld karrene med vand.« Og de fyldte dem helt op. Og han sagde til dem: »Øs nu op og bær det hen til skafferen.« Det gjorde de så. Men da skafferen havde smagt på vandet, der var blevet til vin – han vidste ikke, hvor den kom fra, men det vidste de tjenere, som havde øst vandet op – kaldte han på brudgommen og sagde til ham: »Man sætter ellers den gode vin frem først, og når folk har drukket godt, så den ringere. Du har gemt den gode vin til nu.«

Dette gjorde Jesus i Kana i Galilæa som begyndelsen på sine tegn og åbenbarede sin herlighed, og hans disciple troede på ham. (Joh 2,1-11)⁶⁹”

Hans Tausens postille⁷⁰:

“Euangelium scriffuer S. Hans Euangelista Ca.ij

Dog wilde han dermed lære oss sine Christne/ att wÿ det ey skulle regne for storr synd/ om wÿ gaa en stundom til Collatz⁷¹/ slaa os løse/ oc gøre oss noget maadelig glade/ meer end wÿ pleye almindelig hwer dag. ... Gud befoel sielff ÿ fordom tÿd sitt eget folk wdi sin screffne Low. Deut. xvj⁷². att man skulde end bode æde og gjøre seg glade for hannom/ det wor rett for hanss egen foed ÿ Hierusalem/ der som han synderlig hadde sin nærwerelse wdi tempelen. Saa gjør oc Jesus her wdi Cana seg glad med brullups folket/ der stund de hadde att glæde seg wdaff ... Lige den samme Gud er enonu til/ ocsaa den samme Christus/ han haffuer oc det samme sind nu/ som han da hadde. Thÿ skulle wÿ tacke Gud for denne hanss welgierning med de andre / att han vnder oss at were glade wdaff hanss creatur/ oc wil inthet aff sitt lade were saa got/ att de skal were oss for got eller vbrugeligt/ om wÿ lade der ellers were tacknemhed og tacksigelse hoss/ ... Oc derhoss tencke ocsaa paa dennom som arbejde for oss wdi Guds ord/ fremmede oc husswilde/ encker oc faderløse/ med alle andre wedtørffige⁷³/ som wÿ haffue befaling/ Deut.xvj oc Luce xij⁷⁴. ”

⁶⁹ 1992-oversættelsen

⁷⁰ DSL 1934 fol CII -fol CX

⁷¹ Gilde, selskab

⁷² 5 Mos 16, 11: Og du skal være glad for HERREN din Guds Åsyn på det Sted, HERREN din Gud udvælger til Bolig for sit Navn, sammen med din Søn og Datter, din Træl og Trælkvinde, Leviten inden dine Porte, den fremmede, den faderløse og Enken, som bor hos dig

⁷³ “trængende”, nødlidende

⁷⁴ 5 Mos 16. - Luk 12, han tænker nok på v.37: Salige ere de Tjenere, som Herren finder vågne, når han kommer. Sandelig, siger jeg eder, at han skal binde op om sig og sætte dem til Bords og gå om og varte dem op,

Hans Tausen anvender 5. Mosebogs festbefaling til tope for Brylluppet i Kana og hermed en gentagelse af Herrens påbud til israelitterne om at stole på ham som deres partner i pagten, jævnfør også 2 Mos 16, hvor bispisningen med manna og vagtler gøres til et bevis på forholdet. Det gælder den dag i dag, siger Hans Tausen, for det er den samme Gud, vi har med at gøre.

Betoningen af det gudvelbehagelige ved et muntert liv på jorden fokuseres i betragtningen af ægteskabsinstitutionen:

“Oc wden all twiffuel er det fuldwel troligt att Jesus gjør det hellige echteskaff til en ære oc høytid/ alt det han her gjør/ med nærwerelse/ med skenck/ oc med iertegen/ at han der med wilde giffue tilkende hwad han holder aff echteskaffs forachtere der skulde y framtiden opstaa/ oc aff stor opblæst sielffhellighed oc aandelighed/ ia aandløsshed/ gjøre ett forbud paa samme echteskaff/ som de oc haffue giord offuer det menige clercherÿ/ att alle de som wilde haffue oc nyde Kirkens friheder eller lænn/ de skulde bliffue dette echteskaff plat vbewaarede/ oc leffue saa/ renliffuede/ att de inthet skulde bewaare seg med egne echte quinder/ endog de kunde icke nære seg foruden lønlige tasker eller aabenbare boelskaff/ Det er hoss dennom en ringe sag/ huilken de kunde ringe gjøre klar med een De profundis/ eller een Miserere mei deus. Men det hellige echteskaff/ huilcket Apostelen Hebr.xij. kalder oc siger att were hederligt hoss oc for alle/ det tørfue de aff en fordømelig dristighed kalde en vrenighed/ saa som deres egen kirkelow klarlig wdwiser xxvij.Dist.Cap.Decernimus. Hwad kan det andet were end en dieffuels lærdom: som Guds aand wed S.Pouel kalderen .jTim iij.⁷⁵”

Ved at lade et netop et bryllup være rammen om sin første offentlige fremtræden og det første under, som han lader verden se, viser Jesus, at ægteskabet fortjener stor ære - nemlig, ifølge Hans Tausen, i modsætning til den romerske kirkes betoning af den ugifte stands hellighed og forbuddet mod gifte præster, med hvad det fører med sig af horeri. Der er en direkte forbindelse fra Adams og Evas forening, over patriarkerne, som alle er gift, og Kristi fødsel som menneske ind i det jordiske ægteskab mellem Maria og Josef til brylluppet i Kana.

Christus ærer echteskaff mangfoldelig ... Saa haffuer Gud altÿd giord

⁷⁵ 1 Tim 4,(2)-4: *“.. løgnlærere, som er brændemærkede i deres egen samvittighed. De forbyder ægteskab og kræver afhold fra spiser, som Gud har skabt til at nydes med taksigelse af dem, der tror og er nået frem til sandheds erkendelse. Thi alt, hvad Gud har skabt, er godt, og intet er at forkaste, når det modtages med taksigelse.”*

Lige som Gud hadde oc altyd tilforn giord dette echteskaff storr ære y mange maade. Att han først stiftte det y Paradys/ emellom saadanne thoo personer/ som stode endnu y den oprindelig vskyldighed oc Guds naade. Siden lod han meenlig alle sine hellige Patriarcher oc beste wenner leffue samme echteskaffs leffnet. Paa det siste lod Guds søn Jesus Christus seg sielff y echteskaff vndfange oc føde/ oc gjør nu sitt første iertegen echteskaff til ære wdi brullupet/ der han wel begynte att bethee sin guddommelige herlighed/ oc styrcke troen wdi sine disciple.

I det følgende af prædikenen gennemgår Hans Tausen flere enkelte led af perikopen, således *“Maria sagde/ de haffue icke wÿn”*: *“Marie mening wor god oc hellig,”* for selv om Jesus viser hende til rette, gjorde hun ret i at bede om det, hun ønskede. Det har mennesker lov til⁷⁶, når blot det lader Gud råde for dagen og timen.

“Hwad han siger eder for det gjører”: *“Her see wÿ troen y Maria,”* nemlig at uanset afslaget tror hun på såvel Jesu guddommelighed som at han vil høre bønnen - kommer tid, kommer råd. Historierne i 1 Mos 12, 29 og 32 om Abrahams hustru hos Farao, om Jakobs tjeneste for Rakel og Lea i Labans hus og om Esaus modtagelse af Jakob, da han kommer hjem, og Jakobs kamp mod englen, bliver fremhævet af Hans Tausen som toper for Guds bistand i håbløse situationer, hvor mennesket føler sig ubønhørt.

“Med dette sitt første iertegen⁷⁷ betede JEsus sin herlighed”, *“Hui Gud gjør iertegen” Johan.x, Luce.v.*, *“skielsmøs paa rette oc wrange iertegen”*: Hans Tausen viser hen til under-forklaringen hos Johannes og Lukas, hvor Jesus afslører det virkeligt grænseoverskridende ved sine gerninger, at han nemlig forlader synder; hvorefter farisæerne ved at udbryde: *“Det kan kun Gud”* får lov selv at drage konklusionen. Pointen ved, at under-gerningen tager sin begyndelse i Kana er, at Gud er iblandt sit folk, i sin pagt; og pointen ved at skelne mellem rette og wrange jærtegn er, at det virkelige under er syndernes forladelse, ikke tryllekunsten.

NIELS HEMMINGSEN

Niels Hemmingsen udgav en postille 1561 og en præstehåndbog året efter om alt fra valg af ægtefælle og opdragelse af børn i præstehjemmet til praktisk prædikenslære. Han er langt mere akademisk, hans retoriske kundskaber er de samme, men hvor gnisterne flyger fra Palladius og Tausen - velsignelse og forbandelser i tætte byger - , er det klarhedens lys

⁷⁶ - en understregning af den menneskelige myndighed lige over for Gud

⁷⁷ under

i den høje stage, som karakteriserer Hemmingsens forskrifter. Prædiken skal først og fremmest være bibelsk, dernæst skal den stemme med kirkens lære, være udarbejdet efter retorikkens formelle forskrifter og bygge på fornufts slutninger. Han indfører et skema, hvor evangelieteksten er begyndelsen, fulgt af en indledning, som har til hensigt at stemme tilhørerne andægtigt og vække deres lærevillighed. Derefter referat og udlægning af teksten, eventuelt i flere temaer, diskussion af eventuelle tænkelige modargumenter. Derpå anvendelse af den lære, som var uddraget, på tilhørerne til deres trøst, formaning, advarsel eller straf. Og endelig gentagelse af hovedbudskabet og dets anvendelighed og nytte. Det følger den klassiske romerske retstales elementer: Exordium, narratio, tractatio (med themata efter divisio og expositio, behandlet i confirmatio og confutatio), digressio og peroratio.

Hemmingsen taler unægtelig mere til hjernen end til hjertet, men hans systematik og gennemskuelighed må have været en hjælp for dem, der af et ærligt hjerte ønskede at sætte sig ind i, hvad det krævede at være lydige i anger:

“En salig pønitense (anger) er en ret hjertesorg og banghed for synden, med hvilken man har fortørnet Gud. Derhos en hjertens begæring og fast håb om nåde og syndsforladelse at bekomme for Guds søns offer og betalings skyld, og et alvorligt forsæt og vilje at ville herefter fly alle synder og med sit ganske levned tjene den evige Gud.”⁷⁸

JESPER BROCHMAND

Jesper Brochmands “Huspostil⁷⁹” i to dele (1635 og 1638) indtager en særstilling, skriver Michael Neiiendam: “Ingen dansk prædikensamling har tilnærmelsesvis sat så stærke spor i vor homiletiske historie eller er læst så langt ned i tiden som denne”. Målet var at vække det kristelige liv. Brochmands prædikener er ikke tematiske, dvs. gående ud fra et aktuelt tema, men er gennemgange af teksten vers for vers, sætning for sætning og jævnførelse med parallelle steder. Der er et stort indhold af dogmatiske og etiske overvejelser.

Brochmands tekstnærhed er efter Neiiendams mening hovedårsagen til dens tidløshed: “Overhistorisk”, kalder han den. Bogen blev genoptrykt gennem 200 år og opnåede at komme i 10 oplag og repræsenterer dermed en kontinuitet i den bibelsk-kristne påvirkningshistorie, som rækker helt ind i den periode, hvor de gudelige vækkelser og

⁷⁸ Niels Hemmingsens bodsprædiken til 2. søndag i fasten, cit. Neiiendam 1943

⁷⁹ Egentlig “Sabbati Sanctificatio”, Sabbatens helliggørelse

bevægelsen for folkestyre konvergerer fra tredje-fjerde årti i det 19. århundrede. *“Jesu pine og død er for Brochmand det stærkeste motiv til at afstå fra synden og tjene Gud i hellighed og Retfærdighed. Man kunne som motto for hele hans opbyggelse sætte hans egne ord fra udlægningen af evangeliet til 4. søndag efter påske: Forgæves tænker du at fange nogen fremgang, nogen velsignelse, med mindre du den bekommer af Faderen ved Jesum Kristus,”* skriver Neiiendam, som dermed - af betydning for denne afhandlings ærinde - fremdrager betoningen af nødvendigheden af den enkeltes valg og vilje hos Brochmand, og dermed myndighedsaspektet i folkebegrebet.

Jesper Brochmands Huspostil⁸⁰:

Evangelium paa den 2. Søndag efter Hellig Tre Kongers Dag

Det er mærkelig Tale, som den Evangelist Johannes andrager i hans Evangelio C.1, 14 med disse Ord om den HERre JESu Christo: Og Ordet blev Kiød, og boede iblant os, og vi saa hans Herlighed ... Triner nu frem, I Guds Børn! og hver af eder give Agt paa, hvorledes eders Frelser, som lod sig see iblant Menneskene i en Tieners Skikkelse, lader see sin Herlighed, som den, der er Faderens eenbaarne Søn, thi saaledes undderviser 3der Guds Aand om dette Tegn som JESus gjorde i Cana i Galilæa, at han aabenbarede derved sin Herlighed, og hans Disciple troede paa ham. Tænk nu ikke saa meget paa Brylluppet, som her beskrives, eller paa Vandet, som til Viin forandres, som derpaa, hvorledes I kunde deraf lære, at kiende JESu Herlighed, og troe paa ham, thi saa slutter Evangelisten vor Hellig-Dags Text: Dette er det første Tegn, som JESus gjorde, som skede i Cana i Galilæa, og han aabenbarede sin Herlighed, og hans Disciple troede paa ham. ... Det vide I af Guds eget Ord, at ingen kan gjøre rette Mirakler uden den levende Gud allene, thi saa staaer der skrevet Ps. 72,18. Lovet være HERren Israels Gud, han som gjør allene underlige Ting. De ere da de rette Mirakler og underlige Gierninger, af hvilke man kan vist vide, at den, som gjør dem, han er den Gud, om hvilken vi saaledes i vor Troe bekiende: Jeg troer paa Gud, almægtigste Himmels og Jordens Skaber. Kommer nu frem, og giver Agt paa, om denne gierning, hvilken der tales om i vort Evangelio, er saadan en Gierning, ved hvilken der kan bevises, at Christi Ære er saadan en Ære, hvilken Gud allene eigner og sømmer. Det lærer Skriften os, at de rette Mirakler, hvilke man kan kiende, at den som gjør dem, han er den rette Gud, ere saadanne Gierninger, ved hvilke de skabte Ting over al Natur og imod al Natur forandres, og forvandles, saa at de bekomme en langt anden Natur, Kraft og Egenskab, end de have af sig selv. See til de Tegn og underlige Gierninger, som

⁸⁰ 1788-udgaven, p.177-189

Moses ikke af sin egen Kraft, men ved HErrens Haand gjorde. Monne de ikke være saadanne Gierninger, ved hvilke de skabte Ting miste deres egen Art og Natur, og blive forvandlede til et andet Creatur, end de tilforn vare, og det over al Natur. See, saa byder Gud, at Moses skal kaste den Kiep fra sig paa Jorden, som han havde i sin Haand, og den blev til en Slange, og Moses flydde for den. <vand til blod, støv til utøj> ... <Gud> han er den, som af Intet haver skabt alle Ting, og kan gjøre alt, hvad han vil, i Himmelen og paa Jorden, eftersom skrevet staaer: Vor Gud er i Himmelen, og han gjør, hvad han vil. Ps. 115,3.”

Brochmand anfører talrige skriftsteder, som viser respekten for ægteskabet, men især er anliggendet at tro på, at det Gud gør, er til det bedste, og at bønner høres, men først når Herrens time kommer, og at hvad der synes af det onde, er til det gode:

“Men Gud omvender al Jobs Fristelse til sin egen Ære og ham selv til Salighed. Naar Gud saa handler med os, da omvender han ret Vand til beste Viin. Men i Besynderlighed giver Agt derpaa, at dersom eders JEsus bier noget længe, førend han gjør Undsætning, da beviser han desmere sin Rundhed, naar han kommer. See, JEsus forærer ikke her en ringe Forraad af Viin, men han skenker sex Vand-Kar med Viin, af hvilke, der gik i hver to eller tre Maader, og det af saadan Viin, at Kiøgemesteren siger til Grudgommen: Du haver forvaret den gode Viin indtil nu. <Profeten Elisa og den gældbundne enke>. ... Seer til, I Guds Børn!, hvorledes I Guds Rundhed bruge og omgaaes med den. Vogter eder, at I ikke til Drukkenskab misbruge disse ord: Hver mand giver først den gode Viin, og naar de er blevne drukne, den som ringere er, du haver forvaret den gode Viin indtil nu. Tænk paa HErrens Trudsel hos Propheten Esaïam Cap. 5,22. Vee dem, som ere Kæmper til at drikke Viin, og Stridsmænd til at iskienke stærk Drik. Tænk paa den Riges Endeligt, som levede hver Dag herlig og i Vellyst. See, der han piintes i Helvedes Lue, og begierede end Vands-Draabe at ledske sin Tunge med, da faaer han dette Svar: Søn! kom ihu, at du haver annammet dit Gode i din Livs Tiid, men nu skal du pines, Luc. 16,25.”

Brochmands peithô er ikke prædikestolens, men læselampens; en lavmælt overbevisende, inderlig stemme. Han fører sin tilhører - som er en læser, også selv om det er en højt læser - gennem fint slyngede ranker af skriftsteder, som bestyrker argumentet: Det er ikke brylluppet, vi skal koncentrere os om, og det er ikke vinen, men det, at han åbenbarede sin herlighed, og hans disciple troede på ham. Selv om en formaning til daglig brug - som ikke at drikke for meget af den gode vin - finder plads i prædikenen, så er også her den

bagvedliggende tanke en formaning til inderlighed og fromhed. Hold igen med Guds gaver, tænk på, hvad der kommer.

Det er Neiiendams opfattelse, at den lutherske rettroenhed, den såkaldte 'ortodoksi', som afløste reformationstidens gæring og selv først blev udfordret i midten af det 18. århundrede, uretfærdigt er blevet lagt for had for at overbetone formel lærdom og regelbundenhed, underforstået: At betone loven frem for evangeliet. Han mener tværtimod, at perioden repræsenterer begge de lutherske spor for den evangeliske kirke og dens liv i menighed og hjem som omtalt ovenfor; nemlig Guds gerning til frelse, og Guds gerning til menneskers modtagelse af denne frelse. Den troskab mod luthersk lære, som udtryktes i systematikken, blev udformet af oprigtigt fromme teologer, som stillede deres skarpsindighed i troens tjeneste. Teologien skulle tjene menighedens tro og skarpsindigheden begrunde troens ret.

Set i forhold til denne afhandlings perspektiv må man huske på, at menigheden som en myndig forsamling - jfr. Jacob Madsens visitatsberetninger fra Fyns Stift - er aftager af den belæring, som disse præster producerer, og at belæringen skal ses i forhold til deres behov, nemlig at have det fornødne til deres frelse. Det var ikke noget, der blev taget let på.

GERNER

Som eksempel fremdrager Neiiendam Henrik Gerner, som udgav prædikensamlinger i 1684 og 1693. I hans univers ragede nok enevældens trone op mod himlen, men over den trone sad den blivende enevældige. De vældige, siger Gerner, er vel guder på jorden, men dog ikke uden pligtskyldig og gudfrygtig ydmyghed til Gud i himlen. Og hernede kan det verdslige regimente ikke undvære det gejstlige og profetiske kor. Den præst, der vil opbygge Guds navns ære og menighedens salighed, skal ikke sy hynder under folks arme, ej heller puder til deres hoveder, men bruge lov og evangelium både til de vakte og de forhædede. Men han må vare sig for at tage modet fra folk.

“Lad hos de bodfærdige Helvede være din tales exordium og Himmerig din tales slutning! Men hos de forhædede, lad Helvede være din tales slutning og Himmerig hendes begyndelse! Dog skal al din henseende være dertil, at omendskønt din tale endes udi det grumme helvedes beskrivelse og trudsel, dine tilhøreres sjæle dog ikke berøves deres forhåbning om himmeriges lystige beskuelse,”

siger Gerner, som formaner sine kaldsfæller til at give agt på studierne: "Arbejd med Gud, at Gud igen må arbejde med dig." Gerner talte med betydelig autoritet om at tåle og lide, for han havde været statsfange hos svenskerne under Carl Gustav-krigene og tæt på at blive henrettet. "Til omvendelse tjener al tid," var hans konklusion, og dermed den lutherske ortodoksis: Gud vil frelse dig - hvis du vil.

PIETISMEN

Hvis den Lutherske ortodoksis formel var viljen, så var pietismen inderligheden. Neiiendam mener, at ortodoksien og pietismen ikke så meget var modsætninger som forskellige måder at angribe den samme problemstilling på. Inden for homiletikken og pastoralteologien er Erik Pontoppidans *Collegium pastorale practicum*, en forelæsningsrække fra Københavns Universitets teologiske fakultet udgivet i 1757, et hovedværk i perioden. Pietismen lagde tyngdepunktet i den enkelte sjæls afgørelse overfor omvendelseskravet, hvor tidligere den kristne lære og kirken stod i forgrunden. Det havde en tendens til at isolere kristenlivet hos den enkelte og i små kredse. Det drejede sig om den enkeltes oplevelser, den følelsesmæssige grebthed, den vakes egen vurdering deraf og agtpågivenhed over for verdens fristelser og udmåling af frem- og tilbageskridt i hellighed.

En af pietismens store prædikanter i pietismen var Peder Hersleb, Sjællands biskop. I en prædiken om "den Kraft, der er i Guds Ord", siger han om prædikekunsten:

"Det er Kunsten at prædike Guds Ord enfoldig og dog i sin Kraft, Saligheds Vej i sin Sammenhæng, saa enhver kan føle det i sit Hjærte, at han har selv fundet det; at kunne tale fyndig om Guds Riges Hemmelighed og det af Hjærtet, saa det kan gaa til Hjærterne, dertil fordres Følelse og Erfarenhed⁸¹."

At enhver kan føle det i sit hjerte - det er målet. En prøve fra samme samplings passionsprædiken "Vor Frelsers bitre Gang fra Jerusalem til Golgata":

"Graad er et Menneskes første Tungemaal. Saasnart et Barn fødes til Verden, giver det sit Liv tilkjende med en grædende Stemme, og spaar sig derved selv et sorgfuldt Liv. Graad er saaledes det Sprog, Naturen har lært os; andre Sprog læres under Opdragelsen og ved Øvelse. Sandelig, vi fødes til et Liv, hvor vi faa mere Grund til at græde end til at glæde os, ligesom vor kjære Frelser, Jesus, græd mere end han

⁸¹ Mag. Peder Hersleb, fordum biskop over Sjællands Stift: "En samling prædikener over søndags- og passionstekster holdne for det kongelige herskab" Kristianssand 1864 (1. udgave 1741)

glædede sig, medens han var her paa Jorden. Vi finde, at han nogle Gange har grædt, men ikke, at han en eneste Gang har leet. Det er heller ikke anderledes med vort aandelige Liv; vi opnaa ikke dette uden gennem megen Graad; det er Jordans Flod, vi skulle gaa over, inden vi komme ind i det forjættede Land. Gaa vi end derover med tørre Fødder, sker det dog neppe med tørre Øine. ...”

Når Hersleb belægger sin tale med GT-citater, er udvalget anderledes end hos de luthersk-ortodokse forgængere. Det er ikke pagtspåmindelser, men bods- og sønderknuselsessteder, han vælger⁸².

RATIONALISMEN

Hans Jørgen Birch, som var præst i Glostrup og bogforlægger i stor stil, er eksempel på oplysningstidens prædikekunst. I fortalen til sin andagtsbog⁸³ fra 1785 skriver han:

“Det fornøyer mig, at kunne levere dette Bidrag til den private og huuslige Andagt paa en tid, da man med alvorlig Flid tænker paa den offentlige Gudstienestes Forbedring. Læseren vil her finde en tydelig og udførlig Forklaring over alle vore Søn- og Fest-Dages Evangelier, saaledes: at hver Text er sammenlignet med de øvrige Evangelisters Beretninger, Anledningen og Sammenhængen bemærket, hver Mening, ja ofte hvert Ord, som behøvede det, forklaret, og alt anvendt til Forstandens Oplysning og Hiertets Forbedring. ...”

‘Forstandens oplysning’ og ‘hjerterets forbedring’ - det ligner ikke Hersleb ret meget, som vi skal se nedenfor, undtagen på et punkt: Udvalget af skriftsteder fra Gammel Testamente. Heller ikke hos Birch er det pagten og den oprindelige sammenhæng Gud-Folk-Pagt, der er i fokus -han vælger gerne visdomsord fra Ordsprogene⁸⁴ og Syrach.

Birchs budskab i forhold til den allerede anvendte evangelieperikope, brylluppet i Kana, er delt op i en gennemgang og kommentar til selve teksten og derefter to afsnit med “betragtninger” over henholdsvis “et af Gud velsignet og lyksaligt Ægteskab” og “den rette Brug af Livets fornøyer”. Om ægteskabet skriver Birch blandt andet:

⁸² F.eks. i nævnte prædiken: Salme 126, 5-6: “(Guds Børn) saa med Graad ...”, Zak 12, 10-11: (De) hylér over ham som over en eneste Søn”

⁸³ Søn- og Fest-Dags Andagter ved H.J. Birch Sogne-Præst i Glostrup, Første Deel, 1785

⁸⁴ F.eks. Ordspr 31, 30: “Ynde er Svig og Skønhed Skin; en Kvinde, som frygter HERREN, skal roses”, Ordspr 31, 11: “Hendes Husbonds Hjerte stoler på hende, på Vinding skorter det ikke”

“ - Enhver, som ønsker sig et lykkeligt Ægteskab, maa bruge megen Forsigtighed i at vælge sig en Ægtemage. Høyhed og Rigdom er bedragelig, Deilighed er forgængelig, men den, hos hvem der er Dyd og Guds frygt, den bærer Prisen. I Mandfolk! Naar I vælge eder en Ægtemage, da seer på Forstand, Dyd, Guds frygt, Føyelighed, Reenlighed, Orden, Sparsommelighed og Huuslighed. ... I Fruentimmer! ville I være lykkelige i eders Ægtestand, da vælger eder: en forstandig, gudfrygtig, redelig, ordentlig og stræbsom Ægtemage. Seer ikke blot paa Ungdom, Vittighed og udvortes Glimmer ... Til et lykkeligt Ægteskab hører Kierlighed og Eenighed. Kierlige Ægtefolk elske hverandre for de Dyder og gode Egenskaber, som de finde hos hinanden, for de store Fordeele, de nyde af hverandres Selskab, for den Behag, de finde i hverandres kierlige Omgang. Jo flere Dyder, jo mere Yndighed, og jo større Nytte, desto større Kierlighed.”

Og om den rette brug af livets fornøjelser kommer Birch med følgende betragtninger:

“... Ligesom en kierlig Fader forskaffer sine Børn Spise og Drikke, Klæder, Huusgeraad og andre ... Ting, ... saaledes forholder vor Jesus sig i Dagens Evangelium. Da han bliver buden til Bryllup, indfinder han sig gjerne; han bivaaner dette fornøiede Selskabs Giestebud og Glæder; han skaffer ved sin Underkraft Viin, og det den bedste Viin, Overflødhed. Og nu staar han der, den kierlige Menneskeven, og betragter med inderlig Hiertets Glæde, hvordan hans Mennesker førlyste sig ved disse hans Velgierninger. Hvilket yndigt Billede paa vor Frelsers Selskabelighed, Venlighed og Menneskekierlighed! Saadan forestiller Naturen og Bibelen os overalt vor Gud som en naadig og kierlig Fader, der gjerne vil see sine Skabninger glade og lykkelige. ... Gud skabte os for at blive viise og dydige, for at forherlige ham, og bidrage til Verdens og vor egen Nytte og Fuldkommenhed.”

Birchs vitterlige veltalenhed viser, hvor langt fra den evangelisk-lutherske synsmåde og det bibelsk-kristne grundlag toneangivende kredse i kirken var kommet på ganske kort tid. Det havde næppe kunnet lade sig gøre uden pietismens ændring af fokus fra pagten til den personlige følelse af salighed i hjertet.

Oplysningstidens prædiken er ræsonnerende, bygget op over fornuftsslutninger med Jesu levned som et forbillede for gode borgere på et dydigt og nyttigt levned. Der er langt til dommeren på den yderste dag, og der er langt fra pagten mellem Gud og Folk, sluttet i den tætte sky på Sinais bjerg med torden og lynilds akkompagnement.

Det stødende og fornuftsstridige i forhold til byernes meningsdannere nedtones og den gejstlige stands potentielle store nytte for samfundslivet fremhæves⁸⁵. Det var en tid, hvor nogle mente, at præsternes virkelige bestemmelse var at være "folkelærere," i byerne ved at stå i spidsen for velgørende foretagender og moralsk forbedring, på landet ved at forelæse om landøkonomiske emner fra prædikestolen.

Michael Neiiendam har ikke fundet direkte spor af Imm. Kants filosofi i andre end H.G. Clausens "Prædikener" (1795)⁸⁶, men mener, at Kants indirekte påvirkning har været nok så stor gennem opstillingen af problemkomplekset åbenbaring-religion-fornuft-moral.

Den franske revolution, Napoleonskrigene og romantikkens ankomst udtørrede rationalismens kilder, og det nye århundrede blev præget af biskopperne J.P. Mynster og H.L. Martensen, og af N.F.S. Grundtvig. Neiiendam skriver:

"Om disse navne samledes i Datiden ikke blot en Discipelkreds, men de tre Mænds Virke blev Aarsag til Retninger, Partier og Programmer ... en Rejsning af dansk Kirkeliv og Folkebevidsthed saa stærk og omfattende, at vi baade kan tale om en folkelig Vækkelse og en Fornyelse af den kirkelige Menighedsbevidsthed. Uden denne Indsats, der sprang ud fra de nævnte Mænds Præstegerning⁸⁷, og som gik i et forgrenet Delta gennem vort Folks Liv, var vi ikke blevet det, vi er i Dag, ej heller forstod vi os selv, som vi er nu. Vi kan gaa Tidsalderen igennem og møde Fornyelsen paa snart sagt alle Omraader, i Lovsang og Prædiken, i Menighedsbekendelse og dansk Folkebevidsthed."

Der er med andre ord efter Neiiendams mening (i 1943) tale om en definerende virkning, ikke så meget af de kampe, som de nævnte prælater var involveret i⁸⁸, eller de teoretiske værker, de var ophavsmænd til⁸⁹, men af deres virksomhed, først og fremmest som

⁸⁵ Hofprædikant Christian Bastholm (1740-1819) og biskop i Sjælland Nicolai Edinger Balle er de førende personligheder i den såkaldte "rationalistiske periode". Fra trykkefrihedens indførelse blev kristendommen voldsomt kritiseret i "dannede kredse", som var under indflydelse af franske oplysningsfilosoffer som Voltaire og Rousseau, blandt andre af Horrebow, Riegels, Malthe Conrad Bruun, Malthe Møller og Kall. Bastholm forsøgte at akkomodere de dannede kredses kristendomskritik, mens Balle forsøgte at forsvare kirkens lære samtidig med, at han moderniserede dens udtryk, bla. ved den "Balles lærebog" (1791), som var tænkt at være erstatning for Luthers katekismus.

⁸⁶ - hvori der tales rigtig meget om fornuft

⁸⁷ Neiiendams fremhævelse

⁸⁸ Søren Kierkegaards hudfletning af kirken har Mynster som adressat i f.eks. "Øieblikket", og senere kastede hans sekundant Rasmus Nielsen sig over Martensen. -- Mynster ville ikke tale med Grundtvig og modvirkede hans ønske om at holde gudstjenester i Frederiks Tyske Kirke. -- Martensen og Grundtvig blev uvenner i 1863.

⁸⁹ F.eks. Martensens Dogmatik, og hans Ethik

prædikanter - med Martensens udtryk, at "prædiken måtte være en vej til vejen". Var Mynster end fornem i udtrykket, og Martensen ophøjet, og de begge uden tvivl autoriteter og repræsentanter for en højere autoritet, troens lydighed over for Guds storhed, et stærkt argument imod tvivl og kritik, hvor de viise og veluddannede ikke kunne gøre sig til af mere end de enfoldige - så var de begge inderlige, og det gjorde indtryk på deres samtid og medvirkede til, at den gammeldags tro og kristendomsudøvelse, der havde været hjemløs de steder, hvor rationalismen havde præget kirken, og før den de mest outrerede udsalg af pietismen, umiddelbart kunne finde noget at slutte sig til. Et halvt århundrede, fra 1834, hvor Mynster blev Sjællands biskop, til 1884, hvor Martensen døde på samme post, var det disse to, der tegnede hovedlinjen af dansk kirkeliv, hvad der nok er værd at erindre sig på afstand, hvor Grundtvig forekommer meget mere betydningsfuld. Det gjorde han ikke i samtiden.

Grundtvig som prædikant skal jeg ikke komme nærmere ind på, da Grundtvig behandles andetsteds i denne undersøgelse. Men for at vise spændvidden i det 19. århundredes prædiken vil jeg sammenholde en passage af Martensens prædiken til evangelieperikopen om Brylluppet i Kana⁹⁰ med en passage af Vilhelm Becks prædiken over den samme tekst.

Martensen prædikede således:

"(Jesus) vilde indføre Guds Rige i Menneskenes Huse, vilde hellige Menneskelivets Glæder som dets Sorger, vilde indføre sit Evangelium i alle Menneskelivets naturlige Forhold, for saaledes indvortesfra at forvandle, at omdanne og gjenføde det menneskelige Samfund. ... Det var ved et Bryllup, at Herren førstegang aabenbarede sin Herlighed, var ved Stiftelsen af den Forbindelse, som er Grundvolden for hele det menneskelige Samfund, Grundvolden for det borgerlige Samfund og for det kirkelige Samfund; thi på Ægteskabet, paa Huustanken beroer det jo, at ikke blot Menneskeslægten, men også Christi Menighed forplantes fra Slægt til Slægt indtil alle Tings Fuldkommelse ... "

Der hersker orden og logik hos Martensen og sans for samfundets sammenhængskraft. Vilhelm Beck var født i 1839, 31 år efter H.L. Martensen, og var i åndelig forstand et resultat af det klima, som herskede i det 19. århundredes midte og som Martensen havde sin store del i. Beck var i sin ungdom tilhænger af Grundtvig, men Kirkelig Forening for den

⁹⁰ Dr. H. Martensen, Biskop over Sjællands Stift: "Prædikener, holdte i Aarene 1854 til 1858". 1862.

Indre Mission, som han var med til at danne i 1861, skiltes fra grundtvigianerne i 1869.

Han siger i sin prædiken om den samme tekst:⁹¹

“Jesus forvandlede Vand til Vin, og det var det første Mirakel, han gjorde her på Jorden, for at det skulde være et tegn paa, hvad det er, han er kommen herved til Jorden for: at han er kommen for at forvandle Alting henede. Han er ikke kommen for at rette lidt på det Skjæve og lappe lidt paa det Hullede og reparere lidt paa det Forfaldne, men han er kommen for at forvandle det Hele, for at forvandle hele Menneskenaturen, saa at det bliver en hel ny Natur, for at forvandle hele Menneskelivet, saa at det bliver et helt nyt Menneskeliv. Og dette første Tegn gjorde han ved et Bryllup, fordi Ægteskabet er Kilden til Menneskelivet, ikke blot i den Forstand, at det er ved ægteskabet, at Menneskelivet forplantes, men også i den Forstand, at saaledes som Ægteskabet er, saaledes bliver Livet i menneskenes Huse, at saaledes som Ægteskabet er, saaledes bliver den Slægt, der voxer op i Husene; og derfor, naar Jesus er kommen for at forvandle Alting her paa Jorden, saa er han først og fremmest kommen for at forvandle Ægteskabet og dermed hele det Menneskeliv, som udstrømmer fra Ægteskabet. Gud havde jo i Begyndelsen indstiftet Ægteskabet, fordi det netop var derigjennem, at Menneskelivet skulde “aabenbare sin Herlighed,” derigjennem, at Mennesket skulde naa sit Maal og sin Bestemmelse. “Det er ikke godt, at Mennesket er ene, jeg vil gjøre ham en Medhjælp”, sagde Gud (1 Mos 2,18). ... Derfor, da Jesus kom for at bringe Alt det i Orden igjen, som Djævelen havde bragt i Uorden; da Jesus kom for at forvandle det ødelagte Menneskeliv og igjen gjøre det til et helligt Menneskeliv; da Jesus kom for at gjøre sit store Mirakel, at omskabe Menneskelivet på Jorden, da begyndte han ved et Bryllup, da begyndte han ved et Ægteskab, for at det skulde stå klart for hvert Menneske: Der er det, Forvandlingen først og fremmest skal ske. Saa lad os da, kjære Venner, hjælpe hverandre i Dag til at se det saa klart som muligt, lad os tale om: Hvorledes Jesus forvandler Ægteskabet. ...”

Her er ægteskabet ikke “samfundets grundvold”, men kamppladsen, hvor livets mest afgørende strid udspiller sig. Spændvidden er stor mellem kapellanen i Ubby på den ene side og den kommende storkorsridder og excellence i bispegården i København på den anden, men på hver deres måde og med distinkt forskellige retoriske virkemidler taler de i Palladius’ forstand lige til den enkelte som del af menigheden og af folket.

⁹¹ Vilhelm Beck: “Fra Livets Kilde, en ny Postille”. 1881. På titelbladet: Joh. 7,38: “Hvo, som tror på mig, af hans Liv skal, som Skriften siger, flyde levende Vandstrømme” (henvisning til Ps 23, 1-6)

Til brug for denne undersøgelse er det vel værd på dette sted - inden prædikeninstitutionen som sted for den bibelsk-kristne dannelse af den folkelige selvbevidsthed forlades - at tage i betragtning, at prædikestolen i Palladius' fortolkning af den som det ypperste instrument for udfoldelsen af kristenlivet i gudstjenesten havde bevist sin styrke og kontinuitet gennem tre århundreder med vekslende omstændigheder. Guds ord havde stedse lydt, og de perioder, hvor det havde lydt sært - som ovenfor anførte Birch - så havde det ikke nogen varig indflydelse på selve grundforholdet, at menigheden her blev konfronteret med grundfortællingen om folket, dets Gud og dets pagt med Gud.

Salmerne i gudstjeneste, hjem og skole

Salmen i det danske folks brug har en dobbelt oprindelseshistorie. Helt tilbage fra de tidligste tider stammer brugen af sungne led i gudstjenesten og fremførelsen af Davids salmer.

Den kristne gudstjeneste står i gæld til tjenesten i templet i Jerusalem⁹². Dér anvendtes Davids salmer både i den daglige offertjeneste og ved de højtidelige festgudstjenester. Ps 113-118 blev endvidere sunget ved påskefesten i hjemmene, og Jesus og disciplene sang dem som afslutning på den sidste nadver⁹³.

At menighedssang har været en del af den kristne gudstjeneste fra den første tid, fremgår af, hvad Paulus skriver i Kolossenserbrevet: *Lad Kristi ord i rigt mål bo hos jer, så I med visdom lærer og påminder hverandre med salmer, hymner og åndelige sange og synger dem med taknemmelighed i jeres hjerter for Gud*⁹⁴. Betegnelserne salmer, hymner og åndelige sange gengiver de græske ord psalmoi, hymnoi og ôdai, hvor psalmoi specifikt er Davids salmer, hymnoi er liturgiske sange og ôdai er salmer i nutidig forstand.

⁹² Derimod har synagoge-gudstjenesten i de jødiske samfund ifølge den norske salmeforsker Sigmund Mowinckel været uden sang indtil middelalderen, jfr. K.E. Bugge: *Rids af salmesangens historie fra urkirken til reformationen* i Th. Borup Jensen og K. E. Bugge: *Salmen som lovsang og litteratur*, 1972

⁹³ Mk 14,26: "Og da de havde sunget Lovsangen, gik de ud til Oliebjerget". Jfr. Kingos salme "Hører til, I høje himle / hører til, I englekor! / hører, o I folk, som vrimle, / I, som jorderig bebor! / Høre, hver, som høre kan, / hver, som sans har og forstand, / tier, alle engletunger, Jesus, o vor Jesus sjunger!" (DS 154)

⁹⁴ Kol 3,16

Den egentlige kristne gudstjeneste går tilbage til den syriske kirke i det 2.-3. århundrede. Gudstjenestens sungne led fulgte bestemte mønstre. I den vestlige (romersk-katolske) messe udviklede sig senere til at indeholde følgende led:

1. Formessen

Forberedelse, bøn

Confiteor (syndsbekendelse)

Introitus: Salme og det lille Gloria (ære være Gud)

Kyrie Eleison (Herre, forbarm dig)

Gloria in excelsis Deo (Ære være Gud i det højeste)

Hilsen og dagens fællesbøn (kollekt)

Skriftlæsning af epistel

Graduale: Vers med svar

Halleluja, Davidssalme og sekvenser

Prædiken

Credo (trosbekendelsen)

2. De troendes messe

Offertorium, brød og vin frembæres under en strofe af en Davidssalme

Konsekration: Indledning (præfation) med Sanctus og Benedictus. Indstiftelse, elevation, anamnese, memento (ihukommelse af de døde)

Kommunion: Fadervor - brødets brydelse - Agnus Dei - strofe af Davidssalme

3. Afslutning

Bortsendelse

Velsignelse

Slutningsevangelium

Slutbøn

Med reformationen fik salmen en anden funktion, nemlig som menighedens (folkets) egen stemme i gudstjenesten, og som sådan er den i den efterfølgende historie blevet det, der, sammen med præstens prædiken, karakteriserer og dominerer gudstjenesten.

Salmepraksis' rolle i påvirkningshistorien er, at menigheden, gudsfolket, gennem salmerne selv, aktivt, fremfører troens budskab.

“Daß geistliche Lieder singen gut ond Gott angenehme sei, acht ich, sei keinem Christen verborgen, dieweil Jedermann nicht allein das Exempel der Propheten und Könige im alten Testament sondern auch solch Brauch, sonderlich mit Psalmen,

gemeiner Christenheit von anfang kund ist. Ja auch Paulus solches 1 Kor 14,15⁹⁵ einsetzt und zu den Kolossern gebeut⁹⁶, ”

siger Martin Luther. Hermed knytter han sin bestræbelse for at inddrage menigheden i gudstjenesten gennem sang til de ældste tiders tilbedelse i en Luther-karakteristisk samtænkning af det gamle Israels og den reformatoriske kirkes praksis.

Omend folket som begreb også optræder på indholdssiden i kirkens salmer, er det især praksis omkring salmesangen, der i en fænomenologisk og retorisk fortolkning udtrykker folkets begreb. Man er gennem salmerne ikke tilhører, men medskaber af den begivenhed, som gudstjenesten er. Mønsteret er den ofte gentagne formular i Davidssalmerne: ‘At opløfte sin røst til Herren’; f.eks. i Salme 92:

“Det er godt at takke HERREN, lovsynge dit navn, du højeste, ved Gry forkynde din Nåde, om Natten din Trofasthed til tistrenget Lyre, til Harpe, til Strengelæg på Citer!”

Eller som Luther siger i forordet til sin 1545-salmebog:

“Singet dem Herrn ein neues Lied! Singet dem Herrn alle Welt! Denn Gott hat unser Herz und Mut fröhlich gemacht durch seinen lieben Sohn, welchen er für uns gegeben hat zur Erlösung von Sünden, Tod und Teufel. Wer solches mit Ernst gläubet, der kanns nicht lassen, er muß fröhlich und mit Lust davon singen.”

Her knytttes sangens teologi og dens fysik bogstaveligt sammen. “Inspiration” betyder såvel det, som Helligånden gør ved én som den konkrete handling at fylde lungerne med luft.

Det er, hvad Bugge & Borup Jensen kalder ‘salmen som en kollektiv, kultisk menighedsytring’. Efter sin form er den individuel (menighedssalmen kan udføres af én og bliver ikke indholdsmæssigt forandret af, at den synges af flere), men efter sin praksis er den et led i fællesskabet.

Fordi salmen er fælles, må den være stram i formen, både sprogligt og musikalsk⁹⁷. Når man sammenligner Luthers, Melanchthons og Bugenhagens, og blandt de danske

⁹⁵ “Hvad da? Jeg vil bede med Ånden, men jeg vil også bede med Forstanden; jeg vil lovsynge med Ånden, men jeg vil også lovsynge med Forstanden”

⁹⁶ Martin Luther i forord til Das Waltherische Chorgesangbuch 1524, citeret i K.E. Bugge & Th. Borup Jensen: Salmen som lovsang og litteratur, 1972

samtidige Palladius', Hans Tausens og Christiern Pedersens fornemt slebne, klassisk uddannede prosa med deres salmedigtning og salmeoversættelser, er det slående, hvor de dog evner at forenkle, forklare og forhøje deres udtryk i salmerne. Sammenhold Davids salme 46 med Luthers salme "Vor Gud han er så fast en borg" (Ein' feste Burg ist unser Gott 1529, 1. overs. til dansk 1533, senere mange gange rettet til, bl.a. af Grundtvig (v.3).

Salme 46:

(Til sangmesteren. Af Koras sønner. Al-alamot. En sang.) Gud er vor Tilflugt og Styrke, en Hjælp i Angster, prøvet til fulde / Derfor frygter vi ikke, om Jorden end bølger og Bjergene styrter i Havenes Skød, / om end deres Vande bruser og syder og Bjergene skælver ved deres Vælde. - Sela. / En Flod og dens Bække glæder Guds Stad, den Højeste har helliget sin Bolig; / i den er Gud, den rokkes ikke, Gud bringer den Hjælp, når Morgen gryr. / Folkene larmed, Rigerne vakled, han løfted Røsten, så Jorden skjalv, / Hærskarers HERRE er med os, Jakobs Gud er vor faste Borg. - Sela. / Kom hid og se på HERRENS Værk, han har udført frygtelige Ting på Jord. / Han gør Ende på Krig til Jordens Grænser, han splintrer Buen, sønderbryder Spydene, Skjoldene tænder han i Brand. / Hold inde og kend, at jeg er Gud, ophøjet blandt Folkene, ophøjet på Jorden! / Hærskarers HERRE er med os, Jakobs Gud er vor faste Borg. - Sela.

Det er den høje stil, David bruger her, med ledsagende jordskælv til lyden af Herrens røst.

I Luthers version er de slyngede besværgelser med deres rytmiske gentagelser i en pathetisk spiralbevægelse blevet til en marchmelodi⁹⁸, som uanset stemme og evner for sang egner sig til at synge højt og stærkt. Den almindeligt brugte melodi er den originale fra tiden (Wittenberg 1529), melodiforlægget er ikke kirkelig kunststil, men dagligdags vise. Her er salmen i den danske oversættelse⁹⁹:

⁹⁷ - hvorimod den gregorianske og senere kunstsang i den katolske kirke kunne udvikle sig meget sofistikeret både på tekstsiden, f.eks. den senmiddelalderlige "Stabat Mater"-hymne, og musikalsk. Halleluja-leddet i messen udviklede sig således til de såkaldte "melismer", hvor man først improviserede smukke stemmefigurer på det afsluttende -a i halleluja, senere noterede dem og endelig udsatte dem for flerstemmig sang

⁹⁸ - og som marchmelodi har den været brugt ved flere lejligheder, således af den svenske kong Gustav Adolfs soldater i slaget ved Breitenfeld ved Leipzig 1631, det afgørende salg i 30-årskrigen. Han vandt.

⁹⁹ DS 295. Den første danske oversættelse er fra 1533, og salmen har været med i alle danske salmebøger siden reformationen

*Vor Gud han er så fast en borg / han kan os vel bevare, / han var vor hjælp i al vor sorg,
/ vort værn i al vor fare; / den gamle fjende led / er nu for alvor vred, / stor magt og
argelist / han samler mod os vist, / ej jorden har hans lige.*

*Vor egen magt ej hjælpe kan, / let kan os fjenden fælde; / men med os står den rette
mand, / omgjordet med Guds vælde. / Det er den herre Krist, / og sejer får han vist, /
hærskarers Herre prud, / der er ej anden Gud, / han marken skal beholde.*

*Og myldred' djævlø frem på jord / og os opsluge ville, / vi frygter dog ej fare stor, / de
deres kræfter spille; / lad rase mørkets drot / med løgn og mord og spot, / han har dog
få't sin dom, / da Krist til jorden kom, / et ord ham nu kan fælde.*

*Guds ord de nok skal lade stå / og dertil utak have, / thi Herren selv vil med os gå / alt
med sin Ånd og gave; / og tager de vort liv, / gods, ære, barn og viv, / lad fare i Guds
navn, / dem bringer det ej gavn, / Guds rige vi beholder.*

Anråbelsen som gammeltestamentlig genre (i formhistorisk forstand) er tekstmæssigt blevet til kampsang; men funktionen i gudstjenestesalmen er uforandret lovsang og forkyndelse, blot i en form, som kan håndteres af menigheden. Menigheden har her sit eget udtryk og er myndig som folk i sit eget tempel, herre i sit eget hus i kraft af bekendelsen til altings Herre, Gud. Her er det folket i (ypperste-)præstelig forstand, "det almindelige præstedømme"¹⁰⁰, der kommer til udtryk.

I de tidligste salmebøger bruges to redaktionsprincipper ved siden af hinanden: Enten følger man gudstjenesteledene (som fastlagt ved lov i Kirkeordinansen tilligemed tilhørende salmer, et udtryk for, at menighedens kirkesalmer ikke blev opfattet som kunstpoesi, men som brugstekster) - eller også samles de i temaer efter deres teologiske rubricering, f.eks. "Guds omsorg," "tidens fylde", "den hellige, almindelige kirke", "sorg og trøst," "kamp" osv. Hvor det første ordningsprincip viser hen til den konkrete brug i kirken, er det andet en tilpasning til den funktion som åndelig vejledning, bønnebog og vademecum, som salmebøgerne hurtigt fik i den protestantiske praksis. Det var Luthers og de øvrige reformatorers mening, at gudstjenesten ikke var et eksklusivt kirkeanliggende, men tvært imod skulle foregå, fra man stod op om morgenen, til man gik i seng om aftenen, syv dage om ugen. Dertil havde man brug for vejledning, som var umisforståeligt til at have med at gøre uanset hvilket niveau for uddannelse, man besad i forvejen. Luthers lille katekismus var i trykt eller udenadslært form den vigtigste tekst i den

¹⁰⁰ "Det almindelige præstedømme" nemlig jævnfør modstillingen af begreberne sacerdos - parochus ovenfor og med den forståelse, at enhver (kristen) er præst og kan udføre en præsts opgaver, hvis han er dygtig (nok) dertil

sammenhæng, men salmerne med deres stærke udtryk og appellerende melodier var også velegnede.

Salmer, som peger hen til den bibelske fortælling om folket og pagten, er blandt andet følgende¹⁰¹:

Vær trøstig, Zion, Jesu Brud (Ths. Kingo 1689, DS 313) Es 60, 1-22

Ak, Gud, fra Himlen se herved (M. Luther 1524, DS 352) Sl 12

Min Jesus, Grund til al vor lyst (A. Brorson 1734, DS 140)

Kender du den livsens kilde? (H.A. Timm 1834, DS 472) Es 55,1 Es 44,21

Den kristne kirkes skønne navn (H Thomissøn 1569, DS 287) Sl 12,2

Op, alle folk på denne jord (A. Brorson 1739, DS 345) Sl 34,9 Sl 118,29

En Dør sig aabner i vor Daab (N.F.S. Grundtvig, KHA 287) 1 Sam 21,6

Blomstre som en Rosengård (N.F.S. Grundtvig 1837, DS 60) Es 35, 1-6 og 10

Forfærdes ej, du lille hob (J.M. Altenburg 1631, DS 297) Dom 6, 11-14; 7; 8

Se, hvor det godt og lifligt er (W.A. Wexels, KHA 102) Sl 133, 1-3

Med høj og festlig Jubelklang (P. Hjort, KHA 134) 2 Mos 29, 4 Ezek 37, 26-27

Op, thi dagen nu frembryder (A. Brorson 1733, DS 59) Hag 2, 7

Jeg råber fast, O Herre (St. Bille 1612, DS 474) Es 55, 7

Min sjæl, hvi vil du græmme dig (H. Thomissøn 1569, DS 38) 1 Mos 41, 37-52; 50, 20

Helgen her og helgen hisset (Grundtvig 1837, DS 660) 2 Mos 3, 10 Mika 7,14, Sl 90

Fryd dig, du Kristi brud (ukendt forfatter, på dansk 1611. DS 69) Sl 118,26

Udvalget er langt fra udtømmende, idet den leksikografiske metode ikke opfanger de talrige mulige omskrivninger af det bibelske folkebegreb, som f.eks. "kristelighed" eller "Israel", men det giver alligevel en fornemmelse af, i hvor høj grad de gammeltestamentlige referencer til pagtshistorien giver sig udslag, også i salmernes indhold.

Katekismus: Kristelig børnelærdom, herunder konfirmationsforberedelse

¹⁰¹ DS: Den danske Salmesbog, autoriseret 1953. Psalmesbog for Kirke og Hjem, 1893. KHA: Psalmesbog til Kirke- og Huus-Andagt, ("konventssalmesbogen") 1855, her efter 1883-udgaven. Nøglen til listen er M.C. Christensen: Real- og verbal Psalmekonkordans I-II, 1907, opslagsord: "Folk" (beslægtede opslagsord er: Folkefærd, Folkegavn, Folkehjerters, Folkeliv, Folkeskare, Folkestemmer, Folketunger, Folkevrimle). Endvidere henvises til O.E. Thuner: Dansk Salme-leksikon, 1930, og Salmehåndbogen, en gennemgang af Den danske Salmesbog af Helge Dahn, 1984

Kateketik betyder undervisning i det, der hører kristendommen til¹⁰². Det omfatter både indøvelse i troens systematiske grundlag (dogmatikken) og i bibelen. Indtil 1972 var der en formel forbindelse mellem den evangelisk-lutherske kirke og folkeskolen, som på det sæt befandt sig i et familielignende forhold i 436 år. Fra grundlovens i 1849 var det i kraft af religionsfriheden op til den enkelte familie, om man ønskede at børnene skulle deltage i kristendomsundervisningen, som derfor siden da har været frivillig. Konfirmation, som blev indført i 1736, systematiserede præstens pligt til at sikre sig altergæsternes indsigt i troens grundlag således, at overstået konfirmation en gang for alle var bevis for kundskaberne og de dermed følgende kirkelige og borgerlige rettigheder. Den offentlige overhøring blev afskaffet i 1909 og de borgerlige retsvirkninger i 1921.

Kirkeordinansen, lovgivningen for den evangelisk-lutherske kirke i Danmark¹⁰³, anbringer katekismen på en fremtrædende plads i den evangelisk-lutherske kirke. Som det er fremgået af ovenstående uddrag af ordinansen, er katekesen ved reformationen trukket helt ind i den centrale del af gudstjenesten, idet nemlig prædiken efter ordinansens bestemmelse ud over at udlægge dagens tekst skal indeholde en gennemgang af et af punkterne i katekismen, således at børnelærdommen løbende bliver gentaget hen over året.

Ordinansen inddeler de nødvendige regler for kirkens orden i seks afsnit, hvoraf det første omhandler den nødvendige lærdom, og her indtager katekesen sin plads ved siden af prædiken og sakramenterne, idet den skal forklare børnelærdommen "for de unge og ufuldkomne kristne", nemlig de 10 bud, trosbekendelsen, fadervor og brugen af dåb og nadver:

En god ordinantz oc kirckeskick er begreben synderlig vdi desse vi¹⁰⁴ stycker. Det første er lærdomen. Att der maa vdkieses gode skickelige predickere/ som kunde retsyndelig predicke Euangelium/ bequemmelig vddele sacramenterne/ oc rett skickelig forklare

¹⁰² Jfr. Luk 1,4, Rom 2, 18, 1 Kor 14,19

¹⁰³ I forbindelse med udarbejdelse af Danske Lov 1683 blev reglerne kodificeret i dennes 2. bog, 4. kapitel, artikel 6 til 12 og 17, som vedblivende er retsgrundlaget i Danmark og Grønland, mens for Færøerne Norske Lovs tilsvarende forskrifter er gældende

¹⁰⁴ 6

børnelærdomen/ som ere de X. bud/ troens articler/ Pater noster/ oc sacramenternes brug/ for de vnge oc wfulkomne christne¹⁰⁵.

Det forklares nærmere således:

en enfoldig forklaring paa børnelærdomen/ wed huilcken der klarlig wises vdi huad maade mand skal rette oc bedre seg/ giffues kundskaff paa synder oc gode gierninger/ oc wises bode huilcken den rette sande tro er/ oc huorledis wij hinde mwe offuerkomme.

Her siger lovgivningen udtrykkeligt, at børnelærdommens formål er normativ både for tro og handlinger. Som citeret ovenfor under gennemgangen af prædiken er det foreskrevet, at den autoriserede katekismus bliver anvendt fra ord til andet. Der er ikke levnet prædikanten mulighed for at komme med egne betragtninger.

Den autoriserede katekismus, som er en del af den evangelisk-lutherske kirkes bekendelsesskrifter, er Luthers lille Katekismus¹⁰⁶. Den stammer fra 1529, hvor det gik stærkt med kirkedannelserne og hvor der var brug for autoritative definitioner og mønsterbøger. Den danske oversættelse, som lægges til grund, er Peder Palladius' fra 1531.

Til de fem hovedstykker med forklaringer: De ti bud, trosbekendelsen, fadervor, dåb og nadver, knytter sig afsnit om skriftemål før nadveren, om morgen- og aftenbøn og endelig "hustavlen", som er en række bibelord med betydning for menneskers pligter i en række livsforhold: Biskoppers og præsters livsforhold, øvrigheds og borgeres, mands og hustrus, forældres og børns, tjenestefolks og arbejdsfolks, husfaders og husmoders, de unges, enkernes og menighedens.

Formålet med katekismen er at bringe troen og troens handlinger på en så enkel formel, at alle troende - og det var bogstavelig ment: Alle - kunne vide, hvad der gjaldt. Det er i lyset heraf at det betones, at samme ordlyd skal lyde til alle, uanset hvor man befinder sig. Da kendskabet til katekismen er forudsætningen for at modtage syndsforladelsen ved skrifte og nadverens sakramente - præsten skal forhøre sig, hvis han mener at have grund til at

¹⁰⁵ Peder Palladius' oversættelse af Joh. Bugenhagens tekst, DSL / Danske Skrifter Bd. 1 s.166-235

¹⁰⁶ Luthers "Store Katekismus" er den underordnede i denne sammenhæng, idet den er en uddybende tekstkommentar til hovedværket, den lille katekismus, til brug for kirkens embedsmænd - præster og degne

tvivle på sognebarnets viden - er det enhvers principielle ret at blive bedømt på et kendt grundlag.

Betydningen af dette skal ses i lyset af den eksistentielle forskydning, der sker i kraft af reformationen såvel fra frelse ved gerninger til frelse ved tro som til et personligt forhold, ikke et forhold, som fuldbyrdes ved præstens mellemkomst. Når præsten bedømmer den enkeltes forståelse af katekismen, er det ikke fordi præsten kan uddele syndsforladelse efter eget forgodtbefindende, men fordi han har indsigten til at vejlede sognebarnet. I forholdet til Gud er den enkelte kristne ansvarlig; i moderne sprogbrug kan man sige, at præsten er "konsulent med rådgiveransvar".

For denne undersøgelses formål er det vigtigt at fastslå, at katekismen med sin betoning af sammenhængen mellem lov og evangelium anbringer det gammeltestamentlige indhold centralt i trosgrundlaget. I retorisk forståelse betyder det, at den gammeltestamentlige reference i alle andre sammenhænge kan indtage pladsen som det underforståede led i et entnymem.

På trods af, at såvel Luther selv som Kirkeordinansen foreskrev at holde sig til forlægget, kom der efterhånden udgaver med udvidede forklaringer, således f.eks. Thestrups forklaring 1720¹⁰⁷ og Biskop C.F. Balslevs kommenterede udgave fra 1849. Sidstnævnte udkom i 1981 i sit 347. oplag, autoriseret til brug i skolerne og ved konfirmationen¹⁰⁸.

Uanset udfaldet af diskussionen om, hvor meget der er blevet læst bibel blandt folket¹⁰⁹, var den bibelske fortælling tæt på folket i mundtlig form, dels i prædiken, dels i katekismus, og et prominent træk ved Luthers lille katekismus er da også dens mundtlighed. I retorisk forstand sigtes der her på at give folket en opskrift eller forskrift i den retoriske tradition, hvor selve kateketiseringens form begrænser elevens indsats¹¹⁰ til de to sidste led i den klassiske femdeling inventio - dispositio - elocutio - memoria - actio; at man altså skulle kunne teksten udenad og fremsige den inden for den spørgsmål-og-svar skabelon, som er

¹⁰⁷ Frands Thestrup: Underviisnings Spørgsmaale, Kiøbenhavn 1734 (1. udgave 1720).

¹⁰⁸ "Luthers katekismus med en kort forklaring, en lærebog for den ukonfirmerede ungdom ved biskop C.F. Balslev autoriseret til brug i skolerne og ved konfirmationen", 347. oplag ved provst Alfred Blenker, 1981

¹⁰⁹ Se f.eks. diskussionen af dette forhold i de første 150 år efter reformationen hos Carsten Bach-Nielsen: Fyrstebibel eller Folkebibel? i C. Bach-Nielsen og P. Ingesman (red). "Reformation, religion og politik", Århus 2003, og Charlotte Appel: "Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark", 2001

¹¹⁰ - og for så vidt også kateketens indsats, idet det som ovenfor nævnt udtrykkeligt var foreskrevet, at man ikke skulle gå ud over forlægget og "finde på noget" selv

særegen for katekismus¹¹¹. Det er der ikke noget specielt formynderisk i. Tvært imod må man se det universelle krav om, at alle - mænd og kvinder, herskab og tjenestefolk - kunne redegøre for trosartiklerne som en høj grad af bemyndigelse¹¹².

Det retoriske hovedanliggende - det hensigtsbestemte ved kommunikationen - formidles af den topos (locus), der gentages i forklaringen til hvert af de ti bud: "Det vil sige, vi skal frygte og elske Gud, så..."

Ved denne gennemgående topos understreges pagtsinstitutionen. Der består et forhold mellem "vi" og Gud, som kan beskrives med indholdsbegreberne "frygt¹¹³" og "kærlighed". Dette forhold er pagten; dets virkning for adfærden beskrives med det led, der følger: " , så..."

Det, vi ser, er, at den gamle pagts kerygma bringes ind i centrum af den kirkelige praksis for folket i kraft af den centrale placering af katekismen i reformationens gudstjenesteordning.

Skolens katekese og bibelhistorie

Institutionaliseringen af undervisning i bibel og kristendom i Danmark er undersøgt af Knud Eyvin Bugge i 1961¹¹⁴. Han sporer udviklingen i Danmark specielt i det efterreformatoriske, men med udgangspunkt i den førreformatoriske tilstand og sammenholdt med den vestligt kristne kulturkreds, især de tilgrænsende evangelisk-lutherske lande og påviser, hvordan kirkelig og verdslig undervisning divergerer og konvergerer over tid i takt med, at humanistiske eller kirkelige åndsstrømninger har overtaget. Af interesse for denne undersøgelse er påvisningen af den teologi og dermed

¹¹¹ F.eks. Thestrup (op.cit): "Hvad er det, at hædre din Fader og Moder?" (spørgsmål til det 4. bud). Svaret hertil er: "At ære, tiene og lyde dem. Næste spørgsmål: "Hvem forstaaes ved Fader og Moder i det Fierde Bud?" Svar: "Alle de, som have at byde og raade over os." Spsm.: "Hvo er da din Fader og Moder, som du bør hædre?" Svaret hertil skal være konkrete navne, men Thestrup foreskriver, at der skal tages hensyn til den enkeltes situation, om forældrene er i live, om han er i tjeneste hos en husbond eller madmoder, er daglønstjener - "men alle og enhver bør kiende Geistlig og Verdslig Øvrighed for Fader." I Thestrups system er der foreskrevet forskellige svar, alt efter om eleven er i mellemste, øverste eller nederste orden med hensyn til evner og anlæg.

¹¹² At hovedvægten ligger på actio er et skema, som også gjaldt for doktordisputatser indtil slutningen af 1700-tallet, hvor doktoranden forsvarede en fremmed tekst

¹¹³ En moderne leksikografi, som ikke behøvede at tage hensyn til den sproglige tradition, ville nok gengive "frygt" med "respekt". I sin opsummering af de ti bud bruger Luther udtrykket "stole på".

¹¹⁴ Knud Eyvin Bugge: Theologi og Pædagogik historisk belyst, 1961

antropologi, der ligger under de skiftende syn på dannelse og uddannelse, og konsekvensen for videregivelsen af den bibelsk-kristne grundfortælling.

KATOLSK MIDDELALDER

Den katolsk-middelalderlige opfattelse bygger på tre fundamentale karakteristika, nemlig en bibelsk opfattelse af den menneskelige eksistens; en overbevisning om, at kirken (den romersk-katolske) sad inde med denne sandhed i kraft af overleveringen fra fædrene; og en orden i tilværelsen, som trinvis gik fra livsløs materie til Gud i hans evige, salige liv, hvor Kristi person var bindeleddet mellem det hinsidige og det dennesidige. En forståelse af den menneskelige eksistens som den transcendent Guds indgriben i den immanente verden bestemmer af antropologien (og dermed pædagogikken, som er K.E. Bugges anliggende). Bagude var skabelsen og Kristus-begivenheden, foran Guds dom og verdens ende. Midt i det menneskelige liv, indrammet af fødsel og død. I det perspektiv betragtes det evige liv hos Gud som det egentlige og menneskelivet mellem vugge og grav som noget forbigående. Pædagogikkens opgave var at vejlede mennesket på vejen til den evige lykke hos Gud. Menneskelivets højeste mål er sjælens frelse og det evige liv, og kirken er vejen dertil, for mennesket evner det ikke selv¹¹⁵.

LUTHER OG EFTERFØLGERNE

“Für allen dingenn solt in den hohen unnd nydern schulen die furnehmst und gemeynist lection sein die heylig schrift¹¹⁶”, skriver Martin Luther programmatisk. Bibelen bør være i centrum, men det, der argumenteres om her, er ikke modsætningen mellem verdslig og åndelig dannelse, men at det ikke er kirken, der er i centrum. Det er konsistent med hele grundlaget for Luthers reformationsbestræbelse, og stedet skal forstås sådan.

I Bugges læsning er Luthers hovedsynspunkt, at opdragelse til livet i det borgerlige samfund ikke er underordnet, men sideordnet den opdragelse, der har Gudsrigets virkeliggørelse som sit mål (hvorimod den katolske opfattelse er, at der er tale om et

¹¹⁵ Thomas Aquinas' 'Summa Theologica' udvikler synspunktet. Han anerkender menneskets dobbelte mål, nemlig både at opnå gudserkendelsen og at opnå dennesidige mål, som er muligt med de iboende evner, 'vires naturales'. - Den betydelige udvikling i den pædagogiske videnskab og praktisk pædagogik, der er foregået inden for den katolske kirke siden Aquinas, har efter Bugges synspunkt ikke ændret ved de fundamentale tre karakteristika. Det er især jesuitterne (Societas Jesu, en munkepræsteorden), der har systematiseret den katolske didaktik i den såkaldte "ignatianske metode" eller "ignatianske pædagogik"

¹¹⁶ M. Luther, *An den christlichen Adel der deutschen Nation*, 1520, Luther-Werke Weimar-Ausgabe VI, 461

underordningsforhold). Det er en almindelig opfattelse, at for Luther var opdragelsens mål at frelse sjælene, og at det af den grund var skolens primære opgave at støtte kirken; men livet 'i kald og stand' er for Luther en fuldgyldig måde at tjene Gud på. Derfor ser Luther oprettelsen af skoler som en pligt, der påligger den verdslige øvrighed, ganske vist en kristelig pligt i henhold til myndighedens egenskab af medlem af det "kristne legeme"¹¹⁷. Når det er de gejstlige myndigheder, der har tilsyn og kontrol med undervisningen, er det på vegne af statsøvrigheden - et forhold, der udtrykkeligt påpeges af Palladius i Visitatsbogen. De skolefag, der sigter på tjeneste i det borgerlige samfund, skal tilrettelægges og bedømmes med fornuften, ikke med teologien.

Luther adskiller sig ikke fra den katolske (middelalderlige og senere) opfattelse ved et anderledes udgangspunkt for antropologien. Den kan for menneskers vedkommende beskrives som skabelse, syndefald og frelse, og den er beskrevet fuldgyldigt i bibelen. Der, hvor det virkelig fundamentale skel ligger, er, at hvor katolsk opfattelse *befrier individet* for egenansvaret, fordi kun kirken kan lede det trinsvis frem mod fuldkommenhed hos Gud¹¹⁸, så er målet for Luther *at sætte individet i stand til at påtage sig ansvaret selv* der, hvor det står - '*i kald og stand*' er den lutherske formel - , blive dueligt til at høre Guds ord og til at leve menneskelivet i dets konkrete virkelighed.

Det forklarer, hvorfor katekese og bibelundervisning i den evangelisk-lutherske kirke bliver et anliggende både i kirken og i skolen, og i hjemmet med, idet livet i hjemmet jo i henhold til kalds- og standstanken er en ligeværdig gudstjeneste, og hvorfor den bibelske fundering med den deraf følgende eksponering af folkebegrebet er så stærkt til stede.

1814 OG SENERE

For hele perioden 1536-1972 er der en betydelig kontinuitet med hensyn til formålet med skoleundervisningen. Det viser sig, hvis man f.eks. sammenligner Anordningen af 29. april

¹¹⁷ Den underliggende diskussion er Luthers 'toregimentlære': "*Hastu ein kind, das zur lere geschickt ist, so bistu nich frey dasselbige auff zu ziehen wie dichs gelüstet, stehet auch nicht yn deinem wilköre damit zu faren wie du wilt, sondern du musst darauff sehen, das du Gott schuldig bist seine beide regiment zu foddern ond yhm darynn zu dienen.*" WA XXX, 2,62. Det er det verdslige regimentes værk og ære at gøre vilde dyr til mennesker, mens det er det åndelige regimentes opgave at gøre mennesker til troende kristne, derved at troen er en frugt af det forkyndte ord. Inden for det verdslige regimente straffes de onde med tvang og tugt for at forhindre de onde gerningers fortsættelse, hvad Luther kalder Guds indirekte kærlighed. Inden for det åndelige regimente er vold og tvang udelukket. Her kærligheden regel og norm for enhver handling. Det er, hvad Luther kalder Guds direkte kærlighed. Men hvadenten det er indirekte eller direkte: Begge regimenter er udtryk for Guds kærlighed til det faldne menneske, derfor kan de ikke adskilles. Det er den lutherske version af den ontologisk-eksistentielle spørgeformel, som er opstillet i denne undersøgelses afsnit 2

¹¹⁸ - både som lærer og i kraft af, at nådemidlerne beror hos kirken som 'sacerdos', offerpræst

1814 (resultatet af arbejdet i Skolekommissionen af 1789; almindeligt anset for den moderne folkeskoles begyndelse) med "Den blå betænkning" (Undervisningsvejledning for Folkeskolen, betænkning nr. 253, 1960, i medfør af Folkeskoleloven, lov nr. 163 af 7. juni 1958) gældende for den indtil videre sidste skolelov, som omfattede kristendomsundervisning på konfessionelt grundlag.

I 1814 hed det¹¹⁹:

"Ved Børnenes Undervisning skal der i Almindelighed tages Hensyn til at danne dem til gode og retskafne Mennesker i Overensstemmelse med den evangelisk-kristelige Religions Lære samt bibringe dem de Kundskaber og Færdigheder, som er dem nødvendige for at kunne vorde nyttige Borgere i Staten. ... Religionens Sandheder bør ej alene forklares for Forstanden, men tillige lægges Børnene paa Hjerte."

Og i 1960:

"Kristendomsundervisningen skal gives i overensstemmelse med folkekirkens evangelisk-lutherske lære. Den har til formål gennem et levende og interessevækkende arbejde med stoffet at udvikle børnenes religiøse anlæg og deres sans for etiske kristelige værdier ved efterhånden at give dem et sikkert og for deres alderstrin afpasset kendskab til den kristne lære, som den fremtræder i evangelierne. I tilknytning hertil fremdrages træk fra den bibelske historie i Det gamle Testamente, og der gives børnene et udblik over kristendommens historie gennem tiderne."

Ligheden falder mere i øjnene end forskellen (idet det skal bemærkes, at 1814-formuleringen om at 'vorde nyttige borgere i staten' dækkes af en tilsvarende formulering andetsteds, nemlig i selve 1958-loven).

BIBELHISTORIE

Bibelhistorie må man formode altid har eksisteret i mundtlig form som genfortælling af bibelen, men fra pietismens tid bliver den systematiseret. I rationalismens tid bliver der udgivet bibelhistorier, som bygger på et bibelkritisk synspunkt, og det var i opposition til rationalistiske bibelhistorier som Birchs fra 1782 at S.B. Hersleb 1812 udgav sin lærebog¹²⁰. I det 1900 århundrede udkommer der et antal bibelhistorier, eksempelvis C.F.

¹¹⁹ citeret efter Mich. Neiiendam: Evangeliets Forkyndelse og Ungdommens Undervisning, 1943

¹²⁰ "Lærebog i Bibelhistorien udarbejdet især med Hensyn på de højere Religionsklasser i de lærde Skoler" af Svend Borchmann Hersleb, Kandidat i Theologien og Adjunct ved Københavns Cathedral Skole, 1812

Balslevs 118 sider i duodecimformat (1849), L.Chr. Müllers *Den bibelske Historie* på knapt 500 sider (1851, adskillige oplag), Tangs bearbejdede Müller-bibelhistorie "*Mindre Bibelhistorie*" til skolebrug (160 sider, 1859, 33. udgave i 1895) og Christen Møllers *Lærebog i Bibelhistorien beregnet til Elementarskolen* (100 sider, 1896). Mønsteret er det samme: Lidt over halvdelen er sat af til Det gamle Testamente, lidt mindre end halvdelen til Det nye Testamente (i fuld tekst er forholdet nærmere 4:1¹²¹). For denne undersøgelses formål er det interessant, at de historier, som beretter om folket og pagten i Det gamle Testamente, optager forholdsvis megen plads.

Herslebs indledning i 1810 afslører, at den rationalistiske, bibelkritiske opfattelse er frisk i erindring, hvorimod Müllers 40 år senere har et andet fokus: Der er kommet seminarier til læreruddannelse flere steder, og indlæringsprocessen er blevet et emne i sig selv.

Hersleb: Indledning 1812

"Den christelige Religion forudsætter naturligviis som aabenbaret historiske Beviser for dens Guddommelighed, og Efterretning om disse er ligesom dens Lære skriftligen bekjendtjort Menneskeslægten i den Række af hellige Bøger, som vi kalde Bibelen ie. Bogen κατ' ἐξοχην (τα βιβλια).

Ved Bibelhistorie pleier man nu sædvanligst at forstaae: en sammenhængende Fremstilling af det historiske i Bibelen; men da denne bestaaer af forskjellige Skrifter fra de forskjelligste Tider, hvis Indhold ikke altid er historisk men dog stedse indvirkende i det heles Plan: saa følger heraf, at Bibelhistorien ogsaa maa give Udsigt over de bibelske Bøgers Indhold, Tidsalder, Forfattere, gjensidige Forhold og Bestemmelse. ... naar Bibelhistorien giver Ynglingen et kort Begreb af de hellige Bøgers Indhold og Væsen, da er det dens høieste Formaal derved at gjøre ham siden Læsningen af selve den hellige Skrift des lettere, desmere gavnlig og dyrebar: den samler ikkun for et uøvet Øie det adspredte til et Heelt, og viser, hvorhen vi skulle henføre det enkelte."

Müller, 1851:

"Som Lærer ved Seminarierne i Snedsted og Ranum plejede jeg at begynde min Undervisning i Bibelhistorie med at fortælle den saa simpelt og jævnt, som det var mig muligt, ofte med Bibelens egne Ord, men i et folkeligere Sprog end det, der haves i vor autoriserede Oversættelse. I hvor nødvendig og gavnlig en sådan Fortælling end er,

¹²¹ Den autoriserede danske 1992-oversættelse har 1.207 sider gammeltestamentlige og 327 sider nytestamentlige skrifter (paperback-udgaven)

kan en Lærer dog ikke lade sig nøje med den: skulle Disciplene huske, hvad de have hørt, trænge de til en Bog, ved hvis Hjælp de kunne indprænte sig det. Der for skrev jeg denne Bibelhistorie; Herslebs indeholdt mig for lidt, og dens Sprog var mig for stift og fornemt, jeg prøvede altsaa selv min Lykke. Det gamle Testamentes Historie har jeg over et Aar forsøgt og kan give den det Vidnesbyrd, at den i det hele taget både læres og huskes langt lettere end Herslebs. Det følger imidlertid af sig selv, at ikke alt er bestemt til at læres og huskes; således vilde f.Ex. den Lærer begaa et stort Misgreb, der lod sine Disciple lære alt, hvad der staar om Mose-Loven, Bileams Spaadomme og Moses' sidste Sang, og den et endnu større, der vilde forlange eller blot tillade, at Bogen benyttedes til at lære ordret uden ad. ...”

Hersleb ønsker med sit værk at åbne tilegnelsen af den hellige skrift og gøre den lettere; Müller mener ikke, at eleverne skal lade sig nøje med den autoriserede bibel. De lærer bedre indholdet ved hans bog.

Forskellen siger noget om ændringen i det åndelige klima for bibeltilegnelsen, men begge (og alle de nævnte) bibelshistorier indskrives sig dog i hovedmønsteret for den kristne forkyndelse, som, hvis man har lidt travlt, kan opsummeres således: Vi er skabt af Gud, vi er syndere, vi er frelst. Heri findes både den gamle pagt mellem Herren og Israels folk og den ny pagt ved Jesus Kristus.

SØNDAGSSKOLE

Søndagsskolen er et barn af den engelske vækkelsesbevægelse; den første blev afholdt i Gloucester i 1780¹²². Det var en lægmandsbevægelse, der som så meget i den pietistiske retning udsprang af kombinationen af en personlig trosoplevelse og et socialfilantropisk formål. Anledningen var, at de mange børn, der arbejdede i fabrikkerne, ikke gik i skole og dermed heller ingen trosundervisning fik. Søndagsskole var det nødt til at være, for børnene havde ikke fri andre dage. Søndagsskolerne underviste fra 10-12 og gave børnene frokost, derefter igen fra 13-15, derefter kirkegang og igen undervisning 1630-1730. Man underviste efter et classesystem med 20 børn i hver klasse, fire grupper i klassen og en dygtig elev til at lede arbejdet i grupperne¹²³. Bevægelsen blev hurtigt anerkendt af metodistkirkens leder, Wesley, men forblev interkonfessionel. Ved 100-

¹²² Fremstillingen er baseret på Orla Møller: *Søndagsskolen*, 1951, og Emil Larsen: *Menigheden og børnene, en historisk undersøgelse med særligt henblik på Søndagsskolen af 8. juli 1866*, 1977

¹²³ Dette 'engelske system' blev også brugt i almindelige skoler og i Danmark anbefalet til sogneskolerne efter skoleloven 1814

årsjubilæet var der anslået 12,5 millioner deltagere og 1,5 millioner frivillige lærere. I 1949 sendte 53,9 pct. af børnefamilierne i England deres børn i søndagsskole. I 1950 skal der have været knapt 38 millioner deltagere på verdensbasis og 3,5 mill. lærere.

I Danmark tilskrives starten på bevægelsen kronprins Christian Frederik, den senere Christian VIII, og hans hustru, Caroline Amalie, som tilhørte en åndeligt vakt kreds omkring Lyngbypræsten Bone Falk Rønne, stifteren af Det danske Missionsselskab. Den første søndagsskole fandt sted i Villa "Håbet" i Taarbæk i 1828 med skolelærer Niels Hansen Skjoldager som leder. Den engelske legationssekretær Browne, som også tilhørte kredsen, skaffede et beløb fra Sunday School Union, den engelske paraplyorganisation. Fra Taarbæk bredte ideen sig til resten af Lyngby sogn og til Helsingør. Begge steder varede søndagsskolen ved i en halv snes år. Fra 1835 til omkring 1862 var der søndagsskole i enkedronningens asyl i København. Baptistkirken, som var blevet anerkendt efter grundloven 1849, havde allerede i 1846 haft søndagsskole i Aalborg og fra 1866 på permanent basis i København. Samme år stiftedes metodistkirkens søndagsskole. Indre Mission, Luthersk Missionsforbund og Frelsens Hær fulgte efter i løbet af 1870- og 1880'erne med søndagsskoler, som hurtigt blev en landsdækkende bevægelse med den for de folkelige bevægelser i Danmarks karakteristiske organisationstræk som rejsesekretærer, landsmøder og egen presse.

Omkring midten af det 20. århundrede var der 2092 søndagsskoler med 9050 lærere og 116.518 børn. Indre Mission stod for ca. 80 pct. af aktiviteten. Andre søndagsskoler blev drevet af Luthersk Missionsforbund, baptistmenighederne, metodisterne, Frelsens Hær og Det danske Missionssamfund¹²⁴.

Søndagsskolernes rationale var enkelt: "Vi gør arbejdet, fordi Gud vil det"¹²⁵ med henvisning til bibelen¹²⁶ og med al den ekspertise inden for børnepædagogik, som var tilvejebragt ikke mindst af bevægelsen selv.

¹²⁴ Organisationen "Danmarks folkekirkelige Søndagsskoler," tilknyttet Indre Mission, havde i 2006 446 lokale enheder fra legestuer til juniorklubber. 63 af dem betegnes som søndagsskoler. Deltagerbladet "Konrad" havde 3600 abonnenter

¹²⁵ Orla Møller op.cit. p.37

¹²⁶ 5 Mos 6, 6-7: "Disse Bud, som jeg pålægger dig i Dag, skal du tage dig til Hjerte; og du skal indprente dine Børn dem og tale om dem, både når du sidder i dit Hus, og når du vandrer på Vejen, både når du lægger dig, og når du står op", Sl 8, 2: "Af spædes og diendes Mund har du rejst dig et Værn for dine Modstanderes Skyld, for at bringe til Tavshed Fjende og Hævner", Matt 21, 15-16: "Men da Ypperstepræsterne og de skriftkloge så de Undergerninger, som han gjorde, og Børnene, som råbte i Helligdommen og sagde: "Hosanna Davids Søn!" bleve de vrede og

At bevægelsen i Danmark i så høj grad kom til at stå i Indre Missions tegn sikrede, at undervisningen blev meget bibelnær. Indre Missions opfattelse var (og er), at søndagsskolerne er 'gudstjenester for børn', og

“uanset om medarbejderne individuelt vil foretrække det forkyndende eller det kundskabsmeddelende som hovedformål for arbejdet, må bibelordet være det tilgrundliggende. Vi holder ikke søndagsskole blot for at underholde børnene eller for at holde dem borte fra dårlig påvirkning, så længe børnegudstjenesten varer. Vi vil fortælle dem om Gud som har åbenbaret sig i Jesus Kristus ... vi kan hente illustrationer mange steder ... men vender altid tilbage til bibelen som det sted, hvor Gud taler til os,”

skriver Orla Møller¹²⁷.

Set i denne undersøgelses perspektiv er det mest nærliggende at se søndagsskolerne som en konsekvens af demografisk-kulturelle forandringer, hvor hjemmet (den lutherske husfar og husmor med hustavlerne, borbønnen og aftenandagterne) gradvis overlader nogle af “fjerde bud”-funktionerne¹²⁸ til institutioner, og i den forstand er søndagsskolen ikke anderledes placeret end kirke og skole i øvrigt. Men det gør naturligvis en forskel, at den urbaniserede og moderne levevis bliver modsvaret af en form for katekisering, som er indrettet efter formålet, hvadenten der er tale om børnearbejdere i det 18. århundrede, børn, som skal holdes væk fra gaderne i det 19. århundrede eller børn, der går i fritidstilbud i det 20. århundrede¹²⁹.

Søndagsskolerne har været karakteriseret af en stor opmærksomhed om metodespørgsmål, hvilket afspejles i en håndbogslitteratur og eksistensen af et særligt blad for ledere i søndagsskolerne. Ud over det didaktiske diskuteres de teologiske forhold, der gør sig gældende - således anbefaler Orla Møller (1951) at springe over Kain og Abel¹³⁰ med de mindste elever, fordi det er en historie, der er svær at forklare.

sagde til ham: "Hører du, hvad disse sige?" Men Jesus siger til dem: "Ja! have I aldrig læst: Af umyndiges og diendes Mund har du beredt dig Lovsang?"

¹²⁷ Orla Møller op.cit. p.78-79

¹²⁸ nemlig i denne sammenhæng, at husets overhovede, ægteparret, har ansvar og skal sørge for husstandens kristelige opdragelse

¹²⁹ Mindre børn bruger udtrykket "jeg går til spejder" lige som "jeg går til håndbold" eller "jeg går til spil"

¹³⁰ 1 Mos 4,8: "Men Kain yppede Kiv med sin Broder Abel; og engang de var ude på Marken, sprang Kain ind på ham og slog ham ihjel."

Det er jo et spørgsmål, om Orla Møller havde ret. I hvert fald er historien en af dem, som har optaget folk mest, længst tilbage; det er det tredjeofte forekommende gammeltestamentlige motiv blandt middelalder- og renæssancekalkmalerierne i danske kirker¹³¹. Historiens topos er den bemyndigede, som handler og tager konsekvensen¹³².

ANDRE STEDER

Folkehøjskoler, landbrugs- og husmandsskoler havde i mange år bibelhistorie på undervisningsprogrammet, især i form af foredrag.

Fra starten af Danmarks Radio som Statsradiofonien i 1925 har der på søn- og helligdage været transmitteret almindelige gudstjenester fra sognekirker i radio, senere også og tv, foruden en morgenandagt udsendt direkte fra Københavns Domkirke på alle hverdage.

Folkelitteratur

Siden begyndelsen af bogtrykkets udbredelse er der udkommet folkelig læsning med bibelsk-kristen baggrund, ofte i store oplag. Eksempler er "Josef og Assenaths historie" (med baggrund i 1 Mos 41, 45, hvor Farao giver Josef en ægyptisk hustru), og "Jesu Barndomsbog," som er legender om den del af Jesu liv, som ikke er beskrevet i Det nye Testamente¹³³.

"Selskabet for gudelige Småskrifters Udbredelse" (Det danske Traktatselskab) udsendte mellem 1860 og 1924 efter engelsk og amerikansk mønster¹³⁴ let læselig litteratur i småhæfter, ialt 640. Fra 1893 blev udgivelsen besørget af Indre Mission.

¹³¹ 84 billeder i 38 kirker i Axel Bolvigs fortegnelse i "Danmarks Kalkmalerier", 2002

¹³² og i den sammenhæng har et skænderi med Herren af tydeligt teenage-tilsnit: Da sagde HERREN til Kain: "Hvor er din Broder Abel?" Han svarede: "Det ved jeg ikke; skal jeg vogte min Broder?" 1 Mos 4,9

¹³³ J.P. Jacobsen (udg.): *Danske folkebøger fra det 16. og 17. Aarhundrede*, bd. 1, Apokryfe Bibelhistorier, DSL 1915

¹³⁴ Alle protestantiske kirkesamfund fra Luther med de 96 teser i 1517 og de mæhriske brødre har udgivet småskrifter til underholdning og opbyggelse - lette at læse, hurtige og billige at lave og at distribuere (og skjule). Det ældste egentlige traktatselskab var The Society for Promoting Christian Knowledge, stiftet 1698 i den anglikanske kirke. Deutsche Christenthumsgesellschaft (1782) havde til formål at modvirke rationalisme og fransk revolutionær ateisme og distribuerede omkring 2 millioner pjecer i den anledning. Arvtagerne tilknyttet den protestantiske venstrefløj i Storbritannien var The Edinburgh Tract Society (1796) og The Religious Tract Society (1799, med samme stifterkreds som The British and Foreign Bible Society, 1804). I løbet af det 19. århundrede blev der stiftet traktatselskaber i Amerika og de fleste europæiske lande og deres kolonier.

1908-samlingens 7 hæfter er repræsentative for traktatgenren: Kærlighedsnovellen med omvendelsesmotiv (*Det store Maal*; tekstprøve nedenfor), missionshistorien (*Ad underlige Veje, et Virkelighedsbillede fra Missionsmarken*), meditation over bøn (*Om Bønnen, en gammel Lærers Betragtninger*), den fortabte, men hjemvendte søn (*Præstesønnen, et billede fra Sømandsmissionen*), kaldet til missionær (*Traade i Guds Haand*), den historiske forfølgelse af protestanter (*Tro indtil Døden, et Billede fra Huguenotforfølgelsernes Dage*) og et nordisk stykke (*Lidt fra Bønnens Verden, fra pastor Wadströms erindringer*).

På trods af et tilbagevendende tema om at stole på Gud og lægge alting i hans hænder er aktørerne i de episke stykker mennesker, der handler efter overbevisning og i den forstand repræsentanter for et bemyndiget folk.

Novellen *Det store Maal*¹³⁵ handler om Jens, en søn af fattige husmandsfolk, men dygtig og ambitiøs. Ane Marie er eneste barn fra den store nabogård:

“.. Der kommer din Fader og Moder - - - Ane Marie, ” fortsatte han; der kom noget Hastigt over ham, som gjaldt det at faa det sagt før Forældrene kom.

Ane Marie saa’ paa ham med et forstaaende Blik.

“Vil du altid tænke paa mig?”

Hun nikkede.

Jens fortsatte hurtigt: “Jeg har et Maal, det vil jeg stræbe at naa; jeg vil frem i Verden, blive til Noget - lidt mere end det Almindelige for Folk af min Stand, forstaaer du mig, Ane Marie?”

Hun nikkede og smilede: “Ja, jeg forstaaer dig godt og ønsker dig Held og Lykke.”

“Naa, I gaa nok Strandtur, I to,” sagde Niels Eskildsen, der tilligemed Ellen var kommen omtrent hen til de Unge. ...

(Det går godt for Jens. Han kommer på højskole og får plads som forvalter på den store Voldbygård. Men Ane Marie bliver frelst, og det kan Jens ikke acceptere med sin højskolebaggrund.)

... Ane Marie laa ogsaa længe vaagen. Stormede det udenfor, saa stormede det mere end nogensinde før indenfor - i hendes Hjerte.

¹³⁵ Gerhardt: *Det store Maal*, i Gudelige Smaaskrifter Nr. 530, 1908

Men een Ting var bleven fast for hende - syntes hun: Hun vidste, hvad hun vilde. Hun vilde til Himlen, hvad det saa skulde koste.

...

Da Jens gik hjem, strømmede de mest skiftende Følelser gennem hans Hjerte. Som Stormen næsten kastede ham fra den ene Side af Vejen til den anden, saa kastedes han af de Tanker og Følelser, der bemægtigede sig ham ... Han mente at have et Maal, men skulde han gjøre sig selv Rede for, hvad det var, saa var det, som blev det borte i Stormens Brus. ... saa greb han sig selv i sin Svaghed og næsten raabte omkap med Stormen:

“Nej - nej, Jens, du skal ikke give tabt, selv om du faaer Modvind!”

Paa Voldbygaarden var der samtidigt med den nye Forvalter kommen en ny Mejerske - Agnes Dahl hed hun ...

(Det bliver Jens og Agnes; men Agnes dør i barselsseng. Voldbygaard har fået nye ejere, så Jens kan ikke fortsætte som forpagter. Den lille pige kommer i pleje på Strandgaarden, da Jens vil rejse til Amerika.)

“Der er saa meget bristet for mig, “ sagde Jens, da han en Aften sad sammen med dem allesammen paa Strandgaarden; “jeg prøvede at lægge fra Land, ud paa Livets bundløse Hav, men Skuden gik under.”

“Nej, ikke helt, Jens”, indvendte Ane Marie, “du kan naa i Havn endnu - i den rigtige Havn.”

“Det Mørke, det Tunge er min Natur imod, Ane Marie.”

“Ja, men det kom alligevel, Jens, det Mørke og Tunge. ... Saa rejs da i Guds Navn,” sagde Ane Marie, “men glem ikke, at du har en lille Agnes her, og een Ting til - der bliver En tilbage herhjemme, som beder for dig.”

...

Faa dage efter gik Rejsen til Amerika. ... Der var ikke saa faa troende Mennesker. ... Jens droges uvilkaarligt med. Bibelen blev brugt meget ved deres Sammenkomster. ... Jens fik en levende Følelse af, at her var en Aand, der var stærkere end hans.

(Ved en sammekomst i et hjem stiller Valde, en lille dreng, nogle troskyldige, men afslørende spørgsmål.)

De Dage og Nætter, der nu fulgte efter, vare fulde af Strid.

“O, jeg Daare!” sagde han til sig selv, “at jeg har været saa blind.”

Fortiden gled forbi hans Blik - Barndomstiden - Ane Marie - Ungdomstiden - Højskolen og saa saa' han sig selv, indbildsk, stor i sine egne Tanker, pralende med Ideer, han havde hørt Andre tale om, men som ingen Rod havde. - Der kom et Glimt af et lyst Billede - Agnes - men det blev hurtigt mørkt - Sygdom - Skuffelse - Død!

Det var Herren, der kaldte!

Han betroede sig til Valdes Fader.

"Jeg kan ikke tro, jeg tør ikke," sagde han.

"Herren spørger ikke om, hvad du kan kan, men om, hvad du vil," sagde Valdes Fader.

Flere Gange talte og bad de sammen.

Det er fuldbragt!

"Ja - ja!" sagde Jens en sildig Aftenstund, da han ligesom hørte det Ord tone ind i Hjertet, "det er fuldbragt, betalt - købt, skjænket mig uforskyldt af Naade - altsammen - det er mit - mit for Jesu Skyld."

Jens blev glad, Vennerne blev glade, og de sang med hverandre:

'Vor store Gud gør store Under , / Med Glæde vi ham skue maa, / Han fejer bort i Naadens Stunder / Den falske Grund, vi bygged paa, / og river sønder Satans Garn / til Frelse for det tabte Barn.'

Der blev stor Glæde paa Strandgaarden, da brevet, der berettede om Jens'

Omvendelse, kom; det stod ikke ligefrem deri, at han snart vilde komme hjem; men Ane Marie mente at kunne læse det mellem Linierne."

(Og det kom også til at passe:)

"Ja, kjæreste Jens! Jeg elsker dig og har elsket dig, jeg veed ikke hvor længe - - - og din lille Pige elsker jeg, som var hun min egen. ... Det var min Smerte, Jens, at du gik dine egne Veje, og da jeg blev et Guds Barn, blev det mig klart, at jeg kunde aldrig blive lykkelig med en Mand, der ikke ejede Livet i Gud."

Jens fik Taarer i Øjnene.

"Tilgiv mig, kjære Ane Marie, jeg forstod det ikke, jeg var blind , men nu ejer jeg den samme Lykke som du."

"Ja, det er Naade over Naade, vi eje Jesus begge to." ...

Skemaet for omvendelsen i denne novelle følger det sædvanlige for genren, og det, man skal bide mærke i, er for det første den kompromisløse lutheranisme - man er genløst ved Jesu død og bliver frelst af troen derpå; men det er ikke en sværmerisk, sentimental

trosoplevelse. "*Det er mit, købt og betalt*" - nærmest som er det en god gård, man taler om - men altså en foræring fra Jesus.

Endvidere, at angeren kommer *efter*, at den omvendte har indset, hvordan det hele hænger sammen. Såvel Ane Marie som Jens handler og drager konsekvenser af deres handlinger og realiserer således billedet af det myndige folk fra Det gamle Testamente, genfortalt som den ansvarlige person i Det nye Testaments kerygma.

5. VIRKNINGSHISTORIEN

Hvis det er tilfældet, at det bibelsk-kristne indeholder et folkebegreb, som gør et handlende og selvbevidst folk ud af en "befolkning", en folkehob, og hvis det er sandt, at dette folkebegreb har været virksomt i Danmark, er blevet formidlet og har været medvirkende til at skabe et selvbevidst dansk folk, hvad er da virkningerne af dette - hvis der er nogen; hvad skal man se efter? Og hvordan kan man eftervise dem? Svaret herpå må nødvendigvis bero på en tolkning af fænomener, som i kraft af deres fortidighed optræder formidlet, så at sige i retorisk form.

Hvorvidt fænomenerne lader sig se, er en diskussion, som man ikke kan blive færdig med. Edmund Husserls "stærke" formulering af den cartesianske cogito-formel kan synes at være en meget u-handy metodik, men den har den virkning, at man ikke glemmer at tage løbende stilling til, om man beskæftiger sig med andet end ekkoet af sin egen tankevirksomhed. Husserl, Bachelard, Popper og Kuhn beskæftiger sig ud fra hver sin synsvinkel inden for et tidsrum af få tiår med den fundamentale dobbelthed - dels at få udrettet noget i videnskabelig forstand, dels at tro på, at det noget, man udretter, har noget med sagen at gøre. Heuristikken i forholdet er, at der er en problemstilling, som trænger sig på. Hvorfor gør den det? Det kan man ikke svare på, førend man er godt i gang med den.

På dette felt af erkendelsesmæssig tilfældighed og nødvendighed må man fortolke sig frem, og fortolkningens genstand er i sig selv fortolket stof, fremstillet i en form. Et muligt redskab til at aflæse denne form er det retoriske apparat, dels fordi det er dette apparat, som er blevet anvendt til fremstillingens formål gennem århundreder, dels fordi netop det retoriske apparat kan begribes som en instrumentalisering af en fænomenologisk tilgang.

Enthymemets tavse led ("Så meget er vi vel enige om, at...") lader sig forstå som et mellempersonligt tilfælde af Husserls epoché eller bortskæring af udenværkerne. Når dette led er bestemt - stundom brydsomt, ved en kæde af bagvedliggende enthymemer - følger ordningen af de øvrige meningsbærende led og den eftersøgte sammenhæng.

En indvending her kunne være: Er dette ikke så pragmatisk, at man vil kunne nå frem til hvad som helst? Men retorikkens analyse svarer: "Så meget er vi vel enige om, at..." Det betyder, hermeneutisk: Vi tolker. Hvis vi ikke er enige om tolkningen, må vi et skridt tilbage

og finde enighed. Og fænomenologisk: At vi laver en fejl, betyder ikke, at vi er på galt spor. "Si enim fallor, sum"¹³⁶.

I dette kapitel viser jeg først ved et eksempel, hvorledes en dansk-folkelig fortælling kan fortolkes i det bibelsk-kristne forbillede.

Dernæst omtaler jeg eksempler på sammenhænge, som forbinder historisk-folkelig praksis med elementære led af den bibelsk-kristne grundfortælling, nemlig at folket i Danmark tager ordet, tager fat, tager initiativet, tager magten. Det siger sig selv, at det kun kan blive nedslag og indikationer; i hvert enkelt tilfælde må der udføres detaljerede studier af sagsforholdet, hvor det lader sig gøre. Her og nu er det oversigt i den største målestok, det drejer sig om; senere kan generalstabskortets detaljerighed fremdrages.

LYNDANISSE OG REFIDIM

Slaget ved Lyndanisse i 1219 spejler israelitternes kamp mod amalekitterne i Refidim¹³⁷; det danske sagn går således: Under Valdemar Sejrs korstog mod de hedenske estere i 1219 blev danskernes hovedlejr om aftenen den 15. juni pludselig angrebet af en stor styrke. Overraskelsesangrebet pressede lejrens forsvarere meget, og ærkebiskop Anders Sunesen af Lund faldt på knæ og hævdede sine arme i bøn til himlen. Da fik lejrens forsvarere fremgang. Men som slaget fortsatte, blev ærkebiskop Anders træt i armene og måtte sænke dem. Da fik angriberne fremgang. De præster, som stod ham nærmest, hjalp ham nu med at holde hænderne oppe, og så skiftede kamplykken igen. Under slaget dalede en rød korsfane med et hvidt kors ned fra himlen: Det var Dannebrog, som et sejrstegn til den danske konges styrke¹³⁸.

Sammenlign bibelens beretning:

¹³⁶ "Selv om jeg fejler, så er jeg til." Augustin af Hippo: De trinitate X, 10. Det er stamformen til "cogito: Ego sum" (Cartesius: Principia) og "je pense, donc je suis" (René Descartes: Discours de la méthode). Det er en fristelse (som der her ikke skal faldes for) at diskutere grunden til den sproglige forskel mellem den latinske og den franske version (den ofte anvendte form "cogito, ergo sum" er en oversættelse fra det franske, som Descartes ikke selv bruger)

¹³⁷ 2 Mos 17, 8-16

¹³⁸ folkelig legende. Kilden til Lyndanisse-slaget er Rydårbogen, gengivet i *Danmarks middelalderlige Annaler*, udg. ved Erik Kroman, 1980 med både den latinske tekst og de tre danske oversættelser. A.D. Jørgensens udgave af legenden i "Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie" opfatter Anders Sunesens bøn og korsflagets tilsynekomst som to konkurrerende fortællinger. Korsbanneret med den udfyldende malmrøst fra oven: "Naar dette bæres højt, skulle I visselig sejre" gentager legenden om Konstantin den Stores sejr over Maxentius i Rom i 312 under et korsbanner fra oven med en stemme, der siger: "εν τούτω νικά", 'sejr ved dette'.

Amalekitterne kom og gik til angreb på israelitterne i Refidim. Da sagde Moses til Josva: »Udvælg nogle mænd, og ryk ud og kæmp mod amalekitterne! I morgen vil jeg stå på toppen af højen med Guds stav i min hånd.« Josva gjorde, som Moses havde sagt, og rykkede ud til kamp mod amalekitterne. Moses, Aron og Hur var gået op på toppen af højen. Når nu Moses løftede hånden, fik israelitterne overtaget; men når han lod hånden synke, fik amalekitterne overtaget. Da Moses blev træt i armene, tog de en sten og anbragte den under ham. Han satte sig på den, og Aron og Hur støttede hans hænder fra hver sin side, så hans arme blev holdt oppe, til solen gik ned. Sådan besejrede Josva med sværd amalekitterne og deres hær. Herren sagde til Moses: »Skriv dette i bogen til erindring, og indprent Josva, at jeg vil udslette mindet om amalekitterne under himlen.« Moses byggede et alter og kaldte det: »Herren er mit banner.« Han sagde: »Hånd på Herrens banner! Herren fører krig mod Amalek slægt efter slægt!«

I begge beretninger er der et folk, som udsættes for en prøvelse og som tager udfordringen op og kæmper. Da kommer Herren til hjælp. Rækkefølgen er ikke tilfældig - folket tager kampen op, så kommer hjælpen. Det er pagten, der træder i kraft, og pagten kræver to handlekraftige parter.

KØBENHAVNS BELEJRING

Denne udlægning af kampen mod en overmagt genfinder vi¹³⁹ i forbindelse med Københavns belejring i 1658-59, kulminerende i erindringen om natten mellem den 10. og 11. februar 1659, da København slog stormen fra den talmæssigt overlegne svenske belejringsstyrke tilbage.

Historien er et folkeligt-allegorisk billede fra "ufredens år". Tredivåarskrigen 1618-48 havde bragt magtstrukturerne i Europa i spil et århundrede efter reformationens sejrsgang. Danmark var en mellemstor europæisk magt med omfattende alliancer, og passivitet var næppe en mulighed. Det blev dyrt. Christian den 4. var som lutheransk konge forpligtet til at hjælpe sine fyrstelige trosfæller i Nordtyskland, men blev slået ved Lutter am Barenberge i 1626. Danmark lå blottet, og Jylland blev overfaldet af tyske kejsertropper og plyndret.

¹³⁹ A.D. Jørgensen: *Fyrretyve Fortællinger af Danmarks Historie*, 1995, opr. udg. 1882. Holger Rørdam: *De danske og norske Studenters Deltagelse i Københavns Forsvar mod Karl Gustav*, 1855

Christian den 4. blandede sig senere igen i det europæiske opgør og opnåede kun, at Sverige, der havde anderledes held på kontinentet, vendte sig mod Danmark-Norge. "Torstenssonkrigen" endte med tabet af Herjedalen og Jemtland i Norge, og Halland for en periode af tredive år (freden i Brømsebro 1645). Jylland var blevet hærget igen og denne gang også Skåne.

Men trods nederlag og indrømmelser i Brømsebro-freden var Danmark-Norge intakt, og dets styrke til søs havde været tilstrækkelig til at holde øerne fri for indtrængende fremmede.

Ti år efter hed svenskekongen Carl den 10. Gustav, en tysker med svensk mor. Han havde været soldat hele sit voksne liv og havde til hensigt at erobre Polen, som han havde arvekrav på, men også Danmark-Norge, som lukkede for Sveriges ambitioner og adgang mod vest. Da han gik løs på Polen, erklærede Danmark-Norges konge siden 1648, Frederik den 3., og rigsrådet krig mod Sverige. Carl Gustav gik øjeblikkeligt mod Danmark, besatte Jylland, gik over de tilfrosne bæltter i isvinteren og satte med sin lynkrig den danske modstand skak. Roskildefreden den 26. februar i 1658 kostede Danmark Skåne, Halland og Blekinge; Norge mistede Bohus og Trondhjems len og var skåret over på midten.

Ulykkerne var ikke ovre. I august 1658 gik Carl Gustav i land i Korsør med 7.000 soldater. Det var et fredsbrud. Han ville ikke nøjes med det halve Danmark-Norge; han ville have det hele.

"Dagen efter sendtes to rigsråder ud imod ham for at søge at opnå fred," skriver A.D. Jørgensen i Fyrretyve fortællinger af fædrelandets Historie:

" - Imens holdtes der almindelig bøn i kirkerne for, at dette hverv måtte lykkes. De blev modtagne af Karl Gustavs hærførere, som søgte at trøste dem over deres fædrelands undergang: Det kunne da endelig være det samme, om deres konge hed Frederik eller Karl. Kongen selv fik de ikke i tale: Han ville underkastelse, ikke fred."

"Da de udsendte råder dagen efter kom tilbage til hovedstaden med dette fejdebud, brød den længe tilbagetrængte harme og kamplyst frem i lyse luer; der var ikke længer noget valg, nu var alle enige. Denne og de følgende dage hører til de skønneste i vor historie. Slottets porte stod åben, kongen og rigets råd var tilgængelige for hver mand;

borgerne med den kække sønderjyde Hans Nansen i spidsen lovede 'at tage en tørn', studenterne stillede sig under fanerne, hoffolkene indordnedes mellem de andre i forsvaret. Da man opfordrede kong Frederik til foreløbig at opgive riget (at flygte), svarede han med stolthed: Den ædle fugl værger sin rede og vil hellere dø end forlade den! Om onsdagen kom kong Karl til bakkerne ved Rødovre, fortroppen var alt nået ind til krattet ved Valby. Da han så de rygende tomter af forstæderne, som samme dag var bleven nedbrændt, holdt han længe tavs på sin hest; derpå udbrød han: Nu vil jeg dyre sværge, at København vil forsvare sig!"

Svenskerne belejrede København. Befæstningens stand var ringe, men alle inden for voldene gik i gang med trillebøre og bjælker. Der blev gjort udfald mod svenskerne, og svenskerne bombarderede, men ellers gik månederne hen. Fyn, Sjælland og Skåne var besat. Jylland blev i september indtaget af brandenborgske lejetropper. De var Danmarks forbundsfæller, men ingen aktiv hjælp mod svenskerne og hårde ved befolkningen. I efteråret kom hollænderne ad søvejen, slog den svenske flåde ved Helsingør 29. oktober og nåede København med 2000 mand forstærkninger, forsyninger og nyt håb.

I mellemtiden havde nordmændene besejret svenskerne ved Trondheim og Halden. Gøngehøvdingen Sven Poulsen bandt svenske styrker med guerrillakrig på Sydsjælland, og bornholmerne gjorde oprør. 29. december fik kong Frederik Bornholm tilbage af deres udsendinge.

Det blev isvinter igen. Carl Gustav forberedte sig fra fæstningen på Brønshøj. I snestorm kom angrebet endelig kl. 1 om natten mellem den 10. og 11. februar 1659, stærkest, hvor forsvaret var svagest, over isen i Kalvebodstranden (nu Stormgade) mod studenternes og handelsmedhjælpernes bastion ved Vandkunsten. De frivillige slog her 1200 mand regulære tropper tilbage. Byen blev angrebet hele vejen rundt fra Østerport til Kalvebodstrand af 10.000 tropper, mange flere end forsvarerne. Da kampen sluttede kl. 4 om morgenen, var 1500 angribere døde eller sårede, 200 taget til fange og et stort bytte af våben taget. På dansk side var tabet 17 døde og omtrent lige så mange sårede.

København var ubesejret, men i løbet af foråret faldt Langeland, Falster, Møn og Lolland, alle steder efter indædt modstand. Hele Danmark, bortset fra hovedstaden og Bornholm, var besat af svenske fjender eller af brandenborgske allierede. Sommer og efterår gik med fredsforhandlinger formidlet af Frankrig, Nederlandene, England og Brandenburg. Dagsordenen var at fastholde Roskildefreden. Stormagterne - også Danmarks allierede –

ønskede hverken den danske eller den svenske konges eneherredømme over Øresund. Efter slaget ved Nyborg den 15. november 1659 var den svenske hovedstyrke uskadeliggjort, og så bremsede de hollandske allierede op; danskerne skulle ikke have Sjælland og en hel sejr. Den 26. maj 1660, i et telt uden for København, bliver Roskildefreden stadfæstet. Kun Trondheims len og Bornholm kommer tilbage til Danmark-Norge. Stormagterne fjerner selv bestemmelsen om, at fremmede magters krigsskibe ikke må sejle ind i Østersøen.

I en storpolitisk sammenhæng var Stormen på København en detalje i en af de mest ufredelige epoker i Europa, men for det danske folks selvforståelse udgør forsvaret af København 1658-59 et højdepunkt. Med A.D. Jørgensens udtryk: *"Denne og de følgende dage hører til de skønneste i vor historie"* – ikke på grund af antallet af dræbte fjender, men fordi skæbnefællesskabet trådte frem; folket som eksistensform. Fra borgmesteren og den adelige rytter til studenten og håndværkssvenden følte de indesluttede sig som ét – som danskere, og i det er i denne fællesfølelse, at sammenholdet finder sin forklaring. Det hører med til billedet, at studenterne allerede tidligt var blevet givet fri til at drage tilbage til der, hvor de kom fra, men at de for de flestes vedkommende valgte at blive, og at de formerede et selvstændigt kompagni i stadens forsvar. De stillede kun én betingelse - de ville ikke kommanderes af en tysker.

Der går en ubrudt episk linje fra Refidim over Lyndanisse, drabet på den kullede greve i Randers og kampen ved Skanderborg (Niels Ebbesen-episoden 1340) til Københavns Belejring og Slaget på Rheden 1801, som det f.eks. genspejler sig i Grundtvigs tale den 28. maj 1842 i Det danske Samfund¹⁴⁰ om danske folkefester, hvor det først og fremmest var 11. februar-festen, Grundtvig ville have fejret:

"Den vil sikkert, ligesom Julefesten fra Arilds Tid, blive den almindeligste og hjærteligste Folkefest i det oplyste Danmark", hvor 2. april er *"Vaarfesten til minde om Tordenbraget paa Kongedybet i det nittende Aarhundredes Morgenstund, 'før Sol gik op';"*

ifølge Grundtvig: Dyrebar for mange, fordi

" - i nærværende Aarhundrede Fædrelandskærligheden saa aabenbar vaagnede hos Folkene, allevegne, hvor den var før; men ligesom Kongedybet flyder naturlig sammen med hele Havet, saa flyder Kampen derover ogsaa historisk sammen med alle danske Bedrifter paa Bølgen blaa ... og desuden er det ikke blot mærkværdigt, men højst besynderligt, at Danmark skule være det første Land, hvor Fædernelandskærligheden

¹⁴⁰ Citeret fra Vilh. la Cour: *Fædrelandet, Grundtræk af Danskhedsfølelsens Vækst*, MDCCCXIII

vaagnede lyslevende, i det nittende Aarhundrede, saa dets allertidligste Vaarblomster bogstavelig spirede til Hæderskransen for vore Helte af anden April.”

FOLKETS GRØFTER

Denne topos - folket, der går i kamp trods overmagten - lever ikke blot i Grundtvigs høje prosodi, men også i Thorkild Kjærugaards påpeging af, at det ikke var landbokommissionens penneførere, men landbefolkningens næver, der afstedkom den danske revolution i 1700-tallet:

“ ... Afvanding tjener til at holde jorden tør og forhindre forsuring og tørvedannelse for dermed at give kulturplanterne de bedst mulige vækstvilkår. ... På det danske bøndergods, hvis samlede hartkorn var ca. ti gange større end hovedgårdenes, må der regnes med titusinder af kilometer gravede grøfter i løbet af 1700 tallet ... Man fornemmer den utrolige, næsten overmenneskelige arbejdsindsats, der lå bag udgravning af det tunge sure pjaskvåde land så at sige med de bare næver¹⁴¹. ”

Også her en formidabel modstander i form af naturkræfterne, og et folk, der træder¹⁴² i karakter og gør modstand, bevæbnet med grøftespade.

DEN GUDELIGE VÆKKELSE

Holger Begtrup har i sit signalement af det 19. Aarhundrede¹⁴³ peget på den kontinuitet i religiøs forstand, som løber nedenunder århundredets kulturelle og politiske ændringer.

Den søger bagom : -

“de yngre Præster ... (som) næsten alle var begejstrede for den moderne Rationalisme, men de kunde slet ikke gøre deres humane Ideer forståelige for Bønderne. Alt hvad der kunde røre Menigmands Hjerte, lige fra Kingos Salmer til de gamle Kæmpeviser og Sagn, regnede disse Oplysningsvenner for skadelig Overtro. Der blev mere og mere koldt og kedeligt og derfor også tomt i Kirkerne. ... Den døde rettro¹⁴⁴ var i Grunden

¹⁴¹ Thorkild Kjærugaard: *Den danske Revolution 1500-1800, en økohistorisk tolkning* 1991. p. 47-48. Kjærugaard beregner, at hovedgårdsgodset fik gravet ca. 50.000 km grøfter i det 18. århundrede. Det virker, som om han gør sig umage for ikke at overdrive estimatet af grøftegravningen på bøndergodset, men forholdet mellem hovedgårdsgods og bøndergods var, at bøndergodset oversteg hovedgårdsgodset flere gange

¹⁴² grøftespader uden træskostøvler er som geværer uden krudt

¹⁴³ Holger Begtrup: *Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede*, bd. 1-2, 1917

¹⁴⁴ Begtrup sigter til den såkaldte lutherske ortodoksi, som han ikke har meget tilovers for: “Indpræntning af ‘Saliggørelsens Orden’ i Overensstemmelse med Luthers Katekismus” og “død Bibeltheologi”

Ulykkens Ophav, og den almindelige Opløsning, der fulgte af Sammenstødet, var saa øjensynlig, at mange ærlige Mennesker frygtede for den kristne Kirkes Undergang¹⁴⁵.”

I denne situation, skriver Begtrup¹⁴⁶, var der

“i Aarhundredets Begyndelse hist og her enkelte Mænd af Folkets brede Lag, hos hvem der vaagnede et dybere aandeligt Liv, som var i Slægt med den gammeldags lutherske Kristendom. Fra disse Lægmænd forplantede Vækkelsen sig ... Og da de rationalistiske Præster var uforstandige nok til at sætte en skarp Politifølgelse i Gang mod disse ‘gudelige Forsamlinger’, virkede det som Vindpust i et Baal, saa at vide Egne af Landet kom med i det stærke Røre. ... Bevægelsen havde overalt et strengt religiøst præg. De fleste af de gudelig vakte holdt sig nøje til den lutherske Børnelærdom, og man kan med Rette sige, at det var Aanden i det sekstende Aarehundredes Reformation, der vaagnede af Dvalen og for første Gang blev rigtig folkelig her til Lands. ... Folkelig set maa der lægges særlig Vægt paa den rent menneskelige Side af denne Vækkelse. Enhver, som for Alvor kom med i den, fik sit indre Liv rystet op af Søvn. Det var Samvittigheden, der vaagnede i det danske Folk¹⁴⁷. Gennem haarde indvortes Kampe blev Sjælenes Muldjord grundgravet og gjort tjenlig for al Slags Udsæd, som gennem det levende Ord blev nedlagt deri. ... En mand, der er vakt af Søvn ved en dyb Ængstelse for sin Sjæls evige Velfærd, og som ikke bliver stikkende i en altfor ensidig Pietisme, vil i Reglen blive lysvaagen i alle Henseender og vise sig som en foregangsmand i alle Retninger af Folkelivet. Her gælder det gamle Ord, at Guds frygt er nyttig til alt, og vort Folks Historie stadfæster, at det første Opsving i Landbrug, i Oplysning og i politisk Sans ofte har haft sit Udspring fra de gudelig vantes Kredse. Endnu den Dag i Dag vil det som Regel kunne paavises, at en Egn, der udmærker sig ved et godt folkeligt Liv i alle Retninger, i sin Tid har været Hjemsted for en kraftig gudelig Vækkelse, og mange af de nuværende Foregangsmænd stammer i andet eller tredje Led fra et af de gudfrygtige Hjem, hvor den første kristelige Bevægelse havde sit Arnested.

Begtrups virkningshistorie er klar i mælet: Kristelig vækkelse giver folkelig ditto. Det er for denne undersøgelses formål interessant at følge Begtrups beskrivelse i enkeltheden af de

¹⁴⁵ Begtrup op.cit. bd.1, s.28-30

¹⁴⁶ ibid. p. 269f

¹⁴⁷ Begtrups fremhævelse

ledende vækkelsesmænds levned for at se, om det understøtter synspunktet, at den bibelsk-kristne livs- og eksistenstolkning befordrer myndighed og handling.

Der findes i Begtrupskildringen af sagsforholdet en direkte - man havde nær sagt: Apostolisk - efterfølgelse blandt de store navne inden for den gudelige vækkelse, startende med Ole Henrik Svane, født 1740 i Blistrup Sogn i Nordsjælland, over Kristen Madsen i Bregør i Drigstrup Sogn ved Kerteminde, Rasmus Ottesen, Rasmus Nielsen, Ejby, og til Peter Larsen Skræppenborg fra Vestfyn. Det er, som om denne rækkefølge gennem de talrige indenlandske og til dels udenlandske kontakter, de hver især skaber, fokuserer og filtrerer vækkelsen til den gammelluthersk beåndede bevægelse, som i samvirke med "kirkekampen" fra 1825 og århundredet ud og de nationale udfordringer i forbindelse med formuleringen af folkestyret fra stænderforsamlingerne til tronskiftet 1848 og den deraf følgende statsretlige paradokstilstand lægger grunden under Danmarks udvikling frem til systemskiftet og 1915-grundloven.

Ole Henrik Svane knytter i sin person forbindelsen mellem den pietistiske inderlighed, der trivedes til dels under tysk indflydelse på den lutherske ortodoksis substrat, og det, der bliver til den gudelige vækkelse. Begtrup tegner karakteren¹⁴⁸ af Ole Svane med katekismens forklaring til Fader Vørs fjerde bøn som topos¹⁴⁹ (Ole Henrik Svane er en opvakt bondedreng, som kommer i tjeneste hos præstefolk -):

"de ... rådede ham til at gå til København for at komme i Lære (som Skomager) Da han paa sin Vandring til Hovedstaden kom forbi et stort Bøgetræ, der stod ved Vejen, gik han ind under det, kastede sig paa Knæ og bad: "Du ser, Herre, at jeg nu skal til at have en Mester. Giv du mig en god Mester! Og sørg saa for, at jeg faar gode Klæder til min Konfirmation og gode Klæder, naar jeg skal være Svend!" - Derefter rejste han sig op og gik trøstigt videre. I København kom han i Lære hos en Skomager i Dybensgade ... i syv Aar og (skulle) have Kosten for sit Arbejde. Men Klæder maatte han selv skaffe sig. Da Ole skulde konfirmeres, vidste han ikke, hvor han skulde faa Tøjet fra, og hans Mester tænkte paa at gaa til Fattigvæsenet med ham. Men Konen sagde, at det vilde være en Skam. Ole var jo en flink Dreng, saa det var bedre, de gav ham Klæder i Tilgift. Og saaledes blev det. Ole vidste nok, det skulde gaa. Han havde jo for længe siden gjort Aftale med Gud derom. ... "

¹⁴⁸ Begtrupskilde er pastor Frederik Nygaard, som gjorde optegnelser og portrætterede blandt andre Kristen Kold

¹⁴⁹ Katekismens forklaring til den fjerde bøn, "Giv os i dag vort daglige brød": " - det er .. alt, hvad der behøves til livets ophold og trivsel, foreksempel mad, drikke, klæder, sko ... I denne bøn beder vi ikke om rigdom og overflod, men kun om det, som vi behøver, og dertil om et taknemmeligt og nøjsomt hjerte."

Ole Henrik Svanes aftale med Gud og forklaringen til Fadervors fjerde bøn viser hen til de store pagtsslutninger i Det gamle Testamente - Abrahams, Isaks og Jakobs. Begtrup fortsætter sin skildring, som beskriver hovedpersonens udvikling, hans smag for kirkegang og bibellæsning. Efter udstået læretid tager han på valsen som svend i fem år, længst i Berlin, hvor han fristes af prøjsiske hververe efter at have været til alters hos de Bøhmiske Brødre - igen en tope, her fristelsen¹⁵⁰ - men kommer til København igen, hvor han får en åbenbaring:

“Saaledes har han fortalt, at da han var omtrent 40 Aar gammel, hændte det ham en Gang, mens han gik paa Gaden, at der lød en Røst for hans Øre, som sagde: ‘Drag nu til Fyn, thi dær har jeg levnet mig 7000 mænd, som ikke har bøjet knæ for Ba'al¹⁵¹; dem skal du være et Redskab til at frelse!’ - Han kunde dog ikke forlige sig med den Tanke. Hvad skulle han til Fyn efter? Han, som var vant til at leve i Berlin og København, havde ikke Lyst til at komme over til saadant et Hul som Fyn. - Men da han samme Dag fik den Besked på Værkstedet, at der var kommet Bud fra Oldermændene om, at Skomager Niels Møller i Svendborg søgte en troende Svend, saa turde¹⁵² han ikke længere stritte imod ...”

Den genre, vi har for os her, er naturligvis Holger Begtrups “vita” af Ole Henrik Svane, ikke en historiske redegørelse i kildekritisk forstand. Holger Begtrups værk er anvendeligt i denne undersøgelses sammenhæng, fordi det til brug for undervisningen på Frederiksborg Højskole i det tidlige 20. århundrede reproducerer en fremstilling af sagsforholdet omkring kristen-folkelig selvbevidsthed, som må have været umiddelbart forståelig på det pågældende tidspunkt, med mængder af indlejrede gammeltestamentlige topoi, som regel anvendt som det tavse enthymemiske led i handlingsargumentationen - f.eks. ved, at enhver kender til, hvordan det går profeter, som ikke hører efter Guds røst, og derfor er Ole Henrik Svanes afrejse til Fyn en naturlig sag.

¹⁵⁰ F.eks. Matt 4, 8-10: Atter tager Djævelen ham med sig op på et såre højt Bjerg og viser ham alle Verdens Riger og deres Herlighed; og han sagde til ham: "Alt dette vil jeg give dig, dersom du vil falde ned og tilbede mig." Da siger Jesus til ham: "Vig bort, Satan! thi der er skrevet: Du skal tilbede Herren din Gud og tjene ham alene." Topen findes i adskillige helgen-vitaer, således Antonius i ørkenens og Maria af Ægyptens

¹⁵¹ Jeremias 11,13: "Thi mange som dine Byer er dine Guder, Juda, og mange som Gaderne i Jerusalem er Altrene, I har rejst for Skændselen, Altrene til af tænde Offerild for Ba'al."

¹⁵² "turde", nemlig jfr. Jonas 1, hvor den flygtende profet bliver indhentet af Herren og ender med at blive kastet i havet for sin ulydigheds skyld (og ganske vist blive spist af en hval og overleve på den måde, men hvor fedt er det lige at blive spist af en hval?)

Ole Henrik Svanes betydning for den fynske bevægelse er kendt stof med hensyn til hans alderdom i Kerteminde og forbindelsen til Kristen Madsen i Drigstrup. *“Ole Henrik Svane døde i det samme år og den samme måned, da der ved Grundtvigs ‘Opdagelse’ blev kastet nyt lys over menneskelivet,”* skriver Begtrup. Kristen Madsen fik i den korte tid han kom til at fungere som prædikant - ti år inden han døde i 1829 - stor indflydelse på bevægelsens udvikling, både i omfang og i indhold. Hvad det sidste angår, var han evangelisk-luthersk (i modsætning til visse prædikanter, som var sværmeriske eller baptistiske i deres trosudøvelse). Han blev flere gange stillet for retten for at overtræde forbuddet mod vækkelsesmøder (1741-forordningen). Ud over at bevægelsen blev kendt, først i Aasum og Bjerge herreder og så i resten af Fyn, vakte den efterhånden også opmærksomhed i hovedstaden, hvor Grundtvig i 1824 tog den i forsvar, og Lyngbypræsten Bone Falk Rønne lagde et godt ord ind hos guvernøren over Fyn, prins Christian Frederik, den senere Christian den VIII. Nye prædikanter kom til: Rasmus Ottesen, Rasmus Nielsen Ejby, Anders Larsen Gamborg og som den betydeligste af dem Peter Larsen Skræppenborg.

Skræppenborg var en initiativrig gårdmand fra Vestfyn, som var blevet vakt og kommet i forbindelse med Kristen Madsen. Han iværksatte et rejseprogram sammen med Kristen Madsen, og da denne døde, fortsatte hans med hest og vogn til de fjerneste nordlige og vestlige egne af Jylland - altid i det værste vejr, for når vejret var godt, passede han bedriften. *“Som taler var han utrættelig og fulgte sin gamle skik: Ikke at holde op, før sveden kom ud. Han blev tit ved flere timer i træk,”* skriver Holger Begtrup. I lighed med andre prædikanter, f.eks. I.A. Hansen Rudkøbing, engagerede han sig også politisk, og han sluttede sig til Grundtvigs tilhængere og friskolebevægelsen.

FOLKELIGE BEVÆGELSER I HARDSYSSEL

Omtrent trekvart århundrede senere end Holger Begtrup beskriver Henning Ringgaard Lauridsen de folkelige bevægelser i det 19. århundrede i det nordlige Hardsyssels tre herreder¹⁵³. Stilarten er en anden, men konklusionerne bemærkelsesværdigt lig Begtrups.

¹⁵³ Henning Ringgaard Lauridsen: Folk i Bevægelse - folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland (1986)

Det nordlige Hardsyssel er tidligt kommet under indflydelse af dels en pietistiske præst, dels omrejsende herrnhutiske forkyndere i årene 1746-48. I 1770erne er Fousing sogn hjemsted for flere vækkelsesmøder. Den lokale provst Windfeldt advarede i 1778 mod 'det herrnhutisk parti og væsen', men det varede ved i hvert fald 25 år endnu, og senere, i 1820'erne, kom også denne egn med i den generelle vækkelse, der gik over Danmark.

Peter Larsen Skræppenborg kom til Venø Bugt første gang i 1829 og vedblev at komme igen i omkring 20 år. Et møde i august 1837 kunne først gå i gang kl. 2 nat, men dog var der 100 mennesker til stede til gudelig forsamling i stuerne på en gård. Det startede med en Brorson-salme, dernæst bøn ved lægprædikanten med hans egne ord. Derefter læste han en bibeltekst efter eget valg - altså uafhængigt af evangelieperikoperne - og prædikede længe over den. Derefter blev der sunget lovsange og talt om åndelige spørgsmål endnu en rum tid. Dagen gryede, før man sagde farvel.

Ringgaard Lauridsen skriver¹⁵⁴:

“Umiddelbart udtrykte hele vækkelsesrøret en dyb kritik af statskirkens religionsforkyndelse. ‘De vakte’ angreb den rationalistiske og fornuftsbetonede teologi, der herskede iblandt mange præster, og de søgte bag om tidens herskende teologiske opfattelse mod 1700-tallets pietistiske religion for at få tilfredsstillet nogle følelsesmæssige behov. De søgte den herrnhutiske arv, som deres bedsteforældre før dem havde været optaget af, og de fordybede sig på egen hånd i den pietistiske andagtslitteratur og i de lutherskrifter, som de havde liggende hjemme på hylden under loftsbjælken. Dermed blev forsamlingsfolkene pietister i deres grundsyn.

Trangen til en selvstændig religiøs fordybelse udtrykte dybere set både en voksende selvhævdelse blandt almuens og en individualisering af religionen. Dette at tilegne sig en personlig tro og beskæftie sig med religiøse og eksistentielle spørgsmål blev i højere grad noget, som vedrørte den enkelte personligt. Ud af almuens grå masse dukkede flere og flere, der brød med sædvanebestemte sociale normer og statskirkelige doktriner og hævdede en selvstændig åndelig overbevisning.

...

Vækkelsen er ofte forklaret som en følgevirkning af de fundamentale materielle ændringer, som landboreformerne frembragte. Det gamle landsbyfællesskab var blevet opløst, gårdene udskiftet og feudalforholdet til herremanden ophørt. et restriktivt og

¹⁵⁴ Op.cit. p.28

overskueligt samfundssystem, som almuen havde været underkastet i generationer, var i opløsning, og det enkelte menneske blev nu overladt til sig selv, når dagligdagen skulle disponeres økonomisk og socialt. Hvad ville da være mere naturligt, end at bonden også i åndelige spørgsmål begyndte at danne sig sin egen mening.

Den enkle kobling mellem landboreformer og vækkelsesrøre virker imidlertid lidt for unuanceret. Ikke mindst er det vigtigt at slå fast, at landboreformerne berørte alle i bondesamfundet, hvorimod forsamlingsbevægelsen kun fik fat i 4-5 pct. af almuen (oplyst af lektor F.O. Overgård, medforfatter til værket "Vækkelsernes frembrud i Danmark i første del af det 19. århundrede"). I nogle områder var den overhovedet ikke til stede, og næsten alle andre steder blev forsamlingsfolkene af det store flertal betragtet som nogle halvfanatiske outsiders.

Endvidere brød vækkelsesuroen som allerede påvist igennem lokalt længe før reformernes tid, og selv om disse ubetinget fik stor betydning for vækkelsens styrke, skal bevægelsen ses i et bredere perspektiv. Det tidlige herrnhutiske røre, de tidlige selvejekøb og bondens relativt selvstændige optræden i mangfoldige sager, den forbedrede folkeoplysning og læsefærdighed efter inførelsen af konfirmation i 1736 og almueskoleordningen i 1814 var alle elementer, som peger på at bondens interessefelt både åndeligt og materielt allerede fra sidste halvdel af 1700-tallet langsomt bevægede sig ind i nye baner. ...

Det er Ringgaard Lauridsens opfattelse, at forsamlingsbevægelsens struktur som selvstændig, af statslige og kirkelige myndigheder ikke-kontrolleret folkebevægelse var et afgørende nybrud, og et af hans eksempler, nemlig forsamlingsleder Iver Viftrup, gårdmand fra Handbjerg, som indlod sig i voldsom strid med præsten i spørgsmål om konfirmationsoverhøring og indførelse af ny salmebog i kirken og blev retsforfulgt og dømt uden at det på nogen måde fik ham til at opgive sin virksomhed, antyder, hvad han mener med 'afgørende nybrud': At den åndelige vækkelses ethos kommer til at fungere som et archimedisk punkt i en situation, hvor mulighedsbetingelsen for et folkeligt greb om sin egen myndighed er til stede.

I et Husserlsk-fænomenologisk lys kan dettes ses ikke blot som tilstedeværelsen af evnen til at se mønsteret for folkelig selvbevidsthed (cogitatum), men refleksiviteten, dvs. selvbevidstheden, evnen til at se sig selv i mønsteret (cogitatio: at man sér), og her er der måske en indgang til at overveje, hvordan forholdet er mellem mulighedsbetingelsen og den faktiske gennemførelse kan danne sig.

Ringgaard Lauridsen nævner, at Læseforeningen i Gudum, stiftet 1837, ud over landhusholdningsskrifter også havde en samling Luther-titler. Sammenhængen mellem disse to genrer er i lyset af ovenstående nok mere end tilfældig.

STORE RESTRUP

En anekdote fra "bevægelsestiden" fortæller noget om, hvor stor selvfølelsen var - den selvfølelse, som efter denne undersøgelses begreb er vokset ud af den bibelsk-kristne folkeforståelse.

Godset Store Restrup i Sønderholm ved Nibe frastykkede i 1898 500 hektar til husmandsbrug, og Aalborg Amts udstykningsforening købte resten af ejendommen i 1912 og udstykkede yderligere 60 brug, så der fra den oprindelige ejendom var afstykket over 1000 hektar til husmandsbrug. Det var på det tidspunkt Danmarks største gods, der blev til Danmarks største husmandsudstykningsforening, hvorved et stort antal, især arbejderfamilier fra Aalborg fik foden under eget bord. Restparcellen med avlsgård og hovedbygninger blev gjort til højskole og få år senere husmandsskole.

Det fortælles¹⁵⁵, at da udstykningsforeningen og godsejeren var blevet enige om prisen - som var høj - og skulle til at lukke handelen, fik godsejeren sagt, at han måtte have lidt tid til at få det gamle inventar ud af hovedbygningen. Nej, det mente udstykningsforeningen ikke. Det havde de jo lige købt. Jamen, hvad sådan nogle - hvad sådan nogle herrer dog skulle med guldstole og konsolspejle?

Da var det lige før handelen gik i vasken. Man rejste sig op og gjorde klar til at gå til vogns uden yderligere betragtninger. Godsejeren måtte ydmyge sig og bede om undskyldning, og så blev der drukket lidkøb (og skrevet under på stedet). Og på stedet blev også optaget det fotografi, som hang på Store Restrup Højskole indtil ophøret i 1990, af udstykningsforeningens forhandlingsudvalg, vadmelsklædte med store hænder, siddende i de svungne rokokostole under krystallysekronen i Store Restrups riddersal. Deres riddersal.

¹⁵⁵ meddelt af Egon Landpost i folkekøkkenet på St. Restrup Højskole i maj eller juni 1973. Hans hjemmelsmand var fru Balle på Restrup Skovvej, forstander Balles hustru (K. Balle var forstander på husmandsskolen fra 1917). Egon Landpost var københavner og erklæret SF'er; absolut troværdig i meddelelsen af lokale forhold

Bortset fra en talerstol, som man ikke godt kan klare sig uden på en højskole, fik riddersalen lov at stå, som den var, og det gjorde også de øvrige paraderum med tapeter og forgyldninger. Store Restrup lagde lokaler til Henry George-mødet i 1915 (husmandsbevægelsen rummede på det tidspunkt en stærk Georgistisk strømning), og det må have været tankevækkende at påhøre talerne om grundskyld på jordværdier, og forholdet mellem jord, arbejde og kapital i disse rokokko-omgivelser; men der var absolut en folkelig pointe ved, at man havde overtaget ikke alene produktionsjorden, 'det store hartkorn', men også dens symboler.

Meningen med ovenstående anekdote er i kort form at illustrere, hvad "de folkelige bevægelser" fra omkring 1776 til slutningen af 1. Verdenskrig drejede sig om - nemlig om en selvbesindelse på egen magtovertagelse og magtudøvelse. Uanset, om det er rigsdagshistorie eller andelsbevægelsens historie, men gransker, eller mere specifikt f.eks. søndagsmejerier eller kredsen omkring det historiske samfund i Højby sogn i Odsherred er billedet af en kompromisløs vilje til at agere og løbe risiko, forbundet med et højt niveau for meningsudveksling, mundtligt og skriftligt. Man hører genklangen af patriarkernes, profeternes og æselpassernes evindelige argumenteren fra Det gamle Testamente.

6. FOLKET I BIBELSK-KRISTEN TYDNING: Andre forfattere

Den første danske historiograf, som forholder sig til den bibelsk-kristne tydning af begrebet folk, er tillige den første danske historiograf overhovedet, nemlig Saxo Grammaticus. Uffe hin Spages kamp mod sakserne i Ejderen, mens kong Vermund den Gamle ser på, spejler Davids kamp mod Goliat med Saul i rollen som kongen¹⁵⁶. Saxo Grammaticus' Uffe-sagn i Gesta Danorum lyder¹⁵⁷:

Kong Vermund levede længe lykkeligt og roligt og opretholdt i lange tider uforstyrret fred og sikkerhed i landet. Som ung var han barnløs, men på hans gamle dage skænkede skæbnen ham sønnen Uffe, på trods af at han ingen børn havde fået i alle de år der var gået indtil da. Denne Uffe blev større og stærkere end alle sine jævnaldrende, men regnedes i sine unge år for så sløv og ubegavet at han hverken kunne magte sine egne eller landets sager. Lige fra sin tidligste barndom havde han vænnet sig til aldrig at deltage i leg og morskab, og han var så aldeles blottet for almindelig menneskelig munterhed at han holdt læberne sammenpresset i evig tavshed og aldrig tillod det mindste smil at komme over sit alvorlige ansigt. Lige fra vuggen havde alle set på ham som en tumpe, men senere vendte han omverdenens foragt til beundring, og havde han før været enfoldighedens udtrykte billede, så blev han nu et pragteksemplar af kløgt og tapperhed. Hans far tog hensyn til hans tungnemhed og fik ham gift med en datter af jarl Frøvin af Slesvig, ud fra den tanke at en familieforbindelse med denne fremragende mand kunne blive en uvurderlig støtte for ham når han skulle styre riget. Frøvin havde to sønner, Kede og Vige, begge unge mænd med strålende evner som Vermund ventede sig lige så meget af som af Frøvin, for han regnede også med at deres tapperhed kunne komme hans søn til nytte i fremtiden.

...

Senere, da Vermund havde mistet synet af alderdom, mente kongen af Sachsen at Danmark stod uden hersker, og han sendte så en delegation op med besked om at Vermund skulle overlade rigets styrelse til ham - nu havde han siddet på tronen længere end alderen tillod, og han skulle jo ikke klynge sig så længe til magten at landet lå lovløst og forsvarsløst hen. For hvordan kunne man kalde ham for konge når

¹⁵⁶ 1 Sam 17

¹⁵⁷ Saxo: *Danmarkshistorie*, oversat af Peter Zeeberg, Gad/Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2000

både hans sind og hans øjne var lige formørkede af alderdommens dystre tåger? Hvis Vermund afslog, havde han måske en søn der turde tage imod en udfordring til tvekamp fra hans søn, for så var han villig til at lade riget tilfalde sejrherren. Men hvis han ikke ville være med til nogen af delene, måtte han forstå at det var ikke et spørgsmål om gode råd, men om krig, og så ville han før eller siden blive tvunget til at udlevere det han nægtede at give fra sig frivilligt. Ved den besked sukkede Vermund dybt og svarede at det var uforskammet at håne ham for hans alderdom, for selv om det var gået ned ad bakke for ham på hans gamle dage, var det ikke fordi han i sin ungdom havde været forknytt og bange for at gå i kamp. Det var heller ikke videre rimeligt at rive ham hans blindhed i næsen, eftersom det var en skavank der tit og ofte fulgte med alderen, og den ulykke burde man hellere ynke ham for end gøre nar af. Man kunne vel med større ret bebrejde kongen af Sachsen hans manglende tålmodighed: det havde været mere anstændigt af ham at afvente en gammel mands død frem for at afkræve ham hans rige, eftersom det var noget mere klædeligt at arve en afdød end at udplyndre en levende. Men han ville selv tage imod udfordringen og personlig stille op til kamp, for ingen skulle kunne sige om ham at han var vanvittig nok til at opgive sin ældgamle frihed og gøre sig til slave for en fremmed magt. Hertil svarede udsendingene at de var overbevist om at deres konge aldrig ville indlade sig på noget så naragtigt som at krydse klinger med en blind mand, for så latterlig en tvekamp var der mere skam end hæder ved. Så var det mere passende at de hver for sig lod deres eget kød og blod, nemlig deres sønner, afgøre sagen. Ved de ord blev danskerne fuldkommen forstenede, og i deres bestyrtelse anede de ikke hvad de skulle svare. Men nu bad Uffe, som stod der sammen med de andre, sin far om lov til at svare - så det var som om den stumme med et fandt talens brug. Vermund spurgte hvem det var der bad om ordet, men da hans folk svarede at det var Uffe, udbrød han at det var galt nok at fremmede folk havde den frækhed at gøre nar af hans ulykkelige tilstand, der var ingen grund til at hans egne folk også skulle plage ham med den slags uforskammetheder. Men da mændene i hans følge insisterede på at det var Uffe, sagde han: »Lad ham frit sige hvad han har at sige, hvem han end er». Så tog Uffe ordet og sagde at deres konge kunne spare sig ulejligheden med at gøre krav på et rige der ikke alene havde sin egen hersker, men også kunne støtte sig til tapre stormænd med både våben og viljestyrke. Og i øvrigt havde kongen en søn, og riget en tronfølger, og han kunne fortælle dem at han var villig til at kæmpe ikke alene mod deres konges søn, men også hvem som helst han kunne få med sig af de tapreste mænd i deres land. Da udsendingene hørte det, lo de, for de troede det var tomt praleri. Der blev så uden videre aftalt et sted og fastsat et

tidspunkt for tvekampen. Men alle der var til stede ved den lejlighed, var så lamslåede over at Uffe pludselig både talte og udfordrede fjenden, at det var svært at sige om det var hans stemme eller hans mod der vakte størst forundring. Så snart udsendingene var gået, roste Vermund den mand der havde svaret, fordi han havde haft selvtilid nok til at udfordre ikke en, men hele to mand, og han erklærede at han hellere ville overlade sit rige til ham - hvem han så end var - end til nogen storsnudet fjende. Alle forsikrede at det var hans søn der med ophøjet selvsikkerhed havde affærdiget de hovne fjender, og Vermund bad ham så komme nærmere så han kunne mærke med hænderne hvad han ikke kunne se med øjnene. Derpå følte han omhyggeligt efter på hans krop, og da han mærkede på lemmernes størrelse og form at det var hans søn, begyndte han at tro på hvad de sagde, og at spørge ham hvorfor han havde gjort sig al den ulejlighed med at holde sin liflige stemme skjult, og hvorfor han i al den tid havde fundet sig i at leve uden stemme uden at veksle et ord med nogen så folk måtte tro at han fuldkommen manglede talens brug og var født stum. Uffe svarede at han indtil nu havde været tilfreds med at have sin far til at tale for sig og ikke havde haft brug for at tale før han så sine kloge landsmænd blive sat til vægs af snakkesyge udlændinge. Og da Vermund spurgte hvorfor han havde valgt at udfordre to og ikke en, svarede han at han havde ønsket at kæmpe på den måde for ved at kæmpe ene mand at opveje den skamlet der var sat på danskerne ved Adils' drab, som de havde været to mand om - og lade en ny heltegerning begrave mindet om den gamle skændsel. Sådan, sagde han, skulle en ny glørværdig bedrift slette den gamle vanærende anklage. Vermund erklærede at det var rigtigt set alt sammen, og gav Uffe besked på i tide at lære sig at håndtere våben, for det havde han ikke megen erfaring med. Men da han fik udstyret udleveret, var alle brynjer for trange til hans brede bryst, han sprængte dem, og det var umuligt at finde en der var rummelig nok til at han kunne være i den. Han var ganske enkelt for stor til at han kunne bruge andres rustning. Til sidst, da han også havde flænget sin fars brynje i et voldsomt forsøg på at presse sig i den, sagde Vermund at han skulle sprætte den op i venstre side og holde den sammen med en hægte, for det gjorde mindre at den var åben for sværdhug i den side der er beskyttet af skjoldet, mente han. Han gav ham også besked på omhyggeligt at udsøge sig et sværd som han kunne stole på. De kom med det ene efter det andet, men når Uffe greb fat om fæstet og svingede dem, sprang de alle i stumper og stykker, og ikke et af dem var så stærkt at det ikke splintredes i småstykker første gang han huggede med det. Men nu havde kongen et ualmindelig skarpt sværd ved navn Skræp, der kunne flække hvad som helst det ramte, tværs igennem i et eneste hug. Intet var så hårdt at det kunne holde til et hug med den klinge.

Det sværd havde Vermund ikke ønsket at eftertiden skulle få nytte af, han undte ingen andre den glæde, og derfor havde han gravet det ned for at hindre nogen anden i at gøre bruge af det når der nu ikke var håb om at han søn ville blive mand for det. Så da de nu spurgte ham om han havde et sværd der passede til Uffes kræfter, svarede han at hvis bare han kunne huske hvor han for længe siden havde lagt det i jorden, og finde det igen, så havde han et sværd der egnede sig for en mand med hans råstyrke. Han bad så om at blive ført ud til en eng hvor han spurgte sit følge ud om alle enkeltheder indtil han ud fra de oplysninger de gav ham om kendemærker i landskabet, fandt frem til stedet hvor sværdet var gravet ned, fik det hentet op fra dybet og rakte det til sin søn. Da Uffe så hvor skørt og rustent det var efter de mange år, tvivlede han noget på dets slagkraft, og han spurgte derfor om han ikke også skulle afprøve det ligesom de øvrige så han vidste hvad det duede til, inden det skulle i aktion for alvor. Men Vermund svarede at hvis dette sværd sprang når han svingede det, så fandtes der ikke det sværd der stod mål med hans kræfter. Derfor skulle han hellere lade være så længe man ikke kunne være sikker på udfaldet. Nu begav de sig så efter aftale til kamppladsen. Det var et sted der på alle sider er omgivet af Ejderens vande og derved helt afskåret fra land så det kun er tilgængeligt med båd. Uffe sejlede derover alene, den sachsiske kongesøn havde en umådelig stærk kæmpe med sig, og flodens bugtede bredder var på begge sider tæt besat med ivrige tilskuere. Mens alle nu rettede blikket mod det der skulle foregå, anbragte Vermund sig helt ude for enden af broen for at kunne kaste sig i floden hvis hans søn skulle blive overvundet. Han foretrak at følge sin søn i døden frem for dybt sørgende at se sit fædreland gå under. Begge de unge mænd trængte nu ind på Uffe, og da han ikke stolede helt på sit sværd, parerede han deres hug med skjoldet, for han havde tænkt sig at se tiden an indtil han vidste hvem af de to han skulle passe mest på, så han i det mindste kunne ramme ham med et enkelt hug. Men Vermund tog det som et tegn på svaghed at han tog så tålmodigt imod huggene, og rykkede sig nærmere og nærmere til broens bratte kant for at kunne kaste sig i døden hvis hans søn bukkede under. Men skæbnen holdt hånden over den gamle mand der elskede sin søn så højt. For Uffe opmuntrede nu kongesønnen til at strenge sig mere an og råbte at han måtte leve op til sin høje byrd og levere en virkelig fornem og tapper indsats, for det skulle jo nødvendig se ud som om den jævne mand han havde med sig, var taprere end kongens søn! Derpå vendte han sig mod kæmpen for at sætte hans mod på prøve: han råbte at han ikke skulle være sådan en bangebuk der holdt sig omme bag sin herres ryg, og opmuntrede ham til at gøre en særlig indsats som tak for den tillid kongesønnen havde vist ham ved at udvælge ham til sin eneste ledsager i kampen. Og da kæmpen

gjorde som han sagde, og for skams skyld trådte nærmere, skar han ham tværs igennem med det første hug med sværdet. Lyden satte liv i Vermund, der udbrød at han kunne høre sin søns sværd, og spurgte hvor på kroppen han havde ramt. Og da hans folk fortalte ham at han ikke havde ramt noget enkelt sted, men hugget hele manden midt over, rykkede han væk fra kanten og ind på broen igen - nu lige så ivrig efter at leve som han før havde været efter at dø. Nu var Uffe opsat på at gøre det af med den anden modstander ligesom den første, og han udfordrede i indtrængende vendinger kongesønnen til at hævne sin kriger som en hyldest til den mand der var faldet for hans skyld. Hans modstander følte sig tvunget til at træde frem imod ham, og Uffe udså sig omhyggeligt det sted hvor han skulle ramme, vendte sværdets anden æg fremad af angst for at det med sin slanke klinge var for skrøbeligt for hans kræfter, og huggede hans krop midt over. Da Vermund hørte det, råbte han at klangen fra sværdet Skræp igen havde nået hans øre. Og så snart hans følge bekræftede at hans søn havde fældet begge sine modstandere, blev han så overvældet af lykke at han brast i gråd. Glæden fik tårer til at trille på de kinder sorgen aldrig havde vædet. Og mens sachserne nedbøjede og beskæmmede måtte lide den bitre tort at lægge begge deres kæmper i graven, modtog danskerne Uffe med jubel. Hermed forstummede al snak om det uværdige drab på Adils. Sachsernes vanære gjorde en ende på den. Sådan kom kongeriget Sachsen på danske hænder, og efter faderen overtog Uffe tronen og blev regent over begge riger selv om man aldrig havde forestillet sig at han kunne styre så meget som det ene. Adskillige omtaler ham som Oluf og giver ham tilnavnet »den spage« på grund af hans selvbeherskelse. Hans senere bedrifter er i tidens løb gået i glemmebogen. Men der er grund til at tro at fortsættelsen har været glørværdig i betragtning af hvor beundringsværdigt det begyndte. Denne kortfattede gennemgang af hans bedrifter får det til at stå klart hvor mange af vort folks store mænd der er gået glip af et berømmeligt eftermæle på grund af mangelen på skrevne beretninger. Hvis skæbnen havde bragt det latinske sprog her til landet på et tidligere tidspunkt, havde man nu kunnet blade i utallige værker om danskernes bedrifter.

Såvidt Saxo og Uffe-sagnet. Bibelens beretning om David og Goliat lyder således:

Filistrene samlede deres tropper til krig. De samledes i Soko i Juda, og så slog de lejr i Efes-Dammim mellem Soko og Azeka, mens Saul og Israels mænd samledes og slog lejr i Terebintedalen, hvor de stillede op til kamp mod filistrene. Filistrene havde taget

opstilling på bjerget på den ene side og israelitterne på bjerget på den anden side, så de havde dalen imellem sig.

Nu trådte en kriger frem fra filistrenes rækker og udfordrede til tvekamp. Han hed Goliat og var fra Gat, og han var seks alen og et fingerspand høj. På hovedet havde han en bronzehjelm, og han var iført en brynje af bronze, der vejede fem tusind sekel. På benene havde han bronzeskiner, og på ryggen bar han et krumsværd af bronze. Spydstagen var som en væverbom, og spydspidsen af jern vejede seks hundrede sekel. Foran ham gik en skjoldbærer.

Han stillede sig op og råbte over mod de israelitiske slagrækker: »Hvorfor er I rykket ud og har stillet op til kamp? Jeg er filister, mens I er trælle for Saul; udvælg jer en mand til at komme herved til mig! Hvis han kan vinde over mig og slå mig ihjel, skal vi være jeres trælle; men hvis jeg vinder over ham og slår ham ihjel, skal I være vores trælle, og så kommer I til at trælle for os!« Og filisteren sagde: »Her står jeg i dag og håner Israels slagrækker. Kom med en mand, så vi kan kæmpe med hinanden!« Da Saul og alle israelitterne hørte disse ord fra filisteren, blev de ude af sig selv af rædsel.

David var søn af en mand ved navn Isaj af Efrat-slægten fra Betlehem i Juda; Isaj havde otte sønner. På Sauls tid var Isaj en gammel mand, højt oppe i årene. Hans ældste tre sønner var fulgt med Saul i krigen. De tre sønner, som var draget i krig, hed Eliab, den førstefødte, Abinadab, den næstældste, og Shamma, den tredje. David var den yngste; de ældste tre var fulgt med Saul. David forlod jævnlige Saul for at vogte sin fars får i Betlehem.

I fyrre dage trådte filisteren frem morgen og aften og stillede sig op.

Isaj sagde til sin søn David: »Tag en efa af det ristede korn og de her ti brød til dine brødre, og skynd dig så hen i lejren til dem! Og de her ti stykker mælkeost skal du give tusindføreren. Find ud af, hvordan dine brødre har det, og få et pant med fra dem. De er sammen med Saul og alle Israels mænd i Terebintedalen i kamp med filistrene.«

Tidligt næste morgen overlod David fårene til en anden hyrde og begav sig af sted, sådan som Isaj havde befalet ham. Da han kom til vognborgen, var hæren netop ved at rykke ud i slagorden, og den udstødte kampråbet. Israel og filistrene stod opstillet i slagorden over for hinanden. David overlod sine ting til vagten ved trosset, løb ind i slagrækken og kom hen og hilste på sine brødre. Mens han talte med dem, trådte en kriger frem fra filistrenes slagrækker og udfordrede til tvekamp; han hed Goliat, filisteren, og var fra Gat. Han talte, som han plejede, og det hørte David. Da Israels mænd så ham, blev de alle meget bange og flygtede for ham. »Har I set den mand,

som træder frem der?» sagde Israels mænd, »det er for at håne Israel, han træder frem. Men den mand, som slår ham ihjel, vil kongen gøre meget rig; han vil give ham sin datter, og hans fars slægt vil han gøre til frie mænd i Israel.« David spurgte de mænd, som stod sammen med ham: »Hvad gør man ved ham, som slår den filister ihjel og fjerner forhånelsen fra Israel? Hvem er egentlig denne uomskårne filister, siden han tør håne den levende Guds slagrækker?» Folkene gav ham det samme svar, at sådan og sådan ville man gøre ved den mand, som slog ham ihjel. Men Eliab, Davids ældste bror, hørte ham tale med mændene og blev vred på ham og sagde: »Hvorfor er du egentlig kommet herved? Hvem har du overladt den lille fåreflok i ørkenen til? Jeg ved godt, hvor fræk og ondskabsfuld du er; du er bare kommet herved for at følge slagets gang.« David svarede: »Hvad har jeg nu gjort? Jeg spurgte jo bare!« Så vendte han sig fra ham og spurgte en anden om det samme og fik samme svar.

Det rygtedes, hvad David havde sagt, og man fortalte det til Saul, som lod ham hente. David sagde til Saul: »Herre, du skal ikke tabe modet på grund af denne filister; nu går jeg hen og kæmper med ham.« Men Saul sagde til David: »Du kan ikke gå imod denne filister og give dig i kamp med ham, for du er kun en dreng, mens han har været kriger, siden han var ung.« Men David svarede Saul: »Herre, jeg har været fårehyrde hos min far. Kom der en løve eller en bjørn og tog et dyr fra hjorden, gik jeg ud efter den, fik ram på den og rev dyret ud af gabet på den. Gik den så løs på mig, greb jeg den i manken og slog den ihjel. Både løver og bjørne har jeg slået ihjel, herre. Nu skal det gå denne uomskårne filister på samme måde, for han har hånet den levende Guds slagrækker.« Og David sagde: »Herren, som reddede mig fra løver og bjørne, vil også redde mig fra denne filister.« Saul svarede David: »Så gå da, og Herren være med dig!«

Saul gav nu David sin egen dragt på, satte en bronzehjelm på hans hoved og iførte ham en brynje; David spændte også hans sværd uden på dragten. Men han kunne ikke bevæge sig, for han havde ikke prøvet det før. David sagde derfor til Saul: »Jeg kan ikke bevæge mig med det her på, for jeg har ikke prøvet det før.« Så tog han det af, greb sin stav og udsøgte sig fem glatte sten fra bækken; dem lagde han i sin hyrdetaske, og med sin slynge i hånden gik han hen imod filisteren. Samtidig kom filisteren nærmere og nærmere til David, og skjoldbæreren gik foran ham. Da filisteren så op og fik øje på David, blev han fyldt af foragt for ham; det var jo bare en rødmosset dreng, der så godt ud. Filisteren sagde til David: »Tror du, jeg er en hund, siden du kommer mod mig med din stav?« Og filisteren forbandede David ved sine guder og sagde til ham: »Kom herhen, så skal jeg give himlens fugle og jordens dyr din krop!« Men David svarede filisteren: »Du kommer mod mig med sværd og spyd og

krumsværd, men jeg kommer mod dig i Hærskarers Herres navn, Israels slagrækkers Gud, som du har hånet. I dag vil Herren give dig i min magt. Jeg slår dig ihjel og skiller dit hoved fra kroppen, og ligene fra filisterhæren giver jeg i dag til himlens fugle og jordens dyr. Så skal hele jorden erkende, at Israel har en Gud. Og hele denne forsamling skal erkende, at Herren ikke frelser med sværd og spyd. Krigen er Herrens, og han vil give jer i vores hånd.»

Da filisteren nu satte sig i bevægelse og styrede lige hen imod David, løb David hurtigt lige imod filisteren foran slagrækken, stak sin hånd ned i tasken og tog en sten op af den, slyngede den rundt og ramte filisteren i panden, så stenen borede sig ind i hans pande, og han faldt næsegrus til jorden.

Sådan overvandt David filisteren med slynge og sten. Han slog filisteren ihjel, skønt han ikke havde noget sværd.

Så løb David hen og stillede sig ved siden af filisteren, tog hans sværd, trak det ud af skeden og gav ham dødsstødet; derpå huggede han hovedet af ham. Da filistrene så, at deres helt var død, flygtede de. Men Israels og Judas mænd udstødte øjeblikkelig kampråbet og forfulgte filistrene helt til Gat og til Ekrons byporte. Der lå dræbte filistre på vejen fra Sha'arajim til Gat og Ekron. Da israelitterne var vendt tilbage fra forfølgelsen af filistrene, plyndrede de deres lejr. Men David tog filisterens hoved og bragte det til Jerusalem, og hans våben lagde han i sit telt.

Dengang Saul så David gå ud imod filisteren, havde han sagt til hærføreren Abner: »Abner, hvem er denne unge mand søn af?« Og da Abner svarede: »Så sandt du lever, konge, jeg ved det ikke,« havde kongen sagt: »Forhør dig om, hvem den unge mand er søn af.« Da så David kom tilbage efter at have slået filisteren ihjel, tog Abner ham og førte ham frem for Saul; filisterens hoved havde han endnu i hånden. Saul spurgte ham: »Hvem er du søn af, unge mand?« og David svarede: »Jeg er søn af din tjener Isaj fra Betlehem¹⁵⁸.»

Meningen med at anføre de to beretninger så godt som in extenso¹⁵⁹ er at give mulighed for at vurdere i detaljen, hvordan den første historiker, der beskæftiger sig med det danske folk, benytter den bibelsk-kristne forståelse til sin fremstilling.

¹⁵⁸ Beretningen om Niels Ebbesen og den kullede greve er også modelleret over mønsteret med den lille flok, som har en retfærdig sag og som sætter sig op imod overmagten, som repræsenterer uretten; et tema, som genfindes gennem hele bibelen - hvilket demonstrerer, at det ikke er afgørende, om der er tale om en sagnhistorie eller realhistorie; det er genren og fortællemåden, der udgør paradigmet, ikke "was eigentlich geschehen". - Som Niels Ebbesen-typiske tope i bibelen er det nærliggende at pege på beretningen om udgangen af Ægypten i 2 Mosebog, 2 Mos 14,1-15,21

¹⁵⁹ historien om Uffe er forkortet med drabet på kong Adils

Den centrale tope er 'det frimodige valg': At såvel Uffe som David begrundes deres stilling med deres dømmekraft. Både for sin tien stille og sin træden frem henviser Uffe til sin suveræne afgørelse, lige som når David siger: *"Nu går jeg hen og kæmper med ham"*. Der er ingen tvivl om, at Saxo med sin klassiske dannelse kunne have fundet mange heltehistorier i den antike litteratur, som på udmærket vis ville have udfyldt sagnet om Vermund den Gamle¹⁶⁰; så der ligger en pointe bag modelleringen af historien til at passe med valget af David-forbilledet. At det er det, der er tilfældet, viser Saxo med rustningen, der ikke passer (- her må Saxo stilistisk indføre en chiasme i den stiltiende sammenligning: I Davids tilfælde er rustningen for stor, i Uffes tilfælde er den for lille); motivet med kongens ængstelighed; våbnets særlige karakter; saksernes talmæssige overmagt svarende til Goliats kæmpevækst; modstandernes hån.

Retorisk skal Saxos Uffe og David-parallel etablere grundlaget for enthymemet: Da Uffe er som David, er hans sag Guds sag; da Uffes sag er danernes sag, er danerne Guds folk, også selv om de på dette tidspunkt er hedninger (hvad Saxo forbigår, men det er almindelig viden).

"Denne kortfattede gennemgang af hans bedrifter får det til at stå klart hvor mange af vort folks store mænd der er gået glip af et berømmeligt eftermæle på grund af mangelen på skrevne beretninger," slutter Saxo beretningen om Vermund den Gamle og hans søn Uffe. Han har umiddelbart forinden demonstreret, hvad karakteren af dette berømmelige eftermæle ville have været. Som det vil blive nærmere omtalt (i afsnit 7), er denne indlæsning af folkebegrebet aktuel på Saxos tid¹⁶¹, hvor ufredstiden under Bodilsønnerne er i frisk erindring med dens klanbestemte fejdtilstand.

N.F.S. GRUNDTVIG OG FOLKET I BIBELSK-KRISTEN FORSTAND

Såvel middelalderlige kirkelige kronikører, Anders Sørensen Vedel¹⁶² i det sene 1600-tal og hans umiddelbare efterfølger, rigens råd Arild Huitfeldt som Ludvig Holberg og Hans

¹⁶⁰ Sagnet findes hos Vidsith (Widsith) i Exeter-manuskriptet og refereres bl.a. hos Bede

¹⁶¹ redaktionen af Gesta Danorum menes afsluttet 1209

¹⁶² Torben Bramming, hvis synspunkter behandles nedenfor, har beskæftiget sig indgående med A.S. Vedel og redegjorde for sine resultater på seminaret "Strukturel Dialektik" den 21. april 2004

Gram kunne inddrages med henblik på denne undersøgelse, men jeg går direkte til Nik. Frederik S. Grundtvig, idet denne forfatter har været og stadig er referencepunkt - positivt eller negativ - for al dansk beskæftigelse, videnskabelig såvel som almen, med begreberne folk og nation siden midten af det 19. århundrede.

En beskrivelse af N.F.S. Grundtvigs opfattelse af sammenhængen mellem begrebet folk og den bibelsk-kristne tankegang må nødvendigvis bero på en udvælgelse, idet temaet findes spredt over det meste af Grundtvigs produktion fra 1806 til han døde i 1872.

Følgende caveat er hans eget fra 1848:

“ ... jeg stræber stedse tydeligere at holde Danskhed og Christendom ud fra hinanden, vist nok ingenlunde som uforligelige, men dog som saa høist forskellige, at den ene kun gjælder i en Krog af Norden, den anden over hele Verden, den ene gjælder kun for en Tid, den anden baade for Tid og Evighed.¹⁶³”

Gældende for hele Grundtvigs produktion er, at den er retorisk i sit sigte, altså er formålsbestemt. Når han derfor i grundlovssammenhæng udtrykker sig på én måde, er det ikke nødvendigvis, fordi han har bestemt sig om i forhold til et andet sted, hvor anliggendet er den kristelige børnelærdom. I fortsættelse af citatet ovenfor peger han selv på, at forskellige sagsforhold har forskellig rækkevidde efter deres natur:

... Christendommen, selv i Jødeland, hvor den opstod, end sige da i Hedning-Landene, hvortil den forplantedes, forholdt sig til det Folkelige, som en himmelsk Giæst til et jordisk Hjem, hvortil han kom, ei for at lade sig tjene, men for selv at tjene ...

Her skelnes der åbenbart mellem 'kristendommen' og 'det folkelige' med det formål at tilkende hvert af begreberne deres særlige bestemmelse - det folkelige er det historiske, partikulære, sted- og tidsbundne, "jordiske" mens kristendommen er det "himmelske", dvs. alt det modsatte. Men at skelne er her ikke synonymt med at skille ad.

...

Folkeligheden i vore Dage vaagner trindt i Christenheden og stræber med mere eller mindre Lys og Kraft at gjøre sig gjældende mod alt det Fremmede, der enten for Øieblikket behersker den eller truer med at gjøre det, og derved staaer Christendommen vist nok tilsyneladende i Fare for at tabe hele sin Indflydelse paa

¹⁶³ "Folkelighed og Christendom", 1847, Udvalgte Skrifter bd. 9, s. 80f

Folkene, men naar det klarer sig, at Christendommen , langtfra at eftertrage nogensomhelst Aands-Trældom, inderlig afskyer og af al Magt bekæmper den, og langtfra at ville undertrykke Folkeligheden , selv har vakt og vil opelske den, see, da maatte Folkene jo være vanvittige, om de forskiød en Bundsforvandt mod alt fremmed Herskab , hvis mageløse Kraft Tiderne bevidne, eller misundte den englemilde Røst, der kun vil gjøre Godt, hvad Indflydelse, Folk godvillig skiænke den. I det mindste hvad Dannemark angaaer, er jeg da vis paa, at Christendommen, ved paa alle muelige Maader at fremme Aands-Friheden og tjene Folkeligheden, vil vinde større Ærbødighed og mere Indflydelse end den nogensinde før har havt, og det ingenlunde blot fordi den derved erhverver sig en glimrende Fortjeneste af den paa saamange Maader undertrykte, seipinte og hardtad dræbte Folkelighed , men især fordi Aands-Frihed og Folkelighed er hvad Christendommen, for at virke i sin Aand, enten maa forefinde eller, hvis de fattes, skabe dem.

Svend Bjerg påpeger¹⁶⁴ i sin gennemgang af Grundtvigs teologiske hovedværk “Den christelige Børnelærdom” (udgivet 1855-61), at Grundtvig bestemmer forholdet mellem folk og kristendom som en vekselvirkning. Man må ræsonnere begge veje: Fra folkelighed til kristendom, og omvendt. Det er det, som foregår i citatet ovenfor. Svend Bjerg taler om, at den tovejs trafik beskrives ud fra tre sæt koder: Kulturelt, hermeneutisk og universalhistorisk. Kulturelt forstået sådan, at folkeligheden anvendes som målestok, som sætter mennesker i stand til at erkende merværdien, kristendommens overskud i forhold til folkeligheden, mens kristendommen giver folkeligheden almindelige begreber om menneskelivet, dvs. normer, standarder, for menneskelig eksistens. Hermeneutisk giver folkenes modersmål kristendommen et sprog at blive hørt på, og omvendt tilfører kristendommen kraft, sandhed og kærlighed til mennesketalen. Den universalhistoriske kode er lige som den hermeneutiske en følge af, at selv om kristendommen i sit væsen er universel, fordi Gud er alle folkeslags Gud, hvis de vil have ham, så er den enkelte historie om kristendom altid bundet konkret til et folkeslags virkelighed. Folkeslagenes historie låner almengyldighed af kristendommen, kristendommen bliver virkelig hos folkeslagene.

Grundtvig udtrykker det således:

¹⁶⁴ Svend Bjerg: Gud først og sidst. Grundtvigs teologi - en læsning af *Den christelige Børnelærdom*, 2002

Dette var da ogsaa, hvad der dunkelt svævede for det Sextende Aarhundredes Reformatorer , da de fremfor Alt hjalp Folkene til at afkaste det fremmede Aag, som Paven og hans Geistlighed, under det falske Navn af Christi Statholdere, havde paalagt dem i Christendommens Navn, og da de indførte Folkenes Modersmaal i Kirken, som Betingelsen for den sande Christendoms levende Indflydelse; thi derfor lovsynges jo Reformatorerne endnu som Folke-Helte og Halvguder selv af dem, der slet ikke ynde eller vil tilegne sig Reformatorernes Christendom . Det Nittende Aarhundredes Reformatorer behøve da kun med den stegne Oplysning at træde i deres store Forgængeres Spor, saa er de visse paa baade at aabne Christendommen en langt frugtbarere Virkekreds, og at gjøre sig høit fortjente af Folkene, enten disse saa vil være Christne eller ikke, hvad nødvendig maa overlades til enhvers eget Hjerte, men kan kun afgjøres, naar Menneske-Naturen og Christendommen levende mødes i fri Vexel-Virkning. Jeg veed det meget godt, at mange statskirkelige Orthodoxer anseer Aands-Friheden, og mange saakaldte Hellige Menneske-Naturen for Noget, Christendommen nødvendig maa bekæmpe, men det kommer da aabenbar af, at de slet ikke kiende levende Christendom og den Aand , som gjør levende , men gjør sig et ligesaa aandløst , som unaturligt Begreb om begge Dele; thi ellers maatte de jo vide, hvad hvert levende Menneske veed, at Troen er endnu en langt friere Sag end Tankerne , og at hvem der ikke naturlig har Tro paa Gud og Lyst til det evige Liv, har heller ikke Øie for Evangeliet om Guds Søn med det evige Livs Ord, saa at hvor Christendommen skal virke velgjørende, maa den, som sagt, enten forefinde Aands-Frihed og Folkelighed, eller den maa fremkalde dem.

Vistnok er der dem, som vil indrømme, at baade Aandsfrihed og Menneskelighed maa findes, hvor Christendommen skal kunne virke velgjørende, men som dog nægte, at det Samme gjælder om Folkeligheden , men det kommer da af, at de tænke sig Menneskeligheden i Himlen eller i Luften, ikke paa Jorden , thi paa Jorden finder man aldrig Menneskelighed uden Folkelighed, hvad enten saa, som sædvanlig, Folkeligheden indslutter Menneskeligheden, eller, som hos Jesus Christus , Menneskeligheden indslutter Folkeligheden i sig.

Betragter vi saaledes først den Ebraiske og Israelitiske Folkelighed, som staaer os langt klarere for Øine end vor egen, fordi alle vore Præster har præket og vore bedste Børnebøger handlet om den , da seer vi let, at Alting i Jødeland var indrettet til at

vedligeholde og styrke Folkeligheden, og at, da den desuagtet var nedsunken i Døds-Dvale, vakdes den ved Johannes den Døber vidunderlig paany, før Christus kom; thi han vendte jo » Børnenes Hjerter til Fædrene og Forældrenes til Børnene ,« for at bane Herren Vei og fremstille ham et »velberedt Folk.«

Betragter vi dernæst den Danske Folkelighed , som vel, fordi Ingen i mange Aarhundreder har taget sig af den, kun svæver meget dunkelt for os, men som vi dog kan kiende bedst, fordi vi af Naturen har den i os, da maae vi nødvendig finde, at al den herskende Ligegyldighed for aandelige Ting, Blindheden for Aandens Verden og Døvheden for alle de Basuner som ryste den, Kiendsgjerninger som ikke blot de nidkiære Præster men alle opvakte Hoveder jamre sig over, de finde deres Forklaring i Mangelen paa levende Folkelighed, som er aandelig Folke-Død , saa hvad der af Danskheden endnu er ilive, ligner paa et Haar den trøstesløse Enke ved Nains Port, som følger sin eenbaarne Søn til Graven.

Under disse Omstændigheder at tale til det Danske Folk om Livet i Christus , som med Nødvendighed er den eneste levende Christendom , er naturligvis unyttigt, og naar vi desuagtet gjør det, da mærker vi godt det er, som om vor Mester vilde gjort, hvad han dog ingenlunde gjorde, talt til den døde Ungersvend paa Baaren om Veien til det evige Liv , saa kan og vil vi gjøre noget i Herrens Navn , da maae vi allerførst, som han, ynkes inderlig over det sørgelige Dødsfald, sige til Enken: græd ikke! og til Ungersvenden: stat op! thi hvor enten det timelige Liv fattes eller er under dyb Hjertesorg kun til Byrde, der er Talen om det evige Liv, naar den ikke bliver til Spot, dog nødvendig til Unytte. Om vi nu end slet ikke kunde forstaae, hvorfor det er saa, saa blev det jo ligefuldt ved at være, som det er, saa at i det mindste den Danske Folkeligheds Død er Folkets aandelige Død, der maa helbredes ved Folkelighedens Opreisning, førend der, uden som hen i Veiret, kan tales til og med Folket om levende Christelighed ...

Det retoriske greb hos Grundtvig er i det ovenstående at bruge den enthymemiske præmis - at man befinder sig i en situation af åndelig folkedød - til at påvise såvel folkelighedens nødvendighed for den levende kristendom som kristendommens evne til at opvække et folk af døds-dvalen. Med et mere nutidigt ordvalg og i lyset af Svend Bjergs observation: At de to eksistensmåder muliggør hinanden. Det er indlysende, at Grundtvig ikke

indskrænker sig til en ontologisk bestemmelse her, men drager den eksistentielle konsekvens af sine følgeslutninger:

... Grunden til, at et Folk maa levende være sig selv bevidst, før det nytter nogen anden Aand end deres egen at tale til dem, er for Resten den samme, som gjør at Mennesket maa være sig selv bevidst, før det nytter at tale til ham om, hvad han, som Menneske, har eller fattes, hvilken Fare, han løber for sig selv, og hvilket Redningsmiddel, der gives, thi vi veed jo dog vel alle, at hvad der naturlig hæver Menneske-Livet over Dyr-Livet, er Ordet, hvorved Aandens Verden oplader sig for os, og det Nærværende bliver os blot en Overgang fra det Forrige uden Dages Begyndelse, til det Følgende uden Aars Ende, saa vi staae midt i en os indbegribende og derfor nødvendig os ubegribelig Evighed. Ligesom det nu kun er paa Modersmaalet Ordet om det Usynlige faaer Liv og Kraft for os, saaledes beroer vort levende Forhold til Fortid og Fremtid i det Hele paa Følelsen af vor inderlige Sammenhæng med vore Forældre og vore Efterkommere, saa det er nødvendigt i Dannemark og allevegne, ligesom i Jødeland, at skal Guds-Ordet finde et velberedt Folk, da maa et folkeligt Ord paa Modersmaalet først have vendt Børnenes Hjerte til Fædrene og Forældrenes til Børnene, saa de føle, at Døden under alle Skikkelser er deres, er Menneskets Arvefiende, og at Han er den eneste rette Frelser, som kan og vil skienke os det evige Liv.

Det er for denne afhandlings anliggende værd at notere sig, at Grundtvig så klart peger på bibelhistoriens styrke til at eksemplificere folkeligheden: 'Ebræerne' og israeliternes historie er langt bedre kendt for danskernes end deres egen, og et forbillede til at forstå den. Det spiller en rolle for den selvbevidsthed, som efter Grundtvigs opfattelse er forudsætningen for at forstå sig, og det er ikke blot en individuel selvbevidsthed, han her taler om, men tillige folkets bevidsthed om at være folk: "*et Folk maa levende være sig selv bevidst*" for at det kan handle, og denne bevidsthed virkeliggøres i "*Ordet*," som på modersmålet giver liv og kraft, dvs. evne til at forstå og handle i forhold til de to dimensioner - fortid-nutid aksens og evighedsaksens.

Ovenstående argumentation stammer fra en meningsudveksling med den (tyske) dr. Rudelbach, en gammel bekendt af Grundtvig, som havde foreholdt ham, at man ikke

kunne eller burde blande kristendom og nationalisme sammen. I et nyt skrift¹⁶⁵ uddyber Grundtvig sit synspunkt, idet han siger:

Min jævne Paastand <er>, at Folkelighed er levende Christendoms nødvendige Forudsætning ... Uden derfor her at røre ved de ligesaa falske og uchristelige, som egoistiske Begreber om Nationalitet .. som .. franske og tyske bøger opmaner .. <medgiver jeg, at> Israel ingen Nationalitet havde, som enten kunde træde isteden for Christendommen, eller berettige dem til den. Min jævne historiske Tankegang om denne Sag er derimod, at ligesom Gud upaatvivlelig havde sine gode Grunde til ikke at sende sin Søn, født af en Kvinde, i Abrahams, Isaks eller Jakobs Dage, men dannede sig først et Folk af Abrahams Afkom og lod dette Folk gennemleve alle sine naturlige Tidsrum, før han i Tidens Fylde sendte dem sin Søn, saaledes er ogsaa hele det israelitiske Folkeliv Christi Kommes nødvendige Forudsætning , og Johannes den Døbers Virksomhed i alle Maader Oplivelse af Folke-Minderne , af Folke-Haabet og Folkets Billedsprog , uden hvilken Oplivelse til en klaret Folke-Bevidsthed, Christus aldrig kunde blevet levende kiendt, forstaaet og troet i Israel.

...

Jeg tør derimod godt paastaae, at førend Christendommen kan blive rigtig forstaaet af et Folk , maa baade dens Forkyndere have Folkets Modersmaal fuldkommen i deres Magt, og maa Folket være levende inde i sit naturlige Billedsprog, hvorpaa Christendommens levende Forkyndelse nødvendig maa begynde, naar Folket virkelig skal see, føle og finde, hvad Herrens Aand , som en fremmed Giæst, har at føre, og hvorom det giælder. Men ligesom det nu er med Modersmaalene , saaledes er det aabenbar med Folkeslagene i det Hele, thi ligesom Menneske-Sproget kun findes levende i Folkenes Modersmaal , saaledes er Menneske-Slægten kun virkelig tilstæde i folkelig Skikkelse , og maa nødvendig tages som den findes, naar den skal levende tiltales og overtales til at troe paa Jesum Christum . Det nytter derfor slet ikke, at man her beraaber sig enten paa, at efter Skriften er alle Folk Syndere , saa der (i den Henseende) er ingen Forskiel, eller at i Christo Jesu er hverken Jøde eller Græker, Skythe eller Barbar , thi Spørgsmaalet er her hverken om nogen Fortjeneste, eller om hvad der er i Christus og Christendommen , men kun om hvad der virkelig er i Verden og hvordan det i Aand og Sandhed kan blive christeligt . Jeg tvivler

¹⁶⁵ Om Folkeligheden og dr. Rudelbach, Dansk Kirketidende nr. 24, den 30. Januar 1848. Op.cit. p89ff

saaledes ikke noget Øieblik paa, at Gud er lige god mod alle Mennesker, hvad Folkefærd de end er af, eller at Guds Søn ligesaa vel, naar han vilde, kunde aabenbaret sig enten i et Menneskes eller en Engels Skikkelse for Kong Dan, som for Abraham, men jeg kan ikke troe Skrifterne, uden ogsaa at troe, at naar Guds Søn virkelig vilde blive Menneske, maatte han, i Menneske-Naturens Orden, lade sig undfange her og fødes af en Kvinde, og kunde kun finde sin Moder hos det prophetiske Folk, som Gud særdeles havde udvalgt og opdraget til det Samme. Som det nu var med Guds Søns Aabenbarelse for Israel, saaledes slutter jeg, det er med hans Aabenbarelse for os alle, og langt klarere hvor han kun aabenbarer sig aandelig, end hvor han, som i Jødeland, tillige var øiensynlig nærværende, saa for levende at erkiende, forstaae og tilegne os ham, maae vi alle folkelig opdrages, oplives og oplyses dertil; thi skeer det ikke, da har vi slet ingen levende Forestillinger om Forholdet mellem Gud og Menneske, eller mellem Tid og Evighed, mellem Liv og Død i aandelig Forstand, mellem Guds Rige og denne Verdens Rige, Guds-Folket og Verdens-Folkene, lutter Ting, som vi dog nødvendig maae have levende Forestillinger om, naar vi skal finde os levende tiltalte af Christi Evangelium, og ei Mødelig misforstaae hele Talen om den guddommelige Frelser, om Gienløsningen, Retfærdiggjørelsen ved troen, Indgangen i Gudsriget, Indlemmelsen i Gudsfolket, og Overgangen til det evige Liv. ... da maa jeg beundre den Herres Viisdom, der saa vidunderlig har opdraget og udviklet alle de Hedninge-Folk, der vilde lade sig opdrage og udvikle af ham til at see Israels Herlighed og til engang at sidde tilbords med Abraham, Isak og Jakob i Himmeriges Rige. Da seer jeg ogsaa i den Lutherske Reformation et guddommeligt Underværk i Menneske-Naturens Orden, men som kun kommer dem tilgode, hos hvem det lader sig levende fortsætte, saa de blive sig deres menneskelige Natur og Vilkaar, altsaa deres Folkelighed levende bevidste.

...

var Folkeligheden en ligegyldig Sag i Guds Naades Huusholdning, da var Menneskeligheden det nødvendig ogsaa, da var Guds Søns Kiødspaatagelse ligesaa overflødig, som hele Israels folkelige Opdragelse og folkelige Beredelse ved Engelen, som gik foran Herrens Ansigt at bane ham Vej; ja da maatte Guds Søn ligesaa godt kunne gienløst og saliggjort Dyr og Djævl, som Menneske-Børn.

Jeg veed det meget godt, at enhver Nationalitet ligesaavel som enhver Enkeltmand, kan vende sig fra Sandheden og forhærde sig imod den, men derfor er det lige vist, at

den maa være levende tilstæde og blive sig bevidst, før den kan træde i et levende Forhold til den aabenbarede Sandhed og vitterlig annamme eller forskyde den, og andet er det jo ikke, jeg paastaaer.

Grundtvig siger her, at bibelen (*Skrifterne*) er grundlaget for at forstå forholdet mellem Gud og mennesker: Det israelitiske folkeliv er Christi kommes nødvendige forudsætning. Det, at Gud ikke lod sin søn komme til verden i Abrahams tid men først efter de mange år, indebærer et nødvendigt mønster. Det er i sig selv en meddelelse. Det menneskelige natur og vilkår ER folkeligheden, og denne folkeligheds dannelsesmønster er i skrifterne.

I denne tekst demonstrerer Grundtvig, at han ikke er spekulativ-teoretisk (- hvad han med henvisningen til 'franske og tyske skrifter' mere end antyder er Rudelsbachs problem -) men historisk-konkret: "Hvad der virkelig er i verden" er hans reference.

Ved bedømmelsen af disse programmatisk to Rudelbach-svar skal man være opmærksom på, at de foruddaterer første nummer af Grundtvigs tidsskrift "Danskeren" med blot nogle få måneder. I "Danskeren" vendte Grundtvig igennem fire år de folkeligt mest betydningsfulde emner i den kritiske situation omkring treårskrigen og grundlovens givelse, en periode, hvor han ud over sit virke som præst og offentlig debattør også havde to sønner, som gjorde tjeneste i forsvaret for Danmark. Ikke før og næppe siden er Grundtvig personligt nærmere ved problemstillingen det folkeligt-nationale, og citaterne viser, at det er halsløs gerning at prøve at skille Grundtvigs kristendomsopfattelse fra hans folkelige anskuelser. For ham er den bibelsk-kristne forståelse af menneske- og folkelivet en realitet.

En tilsvarende tolkning af Vilhelm La Cour¹⁶⁶ inde på. Han tager udgangspunkt i Grundtvigs reaktion på nederlaget i 1814, på sprogreskriptet 1844 og forårsbegivenhederne 1848 og fremdrager styrken i koblingen mellem folk og kristen tænkning, som ligger bag Grundtvigs anskuelser - og som forklarer, hvorfor Grundtvig i 1844 er stærkt nedtrykt, mens han både i 1814 (ved Kielfreden) og 1848 (efter nederlaget i slaget ved Slesvig, men før sejrene ved Nybøl og Dybbøl) giver udtryk for håb: Det springende punkt for ham er, om folket vil vedkende sig Gud¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Vilh. la Cour: *Fædrelandet, Grundtræk af Danskhedsfølelsens Vækst*, MDCCCXIII, p.7-14

¹⁶⁷ I samme skrift finder la Cour i øvrigt selv ikke noget, der taler for det bibelsk-kristne grundlag som bestemmende for danskhedsfølelsen. Han konklusion er, at "*en Nation er en sjæl, et aandeligt Princip <som udgøres af> fælles*

BRAMMING: "HVAD ER ET FOLK?"

Torben Brammings overvejelser over folkets danske og europæiske identitet er udgivet i 2002 i anledning af forberedelserne til den fælleseuropæiske forfatning¹⁶⁸.

Tematiseringen findes i bogens forord, hvor Torben Bramming skriver: "*... Har Danmark en befolkning eller er danskerne et folk? Er det den danske nationalstat, der skal bevares med et dansk folk som centrum for selvbestemmelsen eller må vi i pagt med den politiske og økonomiske nødvendighed søge en større sammenhæng for at bevare vores frihed, fred og levestandard? Det svar der her gælder for Danmark vil på mange måder også gælde for resten af de europæiske folk.*" Torben Bramming er klar over, at - "*Ordet folk er i dag et sprængfarligt ord, når der med det menes et bestemt folk. Det forbindes med nationalisme og eksklusivitet.*"

Det er i dette projekt, at Torben Bramming sætter sig for at se på folket i bibelsk og historisk optik. Han stiller sig herunder spørgsmålet: Hvornår opstår folket og hvad siger det om fællesskabet?

Torben Bramming centrerer sin fremstilling af forholdet mellem folk og kristendom, "Et folk bliver til", om reformationsbegivenheden, idet han anskuer den bibelske fortælling i første omgang i en Luthersk optik. Hans overordnede tese er, at det danske folk og den danske nation ikke er noget, som er opstået i det 18. århundrede: "*Der har meget længere været en folkelig identitet. Grundfortællingen som alle mennesker i Europa var fortrolig med var nemlig Bibelens. I Første Mosebog kapitel 11 hører man om, hvordan menneskene oprindeligt var et folk. Dette ene folk blev af Gud spredt over hele verden og blev til mange folk.*"

"I reformationen befriede Luther det enkelte menneskes samvittighed fra kirkens autoritet. Han skabte rum for en folkelighed ved at indføre modersmålet som gudstjenestesprog. Han frigjorde religion og politik fra den falske religiøse autoritet, som den katolske kirkes

Besiddelse af en rig Arv af Minder <og> den nuværende Slægts Samtykke og Trang til at leve i indbyrdes Samfund og dens Villje til vedvarende at gøre den Arv gældende, som man har modtaget. En Nations tilværelse beror på en daglig gentagen Folkebeslutning, ligesom Individets Tilværelse beror paa en vedvarende Ytring af Liv." (ibid., p.217)

¹⁶⁸ Torben Bramming: Hvad er et folk? Overvejelser over folkets danske og europæiske identitet, 2002

hierarki havde bundet dem i. Han genskabte folket i Bibelens billede,” skriver Torben Bramming.

Han ser tanken om “det almindelige præstedømme¹⁶⁹”, hvor alle troende er lige for Gud, som begyndelsen til den opfattelse af folket, at alle er lige og frie, også i forhold til hinanden. Det er i denne forstand, hvor den enkelte har tilgang til kristendommens grundlag i form af bibelen i stedet for at skulle gå til autoriteterne i form af biskop og pave, at udtrykket “det almindelige præstedømme” skal forstås og hvor det har betydning for diskussionen af begrebet folk: Fokus er flyttet fra noget, der kommer udefra og på latin til noget, som foregår her og nu, i menigheden og på modersmålet.

I Luthers “Om lydighed mod statsmagten¹⁷⁰” finder Bramming et udtryk for det pagtsforhold mellem kongen og folket, som er en del af “grundfortællingen.” Det er afgørende, at øvrigheden er indstiftet af Gud, og at man skylder den lydighed, men også, at man som kristent menneske har et personligt, så at sige privat forhold til Gud, hvori det er samvittigheden, der styrer. Hvad fyrsten angår, er han underlagt samme bestemmelse og er dermed ikke med sin menneskelighed hævet over “det almindelige præstedømme”, kun i kraft af sin herskerstilling udstyret med særlige opgaver, tjenester, i forhold til folket. Bramming citerer Luther fra Lydighed mod Statsmagten:

“- Der er meget få fyrster, som man ikke betragter som tåber og slyngler. Det kommer af, at de jo opfører sig som sådanne. den jævne mand får øjnene op for det og fyrsternes svøbe som Gud kalder contemptum (foragt), breder sig voldsomt hos folket og den jævne mand. Jeg er bekymret for, at det ikke kan standses, hvis ikke fyrsterne igen optræder som fyrster og begynder at regere med fornuft og omtanke. Man vil ikke, man kan ikke, man ønsker ikke i længden at tåle jeres tyranni og tøjlesløshed. Kære fyrster og Herrer, det skal I vide at rette jer efter. Gud vil ikke længere have det. De tider er forbi, da I jagede og forfulgte folk som vildt. Derfor hold op med jeres vold og tyranni og tænk på, at I skal handle i overensstemmelse med lov og ret, og lad Guds ord få lov at virke frit, sådan som det må og skal og vil, uden at I forhindrer det...”

Det forhold, Bramming hermed understreger for herskerne, er en forpligtelse til at være “muren om Israels hus¹⁷¹,” folkets beskytter, og i den sammenhæng ikke forlade sig på

¹⁶⁹ der henvises herom særligt til Luthers “Tale til den kristne adel af den tyske Nation,” 1520

¹⁷⁰ 1523

¹⁷¹ Ezek. 13,5

egne evner, men frygte Gud og forlade sig på ham. Den lov, som Gud har givet Israel, fremhæver ifølge Luther netop syndens gerninger i verden. Bramming kommenterer: “

- Derfor er enhver nationalistisk selvhævdelse med udgangspunkt i Bibelens Israel udelukket. At hævde sig selv som særlig gode ville være at træde syndens og frafaldets og afguderiets vej. Gennem den rette forståelse af loven holder Moses og profeterne altså folket fast i afmagt og derfor henvisthed på Gud. Når man i den moderne kritik af Luther beskylder ham for at en i en to-rums tænkning, som helt afskærer en stillingtagen i politik og i folkelige affærer, fordi han lader regeringerne leve i en egen lovmæssighed, hvor fyrsterne får frit spil, så er det altså langt fra tilfældet. Derimod må man sige, at hans tanker om at skille kristendom og politik giver mening i en bibelsk tale om folket. Luther fastholder, at det er i kraft af det embede og den position, men indtager i samfundslegemet, at man er sat til at udøve magt for at hindre ondskab og overgreb. Det er det politiske område. Men i menigheden som den enkelte, der hører Guds ord, der skal man ikke følge verdens vej, men give hvad man har, vende den anden kind til, elske sin næste og Gud med hele sin kraft. ...”

Den lutherske udlægning af sagsforholdet “angående det danske folks fødsel” i bibelsk forstand eksemplificerer Bramming derefter med en detaljeret gennemgang af begivenhederne omkring mordene på Knud Lavard (1131) og Knud den Hellige (1086, i den rækkefølge). Han viser, hvordan kilderne (henholdsvis Saxo og Ælnoð) beskriver konflikterne som konflikter mellem en bibelsk orden på den ene side og en klanstyret samfundsindretning, hvor magten sidder i spydstagen, på den anden. Kildernes skildring sætter skel mellem folket og den gemene hob og beskriver, hvordan spejlet for konge, kirke og folk - pagten - bliver bibelen. Når Knud den Hellige bliver dræbt, følger beretning i hovedtrækkene historien om Moses’ fravær på bjerget, hvorunder israelitterne gjorde oprør og faldt fra Gud. Bramming konkluderer her:

“Det har været denne tankegang, som har båret modstanden mod borgerkrige og blodfejder, som ellers var den almindelige måde at løse konflikter på. Det er Guds orden, som her forkyndes og som efter min mening langsomt former landet så man ser et gode i den fred, det bringer. Man afgiver sin ret til hævn og vold og overlader den til kongemagten / regeringen i tillid til, at kongen vil udføre, hvad der er nødvendigt for at retten sker fyldest. Det er en lang proces, som for Danmarks vedkommende tog sin begyndelse i disse samfundsidealer og institutioner, der har ført til et stabilt samfund. Den længste tid har vort land været et monarki. Men det er i dette forløb den nødvendige basis for et stabilt demokrati er lagt - hermed ikke sagt, at denne

samfundsform fører til demokrati. Men det særlige ved de europæiske nationer er altså ikke demokratiet, men den basis, de hviler på, som gør dem stabile. Demokrati, folkestyre, kan naturligvis ikke fungere i et land, hvor høj og lav ikke har tillid til, at kongen eller regeringen vil hævde retten og sandheden men derimod deres klans eller stammes interesser.”

Efter at have påvist et folkebegreb med rod i den bibelsk-kristne forståelse spørger Bramming: *“Det folk, som jeg taler om, boede det i Danmark ?”*

I modsætning til (Brammings opfattelse af) Grundtvig, som med afsæt i nordisk mytologi så et dansk folk forud for det, som blev defineret af pagten mellem konge, kirke og folk, mener Bramming:

“Det tror jeg ikke er sandt, når man ser på middelalderen. Danmark fødes ud af sammenhængen med kirkens forkyndelse af folket spejlet i Israels folk. Derfor er folket som fænomen bundet til bibelens tale om det.”

Bramming ser dette forhold som noget, der kendetegner hele Europa i middelalderen i hvert fald fra korstogstiden, og som betegnende netop for det særskilt europæiske. Til kongeinstitutionen med dens stærke reference til 1. Samuelsbog hører en salvet udvalgt konge, der med sin religiøse og sociale retfærdighed undgår at sætte den rolige og lykkelige udvikling i fare. Dette er spejlet, som de europæiske konger og folk får holdt op for sig af kirken, da Europa dannes.

At pagtsinstitutionen og dermed folket ikke er noget unikt, men noget, som genfindes hos alle folkeslag, som har truffet aftale med Gud, betinger således også, at der kan ske en gensidig anerkendelse på dette grundlag. Forskellige folk, men samme pagt gør, at man kan forholde sig til hinanden, og dette synes at være selve Europabegrebet, ifølge Bramming.

KORSGAARDS KAMP OM FOLKET

Ove Korsgaards projekt med “Kampen om folket¹⁷²” er at undersøge begreberne folk, nation og demokrati i tre aspekter: Begrebshistorisk, identitetspolitisk og institutionshistorisk. Bag ved projektet ligger de grundlæggende antagelser, at dannelse er

¹⁷² Ove Korsgaard: Kampen om folket, et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år, 2004

sjælen i samfundsvirkeligheden - "Kampen om folket" er "et dannelseshistorisk perspektiv". Dannelse forstås som den proces, hvorved vi tilegner os vor kultur og giver samfundet form. Det betyder, at i de to sideløbende processer, hvor samfundsgruppernes status og deres identitet dannes, har identiteten primat således, at folket bliver til gennem menneskers bevidsthed om at tilhøre et folk.

Metodisk bekender Korsgaard sig til "den sproglige vending" i human- og samfundsvidenskaberne med begrebshistorie, narrativitet og symbolske og imaginære dimensioner i politisk teori. Herved opnår han en intim forbindelse mellem betydningsproduktion og strukturforandringer og mellem historie og narrativitet.

Når Korsgaard undersøger sammenhængen mellem folk, nation og demokrati, forbinder han identitet med institution med en mekanisme lånt i den teologiske tradition, hvorved der skelnes mellem 'usynlig' (kirke) og 'synlig' (kirke), idet den usynlige fortælling søges synliggjort ved at blive forbundet med en institution og hørlig ved at blive formuleret som en fortælling. Korsgaard finder, at de to dimensioner lige så vel kan gøres gældende i forhold til andre institutioner (end kirken), nemlig ved politiske institutioner som enevælde og demokrati. "Lige som kirken som religiøs institution har begrebet Gud som usynlig dimension, har demokrati som politisk institution begrebet folk' <som usynlig dimension¹⁷³>, skriver han. Den usynlige dimension kan synliggøres i form af (han mener: ved hjælp af) symboler. Den derved indstiftede symbolske orden opretholdes af en fortælling. Hvis institutionsbærende fortællinger dør ud ved at blive udkonkurreret af andre foretællinger, kommer institutionerne i krise.

Den kristne proveniens af synlig/usynlig-parablen er ikke hovedsagen, når Korsgaard bringer den kristne sammenhæng ind i funktionerne mellem begreberne folk, nation og demokrati. Idet han kombinerer kristendom og folkebegreb, sker det ved at lægge et begrebsmæssigt filter ned over forholdet: 'Formynderskab,' som er det ene element af to i en udtømmende klassificering af de styreformere, der har eksisteret gennem historien. Det andet er demokrati. Korsgaard argumenter således, at enten styres folket af en formynder, eller også styrer det sig selv.

Korsgaard finder ved at undersøge den protestantiske kirke fra Luther og fremefter, at 'fortællingen' i kirken, i den oven anførte forstand, handler om formynderskab. Efter at

¹⁷³ <> er min eksplicitering

have gennemgået Platons og Konfucius' filosofi og sammenholdt den med marxismen-leninismen, Meiji-perioden i Japan og den islamiske orden indført i Iran af ayatollah Khomeini skriver Korsgaard: 'Også Martin Luthers samfundssyn bygger på formynderskab som det bedste styringsprincip'. Han afgrænser en Luthersk politisk og pædagogisk filosofi, blandt andet ud fra en læsning af forklaringen til det 4. bud i Luthers "Store Katekismus" og identificerer den som en patriarkalsk indretning, der fra reformationen viser direkte hen til absolutismen. I Danmark er den politiske gennemførelse af envælden i 1660 således forudskikket af den magt over kirken og dermed 'befolkningen' - Korsgaard anvender ikke betegnelsen 'folket' i perioden indtil oplysningstiden.

I sin begrebshistoriske læsning argumenterer Korsgaard for, at 'folk' ikke kan forstås i betydningen 'nation' førend oplysningstiden, en indirekte referencer til Reinhart Kosellecks teori om en "Sattelzeit" i perioden ca. 1750-1850, hvor fundamentale begreber omdefinieres. Efter denne tankegang giver det derfor ingen mening at tale om et 'folk' i moderne forstand før denne tid. I konsekvens heraf tegner Korsgaard et billede af befolkningens verdensopfattelse fra reformationen og frem til (i hvert fald) oplysningstiden som struktureret i forhold til husstanden med husbonden som overhoved, 'kongens hus' dvs. staten, med kongen som overhoved og 'Guds hus' med Gud som usynligt, men kongen som synligt overhoved, i sognet repræsenteret af indehaveren af læreembedet, sognepræsten. I kraft af sin læsning af den lutherske to-regimentelære ser Korsgaard muligheden af individuel frigørelse i kraft af den personlige tro, som betones i den protestantiske kirke, men kun som et perspektiv til senere udfoldelse. Der er ingen folkelig eller individuel frihed forbundet med reformationen og den evangelisk-lutherske kirkeform, som den senere udviklede sig. I sin opsummering af reformationens konsekvenser for den statsformende og personlighedsdannende proces skriver Korsgaard:

" - Hvad kirken med reformationen mistede i politisk indflydelse, fik den imidlertid tilbage i form af øget kulturel indflydelse. Reformatorerne så det som en pædagogisk opgave at skabe gode protestanter ved hjælp af kristen oplysning. ... Det var statsmagten, der var drivkraften i projektet. Indholdet i budskabet var religiøst tvingende og socialt normativt. Spørgsmålet var ikke, om denne lære skulle gives til folk eller ej, spørgsmålet var alene hvordan. ... Statskirkens budskab var lige så absolut og indrængende i den enkeltes hverdag, som Koranens er det i en række muslimske lande i dag. Det var ikke hvad man senere forstod ved national kultur, men kristen religion, der prægede folks sindelag. Den protestantiske religion udfyldte rollen som et overgribende symbolsk univers, der gav samfundsformen legitimitet. Nok drejede religion sig om det enkelte

menneskes personlige trosliv, men kristendom handlede ligeledes om individets moralske og sociale forhold til andre mennesker og til myndigheder. Staten pålagde gejstligheden at forkynde og indprente ikke bare den rette tro, men også den rette livsførelse. Sognepræsten skulle forkynde evangeliet, men også virke som bindeled mellem staten og det menige folk. ... Igennem katekismus lærte børnene de lydighedsregler over for forældre, husbond og øvrigheds personer, som var en del af samfundets normsæt. Kirken blev den store opdrager, ikke blot til kristent menighedsliv, men også til borgerligt samfundsliv. Kristen oplysning blev bindeled mellem stat og sjæl, mellem status og identitet. ... Den kristne pædagogik blev et middel for større dele af befolkningen til at handle som moralsk reflekterende mennesker. Hensigten med denne pædagogik var ikke kun at frembringe føjelige individer og en afrettet arbejdskraft; hensigten var også at skabe moralsk selvregulerende individer.¹⁷⁴”

Som det ses, er Korsgaards model for sammenhængen mellem ‘folk’ og bibelsk-kristen tankegang, at denne sidste i dens luthersk-evangeliske efterslæt ses som middel (ved hjælp af sin fortælling) til at legitimere en autoritært-korporativ formynderstat.

‘Befolkningen’ er både som sådan og som enkeltindivider objekter for en handlen, hvis subjekt er Staten ved dens institutioner, nemlig konge og embedsværk, herunder præstestanden, men har i dette system ingen egen handlekraft eller handlemulighed. Det er karakteristisk, at det bibelske kerygma ikke spiller nogen rolle i udrulningen af påvirkningsmekanismerne; hvor Korsgaard (under gennemgangen af pietismen) kommer til privat bibellæsning, er det som tegn på og konsekvens af en disciplinering til at foretage denne form for åndelig øvelse, ikke som et tegn på handlen med henblik på at sætte sig i besiddelse af teksten, af at komme i kontakt med kerygma.

Det synes i Korsgaards optik snarere at være institutionen end budskabet i kristendommen, som er afgørende for bestemmelsen af begrebet “folk”, og da institutionen er autoritær, formynderisk, mens den leksikografiske bestemmelse af ‘folk’ er u-formynderisk¹⁷⁵, giver det i Korsgaards værk ingen mening at anvende begrebet ‘folk’ før i

¹⁷⁴ Korsgaard op.cit. p.101-102

¹⁷⁵ Korsgaards etymologisk-leksikografiske fremgangsmåde ved kritikken af anvendelsen af begrebet folk foreligger i en form, som er spændende, men som ikke virker metodisk gennemført. Ud over en uheldig detalje som etymologisk kortslutning mellem GR plêthos og LAT plebs synes det således uargumenteret, at glosen ‘folk’ kun skulle kunne bestemmes efter de få tidlige forsøg på en dansk leksikografi eller at undlade at eftervise brugen af synonymer i dansk og andre sprog, når der omhandles danske forhold, f.eks. den danske middelalderlitteratur på latin. Mere specielt synes det også at ville være rimeligt, når man vælger at kontrastere ‘demos - ethnos - plêthos’ (og ikke demos - ethnos - laós) da at diskutere GR plêthos som gengivelse af HEBR rab og *RBB-radikalen, og i

moderne tid. Det er sikkert derfor, at det heller ikke kommer på tale at se den bibelsk-kristne fortælling som en afgørende mekanisme ved dannelsen af den folkelige selvbevidsthed.

TROELS-LUNDS "LIVSTYDNING"

Det er begrebet "livstydning" hos Troels-Lund, som er det perspektiverende i denne undersøgelses forstand, mere end de detaljerede resultater af beskæftigelsen med dagliglivet i hovedværket "*Dagligt Liv i Norden*¹⁷⁶". I 13. bog om livsbelysning formulerer Troels-Lund sig således:

"Det 'daglige liv' er kun rent udvortes opfattet, så længe vi ikke tillige har fået et indtryk af, i hvilken belysning livet viste sig for hin slægt, den farvetone, der dengang lå over alle forhold, over selve det at leve. Allerede opgaven er vanskelig at udtrykke klart. ... Ligesom samme egn tager sig forskellig ud ved dag og ved nat ... således er der en betydningsfuld forskel mellem de forskellige slægtleds syn på det ene og samme. I denne forskel bunder historiens dybeste indhold. ... Denne historiens flygtigste olie er altså vekselspillet mellem hver enkelt slægt og dens ydre forhold.¹⁷⁷"

Troels-Lund introducerer en radikal fænomenologisk hermeneutik, idet han i udgangspunktet reducerer den menneskelige indsigt to dybest liggende til modtagelighed for lysindtryk og fornemmelse af sted. Det er ad disse to veje den enkeltes og "slægtens" - her synonymt med, hvad der i genetisk-historisk forstand i denne undersøgelse kaldes folket - åndelige udvikling foregår, og de er kilden til besvarelsen af spørgsmålene, som stilles af tilværelsen selv: Hvor er du? Hvad er du? Og hvad skal du gøre?

"Den fremadskridende opfattelse af forskellen mellem dag og nat, lys og mørke er den inderste streng i al menneskelig kulturudvikling, og en afgørende bestanddel i denne udvikling ... er de enkeltes fornemmelse af sted. ... Det tydeligste udslag af alle arter af stedfornemmelse er bestemmelsen af afstand, og den længste afstand, mennesket har at regne med, er den mellem jord og himmel. I de forskellige tiders bestemmelse af afstanden mellem jord og himmel har vi da den lettest læselige målestok for deres åndelige udvikling ... thi mellem barnet, der rækker efter Månen, og den voksne, der kender dens bane, ligger menneskehedens hidtidige udvikling. Og til grund for enhver

det hele taget forholdet mellem gengivelserne i LXX, NT og Vulgata Clementina af HEBR 'am og gôj, jfr .f.eks. J. Høgenhaven: Gott und Volk bei Jesaja, kap. II: Der Gebrauch von 'am und gôj (1988)

¹⁷⁶ Troels Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden i det XVI Aarhundrede* (1879-1901), 4. udgave 1915, optrykt 1969

¹⁷⁷ op.cit. p.11f, Troels-Lunds fremhævelser

betydelig ændring i religiøs og moralsk livssyn ligger mere eller mindre bevidst en ændret bestemmelse af afstanden mellem jord og himmel. ...ikke altid i længdemål, men langt hyppigere i billedform.”

Målet er at finde “en nogenlunde pålidelig angivelse af de brede livsstemninger i deres vækst” - det er hverken den politisk-økonomiske eller kulturens historie, som er objektet for Troels-Lund, men det, han kalder “udviklingen i livsbelysningen” - som

“vekselspillet mellem himmellyset og det menneskelige sind. Det er spejlbilledet herinde, der skaber stemningernes genskin. Og som den menneskelige bolig en vinduets udvikling har fundet sted fra barvæg til træluge, til skindramme til glasrude, således har også i det menneskelige sind lysåbningen haft sin udvikling.

Det er denne lysåbnings udvikling, vi ønsker at se, den voksende vinkel, hvorunder menneskeheden har mægtet at måle himmelhøjden ... ikke lysåbningen i og for sig, ... men den sum af lys, der herigennem har kunnet strømme ind i stuen, i sindet ... det er vinkelspidsen, det modtagelige blik herinde i bunden, som ... egentlig interesserer os. ... Det vi vil kende hos slægterne, er ikke deres videnskabelige resultater, men noget, der på en gang ligger forud og bagved disse, den fælles stemthed, ... hvor erkendelse, følelse og vilje går i ét og dog vågne ligger på spring ... hele livets genskin, spejlet som lysblink i de enkelte slægters øje.”

Alt, hvad der kan bidrage til forståelsen af oprindelsen til og sammensætningen af det skær, der lå over slægternes liv i Norden i det 16. århundrede, er værkets studieobjekt, om så også stamformen skal findes i Indien eller Kina. Det er formentlig denne bredt inkluderende synsvinkel, der er årsagen til, at Troels-Lund ikke i den programmatisk indledning til afsnittet om livsbelysning kommer ind på det bibelske i det bibelsk-kristne grundlag for folkets - i hans sprogbrug: Slægternes - tilværelsesforståelse. Troels-Lunds optik er en udviklings-deistisk og han indskriver sin antropologi i et udviklingssynspunkt, hvor såvel ‘slægten’ som individet gennemløber en dyrisk (dvs. fysisk) og åndelig udvikling:

“Endelig, alt hvad vi vil få at se, er ikke blot menneskehedens hidtidige udvikling, men tillige delvis vor egen. Det er dine og mine tanker fra barnsben indtil nu, som vi her møder ... Men ikke to ser og tænker ganske ens. ... Hvad er da sandhed? Her gælder det om at dømme ikke efter enkeltmands snæversind, men frimodig og mildt efter livets egen lov. Livet er væksten. ... Alt (er) kun led i et hele, væksten opefter, mod lyset, mod Gud.”

Bibelen spiller samme rolle som andre helligskrifter fra oldtiden hos Troels-Lund, og han indskriver sin forståelse af kristendommen og alle dens enkeltfænomener i sin lys-mørkeskabelon, hvilket fører til en dualisme¹⁷⁸ mellem Gud og djævelen, godt og ondt og med den katolske kirke og de to protestantiske hovedretninger som eksponenter for tre forskellige måder at håndtere det på, altså en ren mundan-ekklesiologisk tilgang.

Troels-Lund er på sin egne måde blandt grundlæggerne af den moderne kulturhistorie i Danmark og det er derfor berettiget at undersøge, om hans hovedværk bidrager til undersøgelsen af folkebegrebet i bibelsk-kristen forstand. Konklusionen må være, at det ikke er tilfældet; men "Dagligt Liv i Norden" er alligevel interessant i denne sammenhæng, fordi det kan anskues som et fænomenologisk projekt, der vækker mindelser om Husserls. Hvor Husserls udgangspunkt er Descartes' formel og dermed intellektuelt eller filosofisk bestemt, inddrager Troels-Lund hele menneskehedens åndsudvikling i sin bestemmelse af det kognitives sted i dimensionerne 'lys/mørke' og 'afstand' i et nærmest 'holistisk' naturhistorisk-kulturhistorisk begreb¹⁷⁹.

NYERE KULTURHISTORIE OG ETNOLOGI: SØREN EHLERS

Med udgangspunkt i Ernst Triers oprettelse af Vallekilde Højskole i Odsherred i 1865 har Søren Ehlers¹⁸⁰ beskrevet udviklingen af den grundtvigske bevægelse på egnen over en 30-årig periode. Undersøgelsen er i det væsentligste historisk og sociologisk orienteret og kommer ikke nærmere ind på forholdet til indholdet af forkyndelsen på trods af, at Indre Missions stifter og førstemand, Vilhelm Beck, var kapellan i Uby i perioden og at en anden kendt og søgt prædikant, V.J. Hoff, var kapellan i Vallekilde og senere valgmenighedspræst sammested. Hverken emner eller indhold i Hoff's mange bibelkredse eller den forudgående gudelige vækkelses beskrives.

NYERE KULTURHISTORIE OG ETNOLOGI: M. BALLE PETERSEN

¹⁷⁸ Et studie af Troels-Lunds frimureriske virke ville sikkert være interessant for belysningen af baggrunden for hans synspunkter

¹⁷⁹ Troels-Lund brugte lys-'mekanismen' også i andre sammenhænge, f.eks. den samtidspolitiske studie "De tre nordiske Brødrefolk", 1906, som er en geopolitisk analyse. Her optræder "Kulturkraftens Vandring" i "Solvejen fra Øst mod Vest," som er bevægelsen siden oldtiden fra flodlandene i Sydasien over Babylon, Ægypten, Grækenland, Rom, Mellemeuropa, England til Nordamerika, og (på det tidspunkt) begyndende i Japan og Kina.

¹⁸⁰ Søren Ehlers: *En lokal grundtvigsk bevægelse*, 1983

“Guds folk i Danmark¹⁸¹” sætter sig i første række for at beskrive og forklare den kulturelle variation omkring de to bevælgelser grundtvigianismen og Indre Mission. “Ved at bestræbe sig på at betragte virkeligheden med de menneskers øjne, som lever i den, og ved at skildre livsformen i forskellige miljøer kan etnologen hjælpe med til at skabe indsigt i og dermed forståelse for livsformer, som er anderledes end vore egne,” skriver Margaretha Balle-Petersen¹⁸². Det måtte være et godt udgangspunkt for at beskrive det trosmæssige indhold af de miljøer, som hun skildrer, men heller ikke i denne studie - som er en af de mest citerede på området - berøres det bibelsk-kristne indhold i detaljen i undersøgelsen, hvad der måske også skyldes dens begrænsede omfang.

NYERE KULTURHISTORIE OG ETNOLOGI: DAMSHOLT

Tine Damsholts afhandling “Fædrelandskærlighed og borgerånd¹⁸³” fra 1996 er en klassisk studie på nationalismeforskningsfeltet og indeholder en grundig diskussion af, hvad der betinger individers subjektivitet i en samfundsmæssig-kulturel diskurs i den foucaultske mening. Det valgte tidspunkt - 2. halvdel af det 18. århundrede - og emneafgrænsning - fædrelandskærlighed og borgerånd - ville have gjort en differentiell betragtning af patriotisme og bibelsk-kristent bestemt tilværelsestydning nærliggende inden for afhandlingens rammer, men det er ikke et tema, der tages op. Herved følger Damsholt samme mønster som svenske forskere i samme tradition¹⁸⁴.

NYERE KULTURHISTORIE OG ETNOLOGI: THOMAS HØJRUP

I Thomas Højrup's omfattende forfatterskab om stats- og livsformsteorien har den bibelsk-kristne fortælling ikke nogen fremtrædende plads, men den gæsteoptræder i Guds skikkelse som nødvendig præmis hos Louis Althusser¹⁸⁵, i form af den nødvendige betingelse for subjektbegrebet, altså store-S i “S-ubjekt” / “s-ubjekt” forholdet.

NYERE KULTURHISTORIE OG ETNOLOGI: BØRGESEN OG FOLKEKIRKE

¹⁸¹ Margaretha Balle-Petersen: *Guds folk i Danmark, nogle synspunkter på studiet af religiøse grupper*. Særtryk af Folk og Kultur 1977

¹⁸² op.cit. p.79

¹⁸³ Tine Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerånd*. En analyse af den patriotiske diskurs i Danmark i sidste del af 1700-tallet. Ph.d.-afhandling, December 1996

¹⁸⁴ Ehn, Frykman, Löfgren: *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar* (1993)

¹⁸⁵ Louis Althusser: *Idéologie et appareils idéologiques d'état, note pour une recherche*, 1970

Selv om den tidsmæssige afgrænsning af den foreliggende undersøgelse derved bliver overskredet, er det fristende at omtale en etnolog, som har beskæftiget sig med området folk og kristendom. I en licentiatafhandling fra 1990¹⁸⁶ skriver Inger-Marie Børgesen:

“Etnologen som kulturanalytiker .. beskæftiger sig med at kortlægge virkelighedsopfattelser og erfaringsverdener - man kan også sige betydningsuniverser.”¹⁸⁷

Det idémæssige udgangspunkt for Inger-Marie Børgesens undersøgelse definerer hun teologisk med et citat:

“Hele kirkehistoriens underside, det faktiske møde mellem folk og kirke, den kirkelige “brugshistorie” eller historien om de praktiske former i kirken og folkelige oplevelse af dem, er til dato kun sporadisk dokumenteret og udforsket. Bl.a. etnologiske metoder må tages i brug, når vi for alvor skal kunne sige noget om, hvordan de kirkelige former spiller ind i folks livshistorie”¹⁸⁸

Inger-Marie Børgesen har i forlængelse heraf ønsket at undersøge forskellige livsformer og relationer mellem mennesker for derved at se et mønster i folkelivet, der kan *“sættes i forhold til kirkens liv og den religiøse tilværelsesforståelse.”* Det ville i den forbindelse ikke være uventet, om undersøgelsen havde inddraget bibelsk fortolket selvforståelse, især i betragtning af, at den til dels er udført i miljøer, hvor man må formode, at bibelkendskabet er stort.

Undersøgelsens design er observation, deltagerobservation, interviews og kildestudier i fire sogne, to jyske (Vamdrup og Hjarup) og to storkøbenhavnske (Højdevang og Solvang). Metodisk referer Børgesen til Kirsten Hastrup og Clifford Geertz og hævder det hermeneutiske synspunkt, at samfund og kulturer bærer tolkningerne i sig selv, og at det, det gælder om for forskeren, er at lære sig at aflæse dem.

De etnologiske lokalundersøgelser af kirkens plads i menneskers hverdagsliv og tankeverden, som udgør hovedparten af Børgesens undersøgelse, aftegner et sociologisk billede af en folkelig praksis omkring det kirkelige. Kirkelige handlinger fortolkes i forhold til de folkelige sammenhænge, de indgår i, altså den sociale værdi af deltagelse i bryllupper, barnedåb, konfirmation og begravelse, hvor forfatteren ser en tendens til, at sociale

¹⁸⁶ Inger-Marie Børgesen: “Folk og folkekirke. Etnologiske lokalundersøgelser af kirkens plads i menneskers hverdagsliv og tankeverden”, licentiatafhandling (Inst. f. Systematisk Teologi, Københavns Universitet. September 1990

¹⁸⁷ p.1

¹⁸⁸ Hans Raun Iversen: Ånd og livsform, 1987, p.14

netværk, som tidligere befordrede deltagelse i kirkelige handlinger, synes at have fået en bremsende effekt. Desuden virker det godtgjort i materialet, at en familiemæssig tilknytning til en af de folkekirkelige bevægelser, især Indre Mission og i mindre grad det grundtvigianske foreningsliv, har en vis evne til at fortsætte traditioners livskraft hen over generationsskel, således at kristen praksis i hjem og kirke til dels nedarves.

Med hensyn til den personlige religiøsitet finder Børgesen, at den religiøse dimension er en væsentlig faktor i menneskers - i den forstand: "folks" - personlige orientering på trods af en sækulariseret situation, hvor sociale og politiske sammenhænge unddrages religiøs tolkning, og hun finder, at personlig religiøsitet er afgørende for kontakten med kirken (kirkegang og socialt kirkeliv ud over kirkelige handlinger). Men der synes ikke i materialet at være mulighed for at sætte sig nærmere ind i arten og omfanget af den bibelsk-kristne bestemmelse af en tilværelsestolkning, hverken i bred almindelighed eller med hensyn til denne undersøgelses emne, begrebet folk.

Fraværet af denne information skyldes i hvert fald til dels undersøgelsens design, hvor der er lagt vægt på, at respondenterne selv strukturerede deres fortælling. Det synes, som om dette metodiske greb er tillagt større vægt end opnåelse af information, som erfaringsmæssigt kræver aktiv spørgeteknik. Som resultatet foreligger, er der snarere tale om en værdifuld og detaljeret etnologisk studie af hverdagsliv med inddragelse af religiøse spørgsmål end en studie af religiøs praksis i etnologisk belysning.

Børgesens afhandling indeholder en god oversigt over den religionssociologiske forskning i Danmark fra Hal Kochs "Et kirkeskifte" (1960) over Per Salomonsens (1966, 1971), Jakob Røds (1961, 1972), Jørgen Thorgaards (1973) og Ole Riis' (1976) bidrag foruden den finske forsker Gunnar Grönbloms upublicerede undersøgelse (færdigredigeret 1978) af det store finsk-danske materiale, som Jørgen Thorgaard var med til at tilvejebringe. Endvidere refereres den svenske forsker Göran Gustafssons kirkesociologiske studier fra Malmö. Den religionssociologiske afdeling, som blev oprettet i 1966 til dels på baggrund af Per Salomonsens arbejder, blev i 1975 integreret i Institut for systematisk Teologi ved Teologisk Fakultet på Københavns Universitet. Det er slående, at den bibelsk-kristne dimension af religionssociologien spiller en helt underordnet rolle i alle disse undersøgelser - måske med Thorgaard som undtagelse i hans opstilling af tesen om, at kristendommen som normbærende system i nyere tid er blevet erstattet af en "familisme", der tildeler (kerne-)familien de standarddefinerende funktioner i samfund og kultur, som tidligere har været indlejret i en bibelsk-kristen livsforståelse.

Diskussion

Så forskellige de er i tid og indstilling, er de moderne blandt de foregående bidrag bortset fra teologen Brammings ikke indrettet på at inddrage den bibelsk-kristne tankegang i deres teoretiske grundlag. De har i det systematiske synspunkt i deres forskning en tendens til at udgrænse det historisk givne¹⁸⁹, i denne sammenhæng: Den bibelsk-kristne livsforståelse i dens konkrete praksis. Et eksempel herpå er Korsgaardm hvis projekt består i at fremstille en sammenhængende udviklingshistorie for dannelse, som stemmer med en kompleks model med elementer fra flere systemer. I den sammenhæng fungerer hans læsning af det bibelsk-kristne tankegods fra reformationen og fremefter som en 'udfyldende fortolkning' eller eksemplifikation, hvor det bibelsk-kristne indhold får rollen som udtryk (exemplar) for den kirkeligt-institutionelle magt. Dette faktum kan betragtes under to synsvinkler: Dels, at forfatteren selv lader denne kilde til udsagnskraft ligge, dels, at der derved ikke tages stilling til "befolkningens" (- netop ikke: "folkets") eget forhold til og egen brug af den.

Generelt synes det, som om forskere som Korsgaard, Damsholt og Højrup i deres forsøg på at systematisere genesen af det moderne subjekt lykkes med at objektivere samme - nemlig sådan at forstå, at subjekternes eget fortolkningsbidrag ikke medtænkes. Det er synd, fordi netop de tilgange, som de hver især står for, har evner til at komplettere et fænomenunivers med en strukturel tænkning.

Som tidligere anført er det min opfattelse, at folket, også inden det bliver genstand for sin egen historie (Geschichte!) i form af folkeminder, folkelivsforskning, etnologi eksisterer som sådan i sin egen ret. Opkomsten af teorier om folket medfører en abstrakt begrebsliggørelse i form af nationalismeteorier, der relativiserer ordet folk og dets synonymmer indtil et punkt, hvor den polære dikotomi mellem "essentialisme" og "konstruktivisme" er, hvad der er tilbage¹⁹⁰, idet begge poler repræsenterer en

¹⁸⁹ Ved Tine Damsholts forsvar for afhandlingen fremhævede opponenterne Britt Berggren og (fra forsamlingen) Gunnar Lind og Palle Ove Christiansen i større eller mindre grad, at systematikken overdøvede det historiske faktum

¹⁹⁰ Man kan argumentere for, at Ernest Renan netop ikke udgrænser det handlende, selvbevidste menneske i sin definition af folket (nationen) i sin forelæsning "Qu'est-ce qu'une nation?" (La Sorbonne, 11. marts 1882), hvor han i afslutningen siger: "*Je me résume, Messieurs. L'homme n'est esclave ni de sa race, ni de sa langue, ni de sa religion, ni du cours des fleuves, ni de la direction des chaînes de montagnes. Une grande agrégation d'hommes, saine d'esprit et chaude de coeur, crée une conscience morale qui s'appelle une nation. Tant que cette conscience morale prouve sa force par les sacrifices qu'exige l'abdication de l'individu au profit d'une communauté, elle est légitime, elle a le droit d'exister.*" (Min fremhævelse. Citeret efter

reduktionistisk tankegang, som måske nok byder på det ontologiske, men ikke på at udfolde det eksistentielle element i begrebet. Nedenfor vil jeg forsøge at argumentere for, at omorienteringen fra en folkevidenskab (som ytrer sig i kulturelementer) til en kulturvidenskab (der kan eller ikke kan ses i forhold til sociale grupper, som benævnes eller tidligere har været benævnt "folk"), er en konsekvens af udformningen af nationalismeteorierne i en forståelsesramme, som er fremmed for den bibelsk-kristne tolkning.

Hvis man som forsker ønsker at inddrage andre bidrag til forståelsen af folkets bibelsk-kristne selvopfattelse end sit eget, hvor henvender man sig da? Ikke nødvendigvis til religionssociologien eller bibelteologien. Som ovenfort antydnet i omtalen af Inger-Marie Børgesens undersøgelse er de danske bidrag til religionssociologien ikke indrettet på at inddrage dette perspektiv. En bibelteologisk afhandling som Jesper Høgenhavens om folkebegrebet hos Esajas¹⁹¹ peger indad mod tilblivelseshistorien - som det afgjort også er den bibelske teologis fagligt definerede rolle; noget tilsvarende kan siges om den form- og redaktionshistoriske litteratur som pegende mod formidlingsformen, ikke formidlingsresultatet. Den teologiske litteratur, vil man finde, er til en vis grad en nødvendig forudsætning, men ikke tilstrækkelig for at forstå forholdet.

I sidste ende kan de mest værdifulde bidrag vise sig at være folkets egne. Hvorfor ville bønderne i Niels Blichers sogn ikke have den nye salmebog¹⁹²? Som enhver folkelivsforsker ved, vil man finde, at kilderne er få og små indtil man kommer godt op i tiden mod vor egen tidsalder; og endda vil man opleve, at meget befinder sig mellem sidebenene og i fugerne mellem stenene.

http://ourworld.compuserve.com/homepages/bib_lisieux/nation01.htm.) Det er i den forbindelse interessant, at Renan var semitisk filolog med et omfattende forfatterskab om Det gamle Testaments skrifers tilblivelse

¹⁹¹ Høgenhaven 1988

¹⁹² J. Langballe 2000

7. ER FOLKEBEGREBETS KRISTNE RØDDER AF BETYDNING FOR FOLKELIVSFORSKNINGEN?

Jeg har undersøgt Det gamle Testamente retorisk for at se, om det fortæller en historie om, hvad et folk er. Jeg har undersøgt, om denne historie lever i Det nye Testamente på den måde, som den er nødvendig for Det gamle Testamente.

Jeg har undersøgt de synlige spor af den bibelsk-kristne fortælling om folket i Danmark. Jeg har sat mig i den nyindrettede reformationskirke og prøvet, som Troels-Lund, at se, om jeg kunne "se livet selv i en samlet lysstribе" - den hermeneutiske stund; cirkulens begyndelse og slutning; og jeg lukkede øjnene og lyttede: Til Palladius, Tausen, Hemmingsen, Brochmand, Resen, Pontoppidan, Hersleb, Birch. Jeg åbnede øjnene og fandt, at jeg sad på bænken blandt dem, jeg kender så godt fra Niels Blicher og hans søn, og fra Svend Grundtvig, Evald Tang Kristensen, Axel Olrik, Hans Ellekilde og Viggo Jensen; og sammen med dem hørte jeg ordet udlagt af Frederik Grundtvig, Martensen og Beck. Og Olfert Ricard og H.P. Gjevnøe, men man kan jo ikke referere det hele. Og dem, jeg sad sammen med, kunne deres katekismus og nikkede til, hvad de hørte deroppefra. Eller rystede på hovedet.

Så gik jeg udenfor, og fra kirkediget så' jeg mejeriskorstenen og tårnet på den nye højskole. Det var af den samme arkitekt, som havde sat et nyt tårn på kirken, betalt af sognefogeden. En myndighedsperson med dybe private lommer.

Jeg kiggede i min sorte notesbog. Hvad sagde Husserl om at vide, hvad man står overfor? At der er en tanke; nogen, der tænker den; og som véd det. "Cogitamus; nos sumus" - det er muligt efter Sinai. I den forstand er begrebet folk i bibelsk-kristen forståelse en realitet. Efterpå må man give sig til at forstå, aktivt, metodisk. Heidegger, Gadamer og Bultmann siger noget om det, men stadig på det teoretiske plan. Der er brug for håndgreb. Retorikken har dem, og som practicus har den fordel ved at have været anvendt i hele den periode, der er under overvejelse.

Jeg sammenligner mine notater med Saxo; jeg lader Vedel og Huitfeldt ligge; men hvad siger Margaretha Balle-Petersen? Hun iagttager meget, men folkebegrebet i bibelsk-kristen forstand er ikke vigtigt for hende at forklare. Det er der vel; men så nærmest som en Black Box; for hendes aktører handler socialt som kristne mennesker. Det diskuteres ikke, for det står ikke til diskussion.

Korsgaard, da? For ham er bibel og katekismus led i undertrykkelsens historie. Og Bramming? Han kommer overens med Europa: Folket som fælles europæisk begreb gør det muligt at se Europa som et konglomerat på en fælles anerkendelsesformel, i stedet for som universalismens trussel, og en indikation for, at dynamikken, som holder Europa sammen, er nationalstatens.

Damsholt, Højrup og de andre var vist ikke i kirke lige den søndag. Ikke den, jeg var i; men de kan jo have været i Vartov eller Klim.

Diskussion: Hvor bliver folket af?

Der er i hvert fald to problemstillinger, som må diskuteres og udredes i i lyset af, at sammenhængen mellem folk og kristendom er sandsynliggjort.

Den ene er det forhold, at "folk" som kategori stort set er forsvundet ud af folkelivsforskningen - eller rettere, etnologien. Den anden er, hvordan viden om sammenhængen mellem folk og den bibelsk-kristne ontologiske og eksistentielle forståelse, som er foreslået i denne undersøgelse, kan nyttiggøres. Forståelsen kan formuleres i de kendte mundheld "frihed under ansvar" og "gør din pligt og kræv din ret". Der ligger et stort arbejde med at se, hvordan forståelsen passer med andre indsigter.

At placere begrebet "folk" i en bibelsk-kristen forståelsessammenhæng er ikke nogen selvfølge, jævnfør som nævnt i afslutningen af afsnit 3 (s.29): I den evangeliske forkyndelse bliver sammenhængen mellem den ontologiske forståelse af sig selv som 'folk' tæt knyttet sammen med den eksistentielle forståelse af sig selv som et menneske, der i tiltalen af Gud kan bestemme sig til at høre og tro og blive frelst, udtrykt i den kollektive lovs tiltale og den individuelle syndsforladelses benådning.

Indvendinger mod disse konklusioner er tænkelige. Det er evident, og det følger af den form- og redaktionshistoriske synsmåde, at bibelen er blevet til med et andet formål end det, der kan indskrives i en kulturhistorisk-antropologisk-sociologisk kreds. Giver det da nogen mening at anvende den bibelsk-kristne forståelses begrebsapparat i denne kreds?"

I det foregående er der vist nogle eksempler på bearbejdelse af temaet, men de fleste af dem er ikke nye - kun Korsgaard og Bramming har forholdsvis for nylig arbejdet med konteksten. Begrebet er nærmest forsvundet ud af den akademiske diskussion.

Nedenfor vil jeg diskutere i en paradigmatiske forståelsesramme, hvordan og hvorfor det er sket.

Jeg vil endvidere forsøge at vise, hvordan en filosofisk-hermeneutisk og en teologisk-hermeneutisk betragtningsmåde forbinder sig chiastisk omkring folkelig selvbevidsthed, 'folke-minder'. Er måden, det sker på, en mulighed for at operationalisere begrebet 'folk' i en folkevidenskabelig analyse? For så ville man jo kunne hjælpe Institutet for Folkesundhed og andre livsstilspædagogiske tiltag med at forstå, hvorfor der må kæmpes så hårdt for at få indflydelse på almenhedens praksis.

Det sidste først.

HERMENEUTISK-SYSTEMATISK DISKUSSION

Det følgende bygger videre på læsningen af Svend Bjergs afhandling "Gud først og Sidst"¹⁹³ om N.F.S. Grundtvigs "Den christelige Børnelærdom"¹⁹⁴. Det er Svend Bjergs opfattelse, at dette værk gør det ud for en endelig sammenfatning af Grundtvigs samlede teologiske synsmåde, og dermed, som vi tidligere har set, af hans verdensopfattelse, idet det næppe er muligt at skille hans kristne og øvrige opfattelser fra hinanden.

Berettigelsen af denne (min) læsning af Bjerg og Grundtvig i denne sammenhæng er afhængig af, at de 'minder' (eller selvbevidsthed, eller identitet), som folket besidder, kan opfattes synonymt med den 'erfaring' (erfaredede oplevelse), som er det grundlæggende princip i Grundtvigs Den christelige Børnelærdom.

Da den personlige erfaring er sproglig og kan meddeles (retorisk), kan den også deles (med andre), og det er det, der sker i folket. Det har sin genetiske-kulturelle bestemthed,

¹⁹³ Sv. Bjerg 2002

¹⁹⁴ 1855-1861, trykt samlet i 1868. Denne udgave: Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter 1-10, ved Holger Begtrup. Gyldendal, Kbh. 1904-9 Bd. 9, s. 329-595. Her efter ADL.dk

sine delte minder og sin bibelsk-kristne form, som de er støbt i, og som stadig står til rådighed til at forme nye erfaringer¹⁹⁵.

Grundtvigs hermeneutiske grundsætning¹⁹⁶ er: "*Vi forstaar aldrig meer af et Liv, end vi selv har oplevet.*" Det betyder: Oplevelsen er forudsætningen for erfaringen, og de to begreber hænger sammen som følger:

At opleve er at leve (noget). En oplevelse er tidsligt bestemt, afgrænset, og giver i sig selv umiddelbart ingen indsigt. Med med tiden kan oplevelse blive til erfaring. Omvendt: Forståelse forudsætter oplevelse; man kan ikke spekulere sig til noget uden oplevelse; forståelse er med andre ord erfaret oplevelse. Erfaring er noget, der sker med oplevelsen.

Det er 'os selv', der oplever, og det, vi oplever, er: 'Et liv.' Subjekt er selvet, objekt er livet.

Selvet betragter livet. Dermed har det fået to opgaver: 1) Vished. Det er, ved selvsyn at skaffe sig vished om livets realitet. Men selvbetragtning har også et andet formål, nemlig 2) tilegnelse. Strengt taget bliver livet først den enkeltes, når han gør det til sit eget gennem selvbetragtning. Det umiddelbart set, oplevede liv kan betragtes og blive en tilegnelse, som gør, at livet erfares som ens eget.

En sådan form for tilegnelse behøver tid. Forstand på livet udvikler sig kun langsomt. Erfaring kommer i ryk, når livet en gang imellem går op for en. Der er en tid til at opleve, og en tid til at erfare. Tiden må være moden.

Ifølge Bjerg afviste Grundtvig, at selvet er et *suverænt* subjekt. Af sig selv kan subjektet ikke gøre ret meget. Livets egenvirksomhed, dets udvikling, vender subjekt/objekt om, så de bytter plads. Livet er *suverænt*, ikke selvet. Nøgleordene hertil er 1) *deltagelse*, *delagtighed*. Mennesket oplever at få del i livet, "Delagtighed i Hans evige Liv", begrænset af fødsel og død: ikke evigt; men oplevelsen er os forundt. 2) '*At blive sig selv klar*' - det er ikke selvet, men livet, der tales om. Livet sætter sig *suverænt* igennem og kommer til bevidsthed om sig selv i menneskets selv. Forståelse af menneskelivet skabes, når det kommer til klarhed over sig selv i os til en vis grad (aldrig helt på denne side af døden), i poetisk tale, på vort modersmål, som går os til hjertet. 3) '*At bevise sig selv*' - når selvet er

¹⁹⁵ I den forstand er folket såvel 'natur' som 'kultur'. Det er natur, fordi det findes, når vi ankommer. Det er kultur, fordi det gestalter sig på en måde, som det selv har indflydelse på

¹⁹⁶ Bjerg 2002 p19ff.

i livets vold, skal det ikke bevise noget, men blot bevidne det liv, der beviser sig selv. At fortælle, hvad man har set og hørt i overbevisning om, at det er sandt. Sandhed er tilsynekomst af et liv, der gør sig selv troværdigt. Det er livet, der beviser sig selv. Den kristne menighed må med sig eget liv bevise sin tilværelse. Livet i menigheden fører selv bevis for sin sandhed.

Menighedens tro beviser og forklarer sig selv gennem en tilsvarende kristelig livserfaring: *“Gud og det guddommelige Menneske-Liv havde aabenbaret sig med Herlighed, da Ordet blev Kiød, og havde bevist sig selv med Liv og Lys”*. Det suveræne liv sætter dog ikke selvet ud af spillet. Selvet har stadigvæk som opgave at nå til klarhed over det liv, der sætter sig igennem. Sådan set er livet til for selvets skyld.

Dette er Svend Bjergs udlæsning af den filosofiske, det vil i denne forbindelse sige: Hermeneutiske dimension i Den christelige Børnelærdom. Men der er naturligvis også en teologisk dimension: *“Det følger nu af sig selv, at det Guddommelige, som overgaaer Menneske-Begrebet i sig selv, umuelig kan blive os klart uden igiennem en Deeltagelse i Guddoms-Livet, som bliver sig selv klar.”*

Meningen er, ifølge Svend Bjerg, at ‘det Guddommelige’ er Gud selv, ‘Guddoms-Livet’ er det liv, som Gud har i fællesskab med os. Vi kan virkelig forstå Gud ved at tage del i livet med ham. At tage del er at opleve. Vi får del i Gud gennem en overnaturlig åbenbaring. Bagefter begriber vi, at den overnaturlige åbenbaring forudsætter en naturlig åbenbaring.

I streng forstand går Gud op for os, når livet med Gud ‘bliver’ os klart. Denne klarhed behøver vi ikke anstrenge os for at få. Det sker i sproget, og vi får dette sprog skænket i en overordentlig åbenbaring: Den apostolske trosbekendelse rummer det (sprog), vi behøver for at tale ret om Gud. Trosbekendelsen er en ren sprogforæring.

Det er Guds Ånd, der sørger for at gøre Guds åbenbaring forståelig¹⁹⁷. Den sætter os i stand til at forstå, hvad Gud selv tænker. Grundtvig antager, at Guds Ånd taler; mellem Guds ånd og menneskets ånd skyder et formidlende ord sig ind. Guds ånd er retoriker ved at kommunikere gennem ord (ikke som hos Augustin, uformidlet ånd-til-ånd). Grundordene dertil skal findes i modersmålet: Det er ordene “Gud, Aand, Sandhed, Samvittighed, Frihed, Kiærlighed, som en guddommelig Aabenbaring maa forefinde for at

¹⁹⁷ Svend Bjerg ser her en overensstemmelse med begrebet ‘forudforståelse’ hos Rudolf Bultmann: Vorverständnis, jfr. *“Ist voraussetzungslose Exegese möglich?”*. Theologische Zeitschrift 13 (1957)

begynde sin levende virksomhed". På nutidssprog: Forståelse af Guds ord kræver forudforståelse af ordet Gud.

Det, der er beskrevet her, er en hermeneutisk cirkel mellem modersmål og Guds tale. En vekselvirkning, en tovejskommunikation mellem vor tale i modersmålet og Guds tale i trosbekendelsen. Vi kan gå begge veje: fra modersmål til Guds tale og fra Guds tale til modersmål. På den første strækning fra modersmål til Guds tale sker der et hermeneutisk under. De danske Grundord har den hermeneutiske virkning på Guds ord, at vi kan forstå, hvad der siges. Retur fra Guds tale til modersmålet får sproget ny åndskraft. En forøget evne til at tale dansk med fynd og klem, større kraft, sandhed og kærlighed. Vort sprog bliver mere livsnært og visionært, vi får talent for at udtale dybe sandheder i jævne ord og vendinger.

Sammenhængen mellem den filosofiske og den teologiske dimension er, at forståelse filosofisk er at forstå sig på (noget), og samtidig er forståelse teologisk: Livets og troens praksis. Guds-Kundskab og Guds-Dyrkelse hører sammen som teori og praksis: Der er ingen gudserkendelse mulig uden gudstjeneste, og heller ingen gudstjeneste uden gudserkendelse.

Forståelse opstår gennem den personlige oplevelse og erfaring, som forener selvet med livet. Naturligt sker det i det historisk-poetiske menneskeliv, men også mellem det naturligt skabte selv og det overnaturligt åbenbarede guddomsliv. "Christelig" betyder: Personlig livserfaring i tro, håb og kærlighed.

Grundtvigs hermeneutik viser, at kristelighed må bygge på oplevelse og erfaring. Dogmatik udvikler, hvad den kristelige oplevelse og erfaring får os til at tænke om Gud, så vort sprog om Gud svarer til Gud selv. Hermeneutik skal gøre det muligt at rykke ud med et sprog, som Gud selv taler. Dogmatik gør det vitterligt, hvad Gud har at sige først og sidst.

Så vidt Grundtvig ifølge Bjerg. Er det nu noget at ankomme med til adressen Nørre Farimagsgade 5, hvor folkesundhedens sekretariat befinder sig?

Det skal bevises i praksis, men formodningen er for, at har man brug for et mere handlingsorienteret folkebegreb end det, der kan opstilles ved hjælp af sociologiske populationsfraktioner eller kulturbegreber, som er meget overordnede (for ikke at sige ekstrapoleringer af politologiske maksimer), så må man kunne kvalificere indholdet af

udtrykket “vi” og “de” på en anden måde end med henvisning til blå, røde og pink segmenter. Grundtvigs retorisk-hermeneutiske skema, hvor erfaring (minder, selvbevidsthed) opstår i kraft af udveksling af ord, altså skabes i talesituationen, er et bud, som virker overbevisende på mig.

Men der skal nok arbejdes lidt med det praktiske.

PARADIGMATISK DISKUSSION

Når begrebet ‘folk’, på trods af, at det hører hjemme i den forestillingsverden, som har været danskernes siden kristendommen kom til landet, så let underordnes og siden nærmest forsvinder, kan det skyldes et paradigmeproblem, nemlig således at de bibelsk-kristne grundkategorier ikke indgår i forståelsesrepertoiret hos dem, der beskæftiger sig med kulturens begreber. Slående er det, at begrebet folk nærmest er forsvundet ud af den akademiske diskussion inden for etnologi og folkloristik; to fag, som i deres navne direkte henviser til begrebet folk. Slående er det, at hvor en hvilken som helst tale, forelæsning eller artikel for 50 år siden brugte begrebet “det danske folk” ubesværet, er det i dag vanskeligt blot at finde et eksempel. Det er mere end blot gået af mode - det er, pist, væk.

Problemet er ikke af operationel karakter - hvorvidt Hroch eller Anderson¹⁹⁸ har den bedste anvendelige definition af et begreb “folk”, eller med andre ord: Det handler ikke om “nationalismedebatten” men om, hvorvidt begrebet forsvinder, fordi det ikke eksisterer - en parallel er begrebet “ild”, som forsvinder ud af fysikken med Lavoisier og Lomonosov - eller af en anden årsag. I den forstand er der tale om en erkendelsesteoretisk problemstilling i første række, og først derefter en praktisk, anvendelsesorienteret problemstilling.

For at bestemme, om det kan være tilfældet er det nyttigt at anskue en parallel. Som en sådan kan man anskue “*Hvi er Herrens ord forsvundet af hans hus?*”, N.F.S. Grundtvigs dimisprædiken skrevet i 1810¹⁹⁹. Prædikenen var et opgør med tidens toneangivende kirkefolk, som ville erstatte Gud og evangelium med moral og fornuft og skabe en religion på rationelt grundlag.

¹⁹⁸ B Anderson: *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1991. M. Hroch: *From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe*, in Gopal Balakrishnan (ed.): *Mapping the Nation*, 1996

¹⁹⁹ Se “N.F.S. Grundtvig: *Udvalgte Værker*”, Bd.2, s. 5-20 (v./ Holger Begtrup, København 1904-1909). Dimisprædiken var den praktiske prøve i kandidatens homiletiske kundskaber som forudsætning for attestats og præstevieelse

Som jeg har forsøgt at argumentere foran, er begrebet folk, således som vi finder spor af det i dansk sammenhæng i en ubrudt kæde fra de tidligste kilder og til i dag, hjemmehørende i en bibelsk-kristen tolkning. Sammen med afstamning, sprog og minder er det den, der udgør det paradigme, hvori brugen af ordet folk giver umiddelbar mening, og det er måske her, forklaringen på folkebegrebets pludselige forsvinden skal søges: Paradigmet er ikke længere repræsenteret blandt dem, der beskæftiger sig med det sagskompleks, som traditionelt udgjorde folkelivsforskningens grundlag.

Hvadenten det drejer sig om Newtons mekanik over for kvantemekanikken eller folkelivsforskningen over for den moderne kulturvidenskab, er det nemmere at tale og skrive abstrakt om forskydninger eller brud i paradigmer end at gøre det konkret. Men konkret er det nødt til at være. Hvorledes et paradigmeskift forløber i praksis er af betydning for at kunne genkende mekanismen. Eftersom tesen er, at begrebet Folk har undergået et paradigmeskift i dansk akademisk tænkning, vil det være betydningsfuldt for argumentationen at beskrive tidligere lignende forløb. Der er en heuristisk pointe i at kunne påpege: Dette har fortilfælde, og det er her, Grundtvigs dimisprædiken og kirkekampen i begyndelsen af 1800-tallet kommer ind.

Parallellen til det tidlige nittende århundredes teologiske kamp er mere end anekdotisk. Der er en begrebsmæssig lære at drage. Er begrebet folk er blevet fanget i en paradigme-fælde af den type, som Thomas S. Kuhn har behandlet i "Videnskabens Revolutioner"²⁰⁰?

På tidspunktet for Grundtvigs dimisprædiken var rationalismen blevet en konkurrent og til dels en erstatning for den traditionelle kristendom. Det var et trossystem, som på mange måder funktionsmæssigt kunne gøre det ud for det samme, for eksempel med hensyn til at begrunde og opretholde moralske normer, at forklare tilværelsen og at afholde ritus for medlemmerne. Eller rettere: Det ikke-kristne trossystem havde installeret sig i de kristne institutioner i kraft af, at et stort antal af præsterne og de ledende inden for kirken var tilhængere af det nye trossystem.

²⁰⁰ Thomas S. Kuhn: Videnskabens revolutioner. Med indledning af Stig Andur Pedersen. 1995. (opr. udgave 1962)

I sin argumentation imod de rationalistiske kirkefolk angreb Grundtvig dem ikke på konsekvensen af deres positioner, men på selve præmissen, nemlig den, som fremgår af titlen, hvis man omskriver den fra spørgsmål til fremsættende form: "Herrens ord er forsvundet af hans hus" idet det nemlig er skiftet ud med menneskeord. Er dette en tilladelig fremgangsmåde - er det et nødvendigt åndsmæssigt fremskridt at gøre sådan? Nej, mener Grundtvig: Det er ikke en erfaring, men en arbitrær, altså ikke-nødvendig neologisme, et utilladeligt traditionsbrud, ikke fordi det er et traditionsbrud, men fordi det ophæver grundlaget for at tale om kirke (som i teologisk forstand er der, hvor Guds ord er lov).

Det er nærliggende at se en nutidig parallel til den situation, som var Grundtvigs udgangspunkt. Der findes en nødvendig sammenhæng mellem den videnskabelige og den almene sprogbrug. Hvis den videnskabelige proces mener at gøre erfaringer, som har konsekvenser for almen betydningsdannelse, er det dens forpligtelse at søge sin erkendelse afprøvet i den almenhed, som den deler sprogets grundbegreber med.

Med andre ord: Hvis nogen vil hævde, at et begreb som folk ikke modsvarer noget erfaringsmæssigt, så må det udsættes for en prøvelse blandt alle sprogets brugere.

Teologen og litteraturkritikeren Jesper Langballe har beskrevet fænomenet i sin monografi om Niels Blicher²⁰¹. Niels Blicher (1748-1839) var en produktiv skribent (hans Topographie af Vium Præstekald er pensum for alle danske etnologer), og det er muligt at følge udviklingen i hans overbevisning og derved forstå sagsforholdet i modsætningen mellem den rationalistiske religion og den traditionelle lutherske kristendom. Derved bliver det muligt at beskrive et paradigme med henblik på at forstå, hvorfor begrebet folk spiller så ringe en rolle i nutiden.

Niels Blicher var i begyndelsen af sit levnedsløb noget rationalistisk præget. I "Forsøg til en Christelig Børnelærdom" (1799) indleder han således (citeret efter Langballe 2000):

"Jeg kan tænke, huske og slutte mig frem - det er: Jeg har en fornuftig Sjæl. Jeg kan vælge blant flere Ting det, som jeg synes bedst om - det er: Jeg har en frie Villie. Jeg har en indvortes følelse af Ont og Got: At jeg er fornøjet, naar jeg gjør vel, men misfornøjet og bange, naar jeg gjør ikke - det er: At jeg har en Samvittighed. Gjerne vil

²⁰¹ J. Langballe: Niels Blicher, en 1700-tals præst - hans betydning for søn, sogn og fædreland. Reitzel, 2000

jeg lære, hvad jeg bør vide og troe - og hvordan jeg bør leve, for at blive et godt og nyttigt og lykkeligt Menneske.”

Her starter han med at konstatere menneskets fornuftige sjæl som tingenes begyndelse, og slutter med at konstatere, hvad der er Guds mål med mennesket: Nytte og lyksalighed. Ved hjælp af fornuften er det også muligt for mennesket at overbevise sig om Guds eksistens: “At Gud er til, det tror og begriber og føler ethvert fornuftigt menneske, som tænker sig om.” - “Der maa vist være Een, som har ladet mig og alt Andet blive til - det er: som har skabt alle Ting - og som lader det blive ved - det er: opholder alt. Han kaldes Gud.”

Modsætningen til den lutherske (og i det hele taget den gamle kirkelige) forståelse af forholdet mellem Gud og menneske er stor. I Luthers katekismus²⁰² beskrives mennesket som en synder, der har ladet sig blive borte for Gud, men samtidig som et Guds barn derved, at Kristus har opfyldt loven på barnets vegne. Altings begyndelse er ikke menneskets fornuftige erkendelse af Gud, men Guds handling med og for mennesket. Det beskrives i begrebsparrene Synd og Nåde, Lov og Evangelium (med lovens trussel om fortabelse og evangeliets løfte om redning).

Teologisk beskrives Blichers standpunkt som “supranaturalisme” i forhold til de rene rationalistiske “naturalister”, hvor der med naturalisme sigtes til, at der findes en naturlig religion, hvor Gud - gud - er et udtryk herfor, blot i forskellige udgaver, mens supranaturalisterne fastholder, at troen er “supra naturam”, over naturen, dvs. det skabte.

Niels Blicher dokumenterede selv sin forgæves kamp for den fornuftige argumentation i forbindelse med f.eks. antagelsen af den rationalistisk prægede Evangelisk-christelige Salmebog og Balles lige så rationalistiske Lærebog (nemlig til konfirmationsforberedelsen. Bønderne ville ikke vide af dem; og da de selv skulle betale for indførelsen, var det dem, der bestemte²⁰³). De nævnte værker havde til formål at erstatte modsætning mellem lov og evangelium med dyden, de yndige længsler og den frie vilje, hvorved understregedes menneskets placering midt i universet. Hvis mennesket fornuftigvis indser, at Gud og evangeliet er sandheden, så er dét tilfældet. Modsætningsvis betyder det, at Guds

²⁰² Martin Luther: Den lille katekismus, opr. 1529. Se f.eks. Luthers katekismus med en kort forklaring ved biskop C.F. Balslev, 347. oplag, Gyldendal 1981

²⁰³ Langballe 2000, p.53f

myndighed og evangeliets fordring til mennesket er relative og bestemte af mennesket selv.

Jesper Langballe demonstrerer, hvordan Niels Blicher på trods af de rationalistiske toner i hans forfatterskab dog havde en grundlæggende luthersk forståelse af forholdet mellem Gud og menneske, formidlet af det kristne evangelium. Derfor skiftede han spor og meldte sig i en alder af seksoghalvfjerdsindstyve år som forsvarer af Grundtvig i striden om "Kirkens Gienmæle"²⁰⁴, Grundtvigs angreb i 1825 på den rationalistiske professor H.N. Clausen for at være vantro og kætter. Clausen gik ind for at afskaffe bekendelsesskrifterne ("trossymbolerne"), som er de formuleringer af trosgrundlaget, som kirken har tilvejebragt fra de tidligste år, særligt gennem de 7 almindelige kirkemøder, og - for den evangelisk-lutherske kirkes vedkommende - den augsburgske trosbekendelse, Confessio Augustana og Luthers lille katekismus; i Danmark endvidere i kirkeordinansen af 1539. Clausens synspunkt var, at der ikke måtte være indskrænkninger i fornuftens dømmekraft og selvråden.

Hvor H.N. Clausen gjorde sig til talsmand for at se kristendommen som en "ren og lutret universalisme", som kan erkendes med den klare bevidsthed, som troen kan udvikle sig til, omend kun hos de få, så står Grundtvig på, at nøglen til myndigheden er Vor Herres ord af hans egen mund, sådan som det lyder i prædiken og sakramenter (dåb og nadver). Ordets autoritet er Guds autoritet og ikke den videnskabelige fornufts. Det lyder til alle, ikke specielt til de kloge eller gode.

Grundtvig tabte i første omgang kirkekampen, fordi de, der kunne have støttet ham - af den grund, at de var enige - valgte at holde sig tavse. Det gjaldt biskopper og teologiske doktorer. Men Niels Blicher, pensioneret præst i Jylland, meldte sig som forsvarer, endda skønt han, som Langballe skriver:

" - blev aldrig grundtvigianer. Han gik i krig, fordi han ikke ville finde sig i, at bibelens autoritet skulle anfægtes. ... Længst muligt prøver han at forsvare fornuftens plads som menneskelig vejleder for åbenbaringen, men som striden udvikler sig, får fornuften mindre og mindre råderum. ... Han forstod, at hos Grundtvig var kristendommen alvor..."

²⁰⁴ Op.cit. Bd. 4, s. 395-429

Det, Langballe har beskrevet med tilfældet Niels Blicher, er et paradigmeskift i praksis, oven i købet i to faser, idet Blicher skiftede tilbage - han er oprindeligt skiftet fra en (ortodoks-)luthersk forståelse til en rationalistisk og derfra tilbage til en (supranaturalistisk-)luthersk.

Det, der trækker Blicher væk fra den rationalisme, som han i sit lange livs mange pædagogiske tiltag havde benyttet sig af, var forpligtetheden af en sandhed - en nødvendighed - , som var udtrykt i et begreb. Blicher var en alvorlig mand, som kendte til konsekvens, og begreber som synd og nåde, lov og evangelium, tro og fornuft er i virkeligheden konsekvenser, udtrykt med ord.

Om begrebet 'begreb' kan man sige, at begrebets natur er, at det er nødvendigt. Det er en apriorisk lære, som stammer fra Aristoteles' Elementer - ikke, at det er mere sandt af den grund, men synspunktet har i hvert fald været gængs i filosofien siden denne forfatter, med mindeværdige mellemstationer hos Augustin, Erasmus Rotterdamus og Immanuel Kant. Tilfældet Niels Blicher viser, at den, der lægger vægt på, at mellemregningerne skal passe, føler sig forpligtet til at regne sig tilbage til udgangspunktet, uanset hvor plausibelt alternativet præsenterer sig umiddelbart.

Så vidt begrebet begreb i begrebshistorisk belysning af kirkekampen i det tidlige 19. århundrede. Vender man tilbage til begrebet folk, vil det heuristiske greb, med et blik på den teologiske argumentation omkring Guds ord over for menneskets forstand, bestå i at undersøge, om man kan finde et tilfælde af nødvendighed.

Hvis det nemlig er begrebets natur, at det er nødvendigt - at man ikke kan tale uden at anvende det, og at det, anvendt i tale, giver mening uanset synspunkt; så må det med ordet folk forholde sig sådan, at enten er det et ægte begreb, og som sådan nødvendigt uanset om det faktisk bruges eller ej, eller også er det noget prædikativt, substituerbart og dermed ikke i sig selv nødvendigt; man kan definere sig ud af det.

Hvis det med folk forholder sig sådan, at det er prædikativt til begrebet kultur, så er der ikke noget underligt i, at det i en bestemt periode kan få en underordnet placering i sprogbrugen. Hvis derimod folk er det konstitutive begreb og kultur prædikativt dertil, så er forsvindingsnummeret symptom på noget andet. Som så må have en forklaring.

Jeg har i min specialeafhandling "The National Necessity" (2005, upubliceret) undersøgt, om kultur og adfærd i stifterkredsen bag Højby Sogns Historiske Samfund i Odsherred i begyndelsen af det 20. århundrede kan tydes ved hjælp af begreberne Folk og Fædreland - om begrebets iboende nødvendighed med andre ord træder til og hjælper forståelsen af et sagsforhold, som ellers forekommer gådefuldt. Det fandt jeg sandsynliggjort, og jeg fandt i den sammenhæng, at begrebstolkningen hos stifterkredsens og dens samtidige (nemlig i tidsrummet mellem 1865 og 1914. Historisk Samfund blev skabt i det første årti af det 20. århundrede, det tilhørende Stenstrup Museum i det følgende) hentede sin dynamik i de kategorier, som næredes af den kristne belæring, som var universel i tiden, og hvis rødder er den luthersk-evangeliske tydning af forholdet mellem Gud og menneskeslægt, hvor menneskeslægt er et synonym for folk.

Udgangspunktet for "The National Necessity" er, at en kreds af mennesker i Højby Sogn i Odsherred, Holbæk Amt i på Sjælland dannede sit eget Historiske Samfund for Højby Sogn i 1907. Senere blev der opført en museumsbygning i en af sognets små landsbyer. Det historiske Samfund afviste at indgå på lige fod med sin samling i Historisk Samfund for Holbæk Amt, idet man hellere ville bibeholde den nære tilknytning mellem sognets beboere og dets fortid. "The National Necessity" søger at påvise, hvorledes grundlæggernes aktiviteter var nært forbundet med et specifikt forhold til begreberne "folk" og "fædreland" og at den drivende kraft bag grundlæggelsen af Det historiske Samfund var en følelse af nødvendighed i forhold til at udtrykke sit tilhørsforhold i handling. Derved spejlede man tillige forholdene for de dansksindede sydslesvigere i de tabte landsdele i Nordslesvig.

Efter krigen i 1864 kom Danmark forholdsvis hurtigt på benene i økonomisk forstand, men der bestod et dobbelt trauma, nemlig den fortsatte besættelse af Nordslesvig og manglen af en national stolthed og identitet på baggrund af bevidstheden herom.

Der er kun få vidnesbyrd, som direkte henviser hertil i dokumenterne efter grundlæggerne af Historisk Samfund for Højby Sogn, men deres handlinger vidner derom:

Grundlæggelsen af samfundet, afvisningen af at indgå i den større forening, anvendelsen af ressourcer til at opføre et museum og en række andre handlinger af national karakter, som grundlæggerne og sognefolkene foretog sig.

For at etablere en sammenhæng mellem oplevelsen af det dobbelte traume forbindes begreberne "folk" og "fædreland" med en forklaringsmodel, i følge hvilken det tankemæssige grundlag, som kan udstrækkes over et hundredårs nationale begivenheder og den tilhørende personkreds, er den antropologi, som kan udledes af den Luthersk-evangeliske fortolkning af centrale dogmer i kristendommen, særligt begreberne "kald" og "stand".

Opfattelsen er, at det at tilhøre et folk i et fædreland er en konsekvens af at indse, hvorledes man som person er bundet af sin historiske tilknytning til en slægt og skæbnefællesskabet med landsmænd, hvis historie og afstamning man deler.

Kan man forestille sig, at et begreb som "en national nødvendighed" eksisterer for en gruppe mennesker i et sogn med et par tusinde indbyggere? Det er tilfældet, hvis man ser det som et forsøg på at skabe orden i en verden, som er bragt i uorden – som hvis man sagde: "Vi, folket, er de retmæssige indehavere af magten. Dog er nogle af os, sønderjyderne, for tiden udelukkede herfra ved at være under fremmed herredømme. Men vi insisterer på, at disse udelukkede genforenes med resten af os. For at hele folket kan blive klar over, og handlekraftige i forhold til, det dobbelte trauma bestående i adskillelsen og tabet af national selvbevidsthed og stolthed blandt danskerne i kongeriget, må vor nationale historie bevares, indsamles og udstilles af folket, for folket, i dets egne omgivelser – sognet."

Så vidt "The National Necessity," ifølge hvilken begrebet folk indgår som en nødvendig kategori i forståelsen af handling og motivation hos den beskrevne gruppe mennesker.

Der består selvfølgelig den mulighed, at man på trods af teologers og sognefolks overbevisning om nødvendigheden af "folk" forstået som begreb i stedet forestiller sig, at ordet er prædikativt til begrebet kultur. I 1999 skriver f.eks. Tine Damsholt i artiklen *Om begrebet "folk"*²⁰⁵, at begrebet ikke har et "fast uforanderligt eller entydigt indhold. Det skifter tværtimod i takt med den politiske diskurs, det indgår i." Det er en formulering med nærmest programmatisk karakter for det synspunkt, som fremføres af mange nutidige kulturhistorikere og historikere. I forlængelse af denne tankegang er det muligt at forestille sig, at begrebet folk er en konstruktion, og at denne konstruktion opstår på et forholdsvis

²⁰⁵ Tine Damsholt: "Om begrebet "folk", i "Kulturens nationalisering" (red. Bjarne Stoklund) 1999

sent tidspunkt. Den dominerende kulturrelativistiske skole opererer med et folke- eller rettere, nationsbegreb, hvis skabelse dateres i forhold til Herder, Fichte og Schelling, altså fra anden halvdel af det 18. århundrede og frem. I denne læsning af begrebet er de nævnte autorer i modsætning til, hvad de selv vil mene, konstruktivister - de skaber et folkebegreb, som ikke er der i forvejen.

Modbilledet af dette konstruktivistiske nationsbegreb er det essentialistiske, netop det, som Herder og Fichte, Schelling og Grimm hævder. Spørgsmålet er imidlertid, om ikke de to "poler" i virkeligheden er faser af den samme opfattelse - at man kan definere sig til indholdet af "folk", og at polerne udtrykker forskellige positioner i den samme rationalistiske tilgang til sagen.

Måske er det sådan, at en tredje tilgang til begrebet folk i grunden betegner den virkelige modsætning, den ikke-rationalistiske, nemlig den, som bygger på den konkrete - "levede" eller erfarede - virkelighed, bestående af fælles afstamning, fælles sprog og fælles minder. Man kan kalde denne position den primordialistiske, og filosofisk hører den til i den realistiske lejr.

Ser man på Danmark som eksempel, er det svært at komme uden om, at kategorien "dansk, dansker" optræder meget tidligere og at folketilhørsforholdet spiller en betydelig rolle langt tilbage i middelalderen, så tidligt som der findes skrevne kilder, som det eksempelvis er dokumenteret af historikeren Adam Wagner med eksempler fra Ælnoth, Saxo og andre middelalderlige kilder²⁰⁶.

At der så tidligt har eksisteret noget, som man kan kalde "folk" med prædikatet "dansk" mangler imidlertid stadig at forbindes med en kategorisk betydning, der sandsynliggør, at der er tale om det samme begreb på tværs af århundrederne.

Her har Carsten Breengaard i sin disputats for den teologiske doktorgrad "Muren om Israels Hus"²⁰⁷ og Ole Fenger i sin disputats for den retsvidenskabelige doktorgrad "Fejde og Mandebod"²⁰⁸ flere pejlinger til samme punkt, som jeg drager frem i 2005: Den kristne

²⁰⁶ Adam Wagner: Dansk identitet i den tidlige middelalder, i: Sagnir 21. årgang 2000, s.68-78. Reykjavik, 2001

²⁰⁷ Carsten Breengaard: Muren om Israels Hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050-1170, København 1982. Jeg skylder etnologen Johs. Møllgaard tak for i sin tid at have gjort mig opmærksom på den

²⁰⁸ Ole Fenger: Fejde og Mandebod. Studier i slægtsansvaret i germansk og gammeldansk ret, København 1971

forståelse af forholdet mellem Gud og folk som konstitutivt for begrebet folks dannelse og indhold.

Såvel Breengaard som Fenger beskæftiger sig med den klassiske diskussion i dansk historie om forholdet mellem centralmagt og befolkning og mellem kirke (sacerdotium) og kongemagt (regnum).

Konklusionen af Ole Fengers retshistoriske undersøgelse er, at det gammeldanske, dvs. før- og tidligkristne samfund ikke var noget demokrati, en tese, som Erik Arup ellers havde gjort sig til talsmand for i sin Danmarks Historie fra 1925. Her tegnede han et billede af magtkampen i den tidlige middelalder, hvor et lokalt, folkeligt fællesskab omkring tinget stod over for en centralistisk magtfuld kirkelig øvrighed og en kongemagt, som i begyndelsen har ringe indflydelse, men som senere tiltager sig stadig mere magt over for det decentrale demokrati som agent for kirken.

Ole Fengers analyse betyder ifølge Breengaard, at kirken i Danmark kommer i en prekær stilling på det tidspunkt, hvor den romerske kirke med udgangspunkt i pave Gregor VII's principper begynder at kræve "eksterritorialrettigheder" for klerus, kirkens mænd i bred almindelighed. Indtil da må man formode, at klerus har været hussvende hos stormænd i lighed med andre nødvendige funktionærer som f.eks. bryden. At der falder et overvældende antal præster og 5 biskopper i åben kamp i slaget ved Fodevig 1134, det vigtigste militære engagement i fejden om Knud Lavard, peger i retning af, at klerus har været ganske underordnet deres respektive herrer og, ligesom kokken indgår i et skibs redningsbesætning, har måttet bemane deres positioner med sværd og skjold, og at disse herrer i første række repræsenterede deres respektive slægter, uanset om de også besad en kirkelig rang, som for eksempel Asser, en af krigsherrerne i slaget ved Fodevig og repræsentant for stormandsklanen Thrugotsønnerne - men også ærkebiskop af Lund.

Klerus finder sig i disse omskiftelige tider reduceret til ren mandskabsreserve, og det kan ses af deres skrifter fra tiden, som Roskildekrøniken, Liber Daticus Lundensis m.fl. Klerus er i lighed med menigmand kastebold i magtkampen mellem stridende grupper, og de sætter ord på deres ulykke, som også gælder for menigmand, "gens": At ingen beskytter folket. Når Breengaard kalder sin afhandling for "Muren om Israels Hus", er det med henvisning til profeten Ezekiel (Ezek 13,5), hvor det hedder om de falske profeter: "De

stillede sig ikke i murbruddet og byggede ikke en mur om Israels hus, så det kunne stå sig i striden på Herrens dag.”

Breengaards anliggende er i første række at imødegå den såkaldte Weibull-syntese, en opfattelse formuleret af Lauritz Weibull i 1928²⁰⁹ gående ud på, at kirkens frihed og det gamle lokaldemokrati stod over for styrkelse af kongemagten og “anti-gregorianisme,” dvs. underkastelse af kirken under kongemagten. Breengaard stiller spørgsmålstejn ved den væsentligst ideologiske tolkning hos Weibull og peger med henvisning til Peter Berger’s “The Sacred Canopy”²¹⁰ på, at enhver religiøs praksis har til opgave at instituere af et menneskeskabt ønske om orden ud i universet, i en sakral kosmiseringsproces, som er en forudsætning for de sociale normers autoritet. Breengaard påviser, “hvordan sacerdotiets bearbejdelse af sine sociale erfaringer resulterede i en forkyndelse af nødvendighed af regnums styrke og magt. Når denne gejstlighedens bearbejdning af sociale erfaringer ... ikke var den mindst væsentlige faktor i opbygningen af det højmiddelalderlige kongedømme, skyldes det frem for noget, at gejstlighedens erfaringer efterhånden, dvs. i årene efter 1131 (året for mordet på Knud Lavard), hvor det sociale kaos tog en farlig retning, i stigende grad blev hele samfundets erfaring. Da dette erfarings-fællesskab var til stede, fik gejstlighedens bearbejdning af erfaringerne efterhånden en stigende autoritet. Således betragtet blev den prøvelse for kristenheden, som mordet på Knud Lavard indvarslede, ikke til regnums og sacerdotiums ødelæggelse, men tværtimod til deres fælles styrke.” (Breengaard 1984)

Hvad Breengaard påpeger her - relevant for det synspunkt, som jeg har behandlet i “The National Necessity” - er, at der i forbindelsen med fejden omkring Knud Lavards død opstår grundlag for en samtolkning mellem klerus og “hele samfundet,” folket, i kraft af, at begge lider under fejdens lovløse tilstande. Erfaringen er fælles, men det er klerus, der råder over sproget til at udtrykke den, og det er et sprog, som indskriver sig i et folkeparadigme, ikke opfundet til lejligheden, men allerede formuleret i Bibelen.

Fra dette tidspunkt er det muligt at beskrive en folkelig erfaring med ord og begreber, taget fra den hellige skrift, og herfra stammer sandsynligvis paradigmet for en begrebet folk byggende på den konkrete - “levede” eller erfarede - virkelighed, bestående af fælles

²⁰⁹ Lauritz Weibull: Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo. Grunddrag i Danmarks historia under det 12. århundradet, i: Scandia I, 1928

²¹⁰ Peter Berger: The Sacred Canopy, 1969

afstamning, fælles sprog og fælles minder, samtidig med en parallellisering med Israels folk, som Bibelen er rig på anledning til, og hvor kongens rolle som hele folkets beskytter mod ydre fjender og indre uretfærdighed - nemlig fra stormændenes side - også er modelleret. Og som Israel er Guds folk, er ens eget det også - med alle de paralleller, det indbyder til i forhold til frafald og straf, anrøbelse i nød og redning. Folket lever med sin Gud, Gud lever i sit folk. Der er ikke blot tale om en eksistensform, men om et statsformsparadigme, som holder hele vejen frem til Grundlovens §6: Kongen deler folkets tro, fordi troen definerer folket, og fordi folket kårer kongen og hans slægt.

Carsten Breengaards arbejde går ud på at påvise, at der ligger en sociologisk mekanisme bag de begivenheder, som i den klassiske historieforskning gives en entydig idéhistorisk og magtpolitisk tydning (omend denne mekanisme også har indvirkning på forståelsen af det magtpolitiske forhold mellem regnum og sacerdotium i middelalderen).

For mig er det imidlertid anliggendet at påpege, at begrebet folk, således som vi finder spor af det i dansk sammenhæng i en ubrudt kæde fra de tidligste kilder og til i dag, hører hjemme i en levende bibelsk-kristen livstolkning. Sammen med afstamning, sprog og minder er det den, der udgør paradigmet, og det er her, forklaringen på folkebegrebets pludselige forsvinden skal søges.

Jeg vil ikke her sætte ord på dette forhold - bortset fra, at jeg vil betegne det som en systematisk bias. Men det er min opfattelse, at blot det, at man ikke selv føler sig omfattet af et paradigme, ikke bør føre til, at det forkastes, når det i den grad giver mening, således som begrebet folk gør det - ikke blot, når man i dag skal beskrive nutidige og fortidige kulturfænomener, men også i kraft af, at man med dette begreb taler samme sprog som de mennesker, hvis liv man studerer i dansk sammenhæng.

På dette sted er det nødvendigt at fjerne sig fra Grundtvig-kirkekampsformularen for at komme videre. Grundtvigs anliggende var forholdsvis enkelt, i letfattelig udgave senere i samme århundrede formuleret af den unge Indre Mission: "På knæ for bibelen, professorer!"²¹¹ Det betød, at det var en mulighed for enhver at vende om, at omvende sig, til det, man vel vidste var udgangspunktet og det rette, nemlig den hellige skrift, kanon, Guds ord.

²¹¹ Udtrykket tilskrives pastor Vilhelm Beck, stifter af Kirkelig Forening for den indre Mission i 1861

Sådan forholder det sig ikke med det kristent-bibelske folkeparadigme i folkelivsforskningen. Den er efter sin natur ikke konfessionel, omend der selvfølgelig er et element af personlig stillingtagen også i forhold til videnskabelige positioner. Hvorom alting er; lige så forkert, som det er at reducere den kristent-bibelske eksistenstydning og ontologiske model til "gesunkenes Kulturgut", lige så forkert vil det være at se bort fra de bidrag, som de sidste 250 år har tilføjet. Sagen er jo, at så snart rationalismen manifesterede sig, blev den historisk, ligesom det senere bliver tilfældet med udviklingslære, scientisme, emancipation og kulturradikalisme. De har alle bidraget, og det må være folkelivsforskningens opgave at fastlægge deres respektive bidrag til livstydningen hos de afdelinger af folket, som et studie beskæfter sig med.

I den forbindelse er en udlægning på paradigmets egne betingelser²¹² nødvendig, men ikke tilstrækkelig. Lige som teologien har den bibelske teologi, som er en historisk-kritisk-tekstbaseret²¹³ disciplin, må folkelivsforskningen kunne opfange og beskrive de forskellige paradigmers folkelige liv, som forbilleder og modbilleder, samtidig med, at den søger at beskrive den i et forståelsesapparat, som gør videnskabelig meningsudveksling mulig - ikke blot mellem videnskabens udøvere, men også mellem dem og de folkegrupper, der er part i sagen, hvadenten de er levende eller døde.

²¹² denne øvelse ville man kalde dogmatik i teologien

²¹³ jfr tidligere om form- og redaktionshistorie

LITTERATUR OG KILDER

A

Louis Althusser: *Idéologie et appareils idéologiques d'état, note pour une recherche*, 1970

Benedict Anderson: *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1991.

Charlotte Appel: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, 2001

B

Carsten Bach-Nielsen: *Fyrstebibel eller Folkebibel?* i C. Bach-Nielsen og P. Ingesman (red). "Reformation, religion og politik", Århus 2003,

Margaretha Balle-Petersen: *Guds folk i Danmark, nogle synspunkter på studiet af religiøse grupper*. Særtryk af Folk og Kultur 1977

Vilhelm Beck: *Fra Livets Kilde, en ny Postille*. 1881

Holger Begtrup: *Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede*, bd. 1-2, 1917

Peter Berger: *The Sacred Canopy*, 1969

BIBELUDGAVER

Dansk: 1992, 1948(NT) /1931(GT), 1866 (1740-aut. af Resen-Svanningske overs. og revision 1647, 25. oplag)

Græsk: LXX ed. Alfred Rahlfs, Deutsche Bibelgesellschaft 1979 (1935)

Græsk: Novum Testamentum Graece Ed. Aland Deutsche Bibelgesellschaft, 1993 (1966)

Hebraisk: Biblia Hebraica ed. Rud. Kittel (Westminster-Leningrad, Biola University Unbound bible)

Latin: Vulgata Clementina (Biola University Unbound Bible, unbound.biola.edu)

Søn- og Fest-Dags Andagter ved H.J. Birch Sogne-Præst i Glostrup, Første Deel, 1785

Svend Bjerg: *Gud først og sidst. Grundtvigs teologi - en læsning af Den christelige Børnelærdom*, 2002

"*Den blå betænkning*" (Undervisningsvejledning for Folkeskolen, betænkning nr. 253, 1960, i medfør af Folkeskoleloven, lov nr. 163 af 7. juni 1958)

Axel Bolvig: *Danmarks Kalkmalerier*, 2002

Torben Bramming: *Hvad er et folk? Overvejelser over folkets danske og europæiske identitet*, 2002

Carsten Breengard: *Muren om Israels Hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050-1170*, 1982.

Jesper Brochmand *Huspostil*, 1788 (1. udg. 1635 og 1638: *Sabbati Sanctificatio*, Sabbatens helliggørelse)

Johannes Bugenhagen: *Kirkeordinansen af 1539* citeret efter lutherdansk.dk-udgaven

K.E. Bugge: *Dansk Kristendomsundervisning 1900-1975*, 1979

K.E. Bugge og Steffen Johannessen: *Religionspædagogiske brydninger*, 1974

K.E. Bugge: *Rids af salmesangens historie fra urkirken til reformationen* i Th. Borup Jensen og K. E. Bugge: *Salmen som lovsang og litteratur*, 1972

Knud Eyvin Bugge: *Theologi og Pædagogik historisk belyst*, 1961

J Byskov: *Modersmålet*, 5. udg 1947 (1. udg. 1913)

Inger-Marie Børgesen: "Folk og folkekirke. Etnologiske lokalundersøgelser af kirkens plads i menneskers hverdagsliv og tankeverden", licentiatafhandling (Inst. f. Systematisk Teologi, Københavns Universitet. September 1990

C

M.C. Christensen: Real- og verbal Psalmekonkordans I-II, 1907

Vilh. la Cour: *Fædrelandet, Grundtræk af Danskhedsfølelsens Vækst*, MDCCCXIII

D

Salmehåndbogen, en gennemgang af Den danske Salmebog af Helge Dahn, 1984

Tine Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerånd. En analyse af den patriotiske diskurs i Danmark i sidste del af 1700-tallet*. Ph.d.-afhandling, December 1996

Tine Damsholt: "Om begrebet "folk", i "Kulturens nationalisering" (red. Bjarne Stoklund) 1999

Danske Lov, 1683

E

Søren Ehlers: *En lokal grundtvigsk bevægelse*, 1983

Ehn, Frykman, Löfgren: *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar* (1993)

F

Jørgen Fafner: *Retorik, klassisk og moderne*, 1977

Ole Fenger: *Fejde og Mandebod. Studier i slægtsansvaret i germansk og gammeldansk ret*, 1971

G

Gerhardt: *Det store Maal*, i Gudelige Smaaskrifter Nr. 530, 1908

H.P.H. Gjevnøe: *En samling Prædikener*, 1929

Leif Grane (overs., komm., udg.): *Confessio Augustana*, 1981 (1959)

Leif Grane: *Der er langt fra Jacob Madsen Aarhus til Svend Holm-Nielsen* i Kirkehistoriske Studier III. række nr.5, 1997

Leif Grane: *Kirken i historien*, 1973

Leif Grane: *Kirken i den europæiske middelalder*, 1999

C.G. Wilkius: *Clavis Novi Testamenti Philologica* (ed. C.L.W. Grimm), 1867

N.F.S. Grundtvig: *Den christelige Børnelærdom 1855-1861*, trykt samlet i 1868. Denne udgave: Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter 1-10, ved Holger Begtrup. Gyldendal, Kbh. 1904-9 Bd. k9, s. 329-595. Her efter ADL.dk

N.F.S. Grundtvig: *Folkelighed og Christendom*, 1847, Udvalgte Skrifter bd. 9, s. 80f

N.F.S. Grundtvig: *Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?* Udvalgte Skrifter, Bd.2, s. 5-20 v./ Holger Begtrup, 1904-1909

N.F.S. Grundtvig: *Om Folkeligheden og dr. Rudelbach*, Dansk Kirketidende nr. 24, den 30. Januar 1848. Udvalgte Skrifter bd. 9

H

Uffe Hansen: *Af salmesangens historie*, 1959

Mag. Peder Hersleb, fordm biskop over Sjællands Stift: *En samling prædikener over søndags- og passionstekster holdne for det kongelige herskab* Kristianssand 1864 (1. udgave 1741)

Lærebog i Bibelhistorien udarbejdet især med Hensyn på de høiere Religionsklasser i de lærde Skoler af Svend Borchmann Hersleb, Candidat i Theologien og Adjunct ved Kjøbenhavns Cathedral Skole, 1812

M. Hroch: *From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe*, in Gopal Balakrishnan (ed.): *Mapping the Nation*, 1996

Katrine Winkel Holm: *Det gamle Testamente som teologisk problem*, 1997

Edmund Husserl: *Méditations cartésiennes*, 1931, tysk udgave 1950, dansk oversættelse "Cartesianske meditationer" 1999

Jesper Høgenhaven: *Anden til Femte Mosebog, fortolket*, 1995

Jesper Høgenhaven: *Problems and Prospects of Old Testament Theology*, 1988

Jesper Høgenhaven: *Gott und Volk bei Jesaja*, 1988

I

Hans Raun Iversen: *Ånd og livsform*, 1987

J

J.P. Jacobsen (udg.): *Danske folkebøger fra det 16. og 17. Aarhundrede*, bd. 1, Apokryfe Bibelhistorier, DSL 1915

A.D. Jørgensen: *Fyrretyve Fortællinger af Danmarks Historie*, 1995, opr. udg.1882

A.D. Jørgensen: *Redegørelse for min Udvikling og mit Forfatterskab*, 1901

K

Thorkild Kjærgaard: *Den danske Revolution 1500-1800, en økohistorisk tolkning* 1991

Klaus Koch: *Die Profeten (I), Assyrische Zeit*, 1978 og *Die Profeten (II), Babylonische Zeit*, 1980

Klaus Koch: *Was ist Formgeschichte? Neue Wege der Bibelexegese*. 2. udg. 1967

Bjørn Kornerup: *Kirkehistorisk indledning og kommentar til Hans Tausens Postille*, 1934

Ove Korsgaard: *Kampen om folket, et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*, 2004

Thomas S. Kuhn: *Videnskabens revolutioner. Med indledning af Stig Andur Pedersen*. 1995. (opr. udgave 1962)

L

Jesper Langballe: *Niels Blicher, en 1700-tals præst - hans betydning for søn, sogn og fædreland*, 2000

Chr. Langballe: *Det kristne frihedsbudskab*, Tidehverv nr. 4, 81. årgang, 2007

Jan Lindhardt: *Retorik*, 1987 (1. udg. 1975)

P.G. Lindhardt: *Konfirmationens Historie i Danmark*, 1936

Emil Larsen: *Menigheden og børnene, en historisk undersøgelse med særligt henblik på Søndagsskolen af 8. juli 1866*, 1977

Henning Ringgaard Lauridsen: *Folk i Bevægelse - folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland* (1986)

Martin Schwarz Lausten: *Danmarks Kirkehistorie*, 1983

Martin Schwarz Lausten og Inger Bom (udg.): *En håndbog for sognepræster etc.*, Skrifter fra Reformationstiden, bd.1 1970

Martin Schwarz Lausten: *Peder Palladius, Sjællands første lutherske biskop*, 2006

Martin Luthers katekismus med en kort forklaring, en lærebog for den ukonfirmerede ungdom ved biskop C.F. Balslev autoriseret til brug i skolerne og ved konfirmationen, 347. oplag ved provst Alfred Blenker, 1981

Martin Luther: *An den christlichen Adel der deutschen Nation*, 1520, Luther-Werke Weimar-Ausgabe VI, 461

Martin Luther: *Om den trælboundne Vilje*, Luther-Werke Weimar-Ausgabe

Martin Luther: *Den store Katekismus*, 1976

M

James C. McCroskey: *An Introduction to Rhetorical Communication*, 1978 (1. udg. 1968)

Dr. H. Martensen, Biskop over Sjællands Stift: *Prædikener, holdte i Aarene 1854 til 1858*. 1862.

Ludv. Chr. Müller: *Den bibelske Historie*, 1851 (3. udg. 1873)

Christen Møller: *Lærebog i Bibelhistorien for Elementarskolen*, 1896

Orla Møller: *Søndagsskolen*, 1951

N

Mich. Neiiendam: *Evangeliets Forkyndelse og Ungdommens Undervisning* (1943)

H. Nutzhorn: *Den dansk-lutherske Menigheds Salmesang*, 1913

Aage Nørfelt: *Børnenes Bibelhistorie*, 1964

P

Peder Palladius' Danske Skrifter 1-5, udgivet af Lis Jacobsen, Kbh. 1911-26

Peder Palladius: *En visitatsbog*. Udgivet på nudansk med indledning og noter af Martin Schwarz Lausten, 2003

Pannenberg, Wolfhart: *Kerygma und Geschichte*, in Rolf Rendtorff und Klaus Koch: Studien zur Theologie der alttestamentlichen Ueberlieferung, 1961

R

Jens Rasmussen og Anne Riising (udg.): *Biskop Jakob Madsens visitatsbog 1588-1604*, 1995,

Ernest Renan: *Qu'est-ce qu'une nation?* (La Sorbonne, 11. marts 1882)
[http://ourworld.compuserve.com/homepages/bib_lisieux/nation01.htm.](http://ourworld.compuserve.com/homepages/bib_lisieux/nation01.htm))

Rydårbogen Danmarks middelalderlige Annaler, udg. ved Erik Kroman, 1980

Holger Rørdam: *De danske og norske Studenters Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav*, 1855

S

SALMEBOGSUDGAVER:

Den danske Salmebog, autoriseret 1953.

Psalmebog for Kirke og Hjem, 1893

Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt, ("konventssalmebogen") 1883 (1. udg.1855)

Hans Thomissøns Salmebog, 1566, ADL-udgaven

Saxo: *Danmarkshistorie*, oversat af Peter Zeeberg, DSL 2000

S Sørensen: *Kirkens Liturgi*, 1969

T

J.T.A. Tang: *Større Bibelhistorie for Folkeskoler, Real- og Latinskoler*, 1877

Hans Tausen: *Postille*, DSL 1934 fol CII -fol CX

Stephen Toulmin: *The Uses of Argument*, 1964

Troels Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden i det XVI Aarhundrede* (1879-1901), 4. udgave 1915, optrykt 1969

Troels Troels-Lund: *De tre nordiske Brødrefolk*, 1906

Frands Thestrup: *Underviisnings Spørgsmaale*, 1734 (1. udgave 1720).

O.E. Thuner: *Dansk Salme-leksikon*,1930,

W

Adam Wagner: *Dansk identitet i den tidlige middelalder*, i: Sagnir 21. årgang 2000, s.68-78. Reykjavik, 2001

Lauritz Weibull: *Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo. Grunddrag i Danmarks historia under det 12. århundradet*, i: Scandia I, 1928b